

BIBLIOTECA DE LOYOLA
Sala 1 Estante 27 Plúteo. 2

PASSIO
SANCTORVM
MARTYRVN,

*Getulij, Amantij, Cerealis, Primitiui,
Symphorosa, ac septem filiorum,*

Notis & digressionibus illustrata
Fuluij Carduli presbyteri
è Societate IESV.

R O M AE,
Apud Franciscum Zannettum.
M. D. LXXXVIII.

PERMISSV SVPERIORVM.

SENATVI POPVLOQ.

TIBVRTI

Fulvius Cardulus salutem &
veram felicitatem.

VO D diu multumq. vestra
pro pietate, Tiburtes, expe-
tistis, & flagitastis, nunc de-
mum vobis opportune Deo
adiuuante afferimus, SS. Getulij sociorūq.
vitam, & B. Symphorose ac filiorum
passionem ex antiquis bibliothecis sa-
crarumque ædium & Cœnobiorum ar-
chiuis collectam. Neq. vero prius eden-
dam censuimus, quàm noui templi san-
ctis hisce Martyribus dedicati fores pa-
tuisent,

tuisſent, illatiſq. eò ſacroſanctis reli-
quiſ, veſtra in illos voluntas & pie-
tas conſtituiſſet: qua plane cognita, atque
perſpecta, putauimus non oportere mu-
nus hoc diutius vobis deberi. Promiſſum
exoluimus; pleniores in hiftoriã notas,
& digreſſiones adiungere ſtuduimus, vti
& propoſitæ rei dignitati pro virili reſpõ-
deremus, & veſtræ Ciuitati, quam ſa-
nè tum erga ſuos beatiffimos ciues piam
& gratam, tum in noſtrum Ordinem be-
neuolam, ac liberalem ſenſimus, hoc etiã
genere gratificaremur officiij. Longior in
iſ forſitan, quàm decreueram, & quàm
poſtulabat res, fui; ſed illa meratio a-
pud vos potiffimum excuſabit, quòd vel
Scriptorum ſcilicet, quorum teſtimonijs
vtor, plus habent auctoritatis verba ip-
ſa, quàm eorundem à me alijs verbis bre-
uiter comprehenſa ſententia, vel iſ ma-
ximè eduntur hæc ſcripta, quibus eiuf-
modi

modi libri, vnde digreſſiones petuntur,
aut nulli, aut certè ad manum non ſunt;
atq. interim interrumpere lectionis cur-
ſum non libet. Qui legere gravabitur,
hiſ præteritiſ, ad reliqua citra iacturam
poterit tranſilire. Vos eo animo munus
accepturos conſidimus, quo à nobis of-
ferri videtiſ. Nihil enim aliud nobis
propoſitum fuit, niſi vt Deum in San-
ctiſ laudantes ſuiſ, vos ad Chriſtianam
pietatem veſtra iam ſponte currentes in-
citarem, atque ad germanam, & au-
tam religionem imitandam commemo-
ratiſ immortalibuſ maiorum laudibuſ
inflammarem. Omnibuſ quidem Chri-
ſtianiſ horum patent exempla Sanctoriſ;
ſed vobiſ præcipue ante oculos continen-
ter vt propria, & domeſtica poſita de-
bent eſſe. Omneſ item beatiffimi Celiteſ
venerandi, colendiq. ſunt vobiſ; hi ta-
men maiorem quendam merentur in ea

Ciuitate honorem, in qua nati, in qua
educati, in qua denique pro iustitia &
religione fortiter & gloriose certantes,
profuso sanguine vitæque vicerunt, &
triumpharunt, atque huius æternæ lau-
dis insignia, victoriæ monumentū, trium-
phi memoriam sempiternam reliquerūt.
Ex quo illud etiam sequitur, vt Tibur-
tium nomen propter vrbis nobilitatem,
& res præclare gestas litteris ab eloquen-
tissimis scriptoribus olim consignatas
alioqui notum ac celebre, hi soli ferè cla-
rissimi ciues vbique terrarum magis ac
magis illustrent: cum in omnibus Chri-
stiani orbis Ecclesiis, quotannis Sancto-
rum martyrum Symphorose ac filiorum
præclara & beata pro Christo apud Ti-
burtinam Urbem mors appetita celebre-
tur. Vestræ nunc sunt partes, vti primū
vestrorum intuentes maiorum virtutē,
& , quoad cum celesti præsidio atque

ope licuerit, imitantes, vt facitis, implo-
rato illorum vos patrocinio, & gratia
dignos præstetis; deinde noua eade opero-
se constructa, vestrisque sanctis ciuibus,
vt postulabatis, dicata, diuinum benefi-
cium agnoscentes, cum caritate & be-
nevolentia memoriam teneatis viri om-
nium virtutum laude cumulati, Mat-
thæi Contarelli S. R. E. præsb. Cardinalis:
cui Deus hanc mentem dedit, vt, quod à
vobis optantibus fieri hac tempestate
non poterat, pro sua pietate, & tam in
vestram Ciuitatem, quàm in nostram So-
cietatem, amore, opus illud atque ædifi-
cium excitaret. Id importuna hominis
morte imperfectum maturè absoluit non
minus beneficæ voluntatis, quàm rei fa-
miliaris ex testamento heres, Virgilius
Crescentius, Romanæ decus nobilitatis
& ornamentum, in quo summa graui-
tas cum probitate ac prudentia summa

contendit. Hanc à vobis Ecclesiam pie
ac sancte frequentari, vehementer gau-
demus in Domino, speramusque Tibur-
nem populum maiora in dies sue pieta-
tis, atque erga sanctos Martyres hono-
ris & studij premia percepturum. Hi eti-
am in via mandatorum Domini sui pergen-
tem benigni propitijque cum voluptate
respicient, & iuuabunt. Bene valete in
Christo, & feliciter agite.

M. D. LXXXVIII, Nonis Iulij.

PASSIO
SS. MARTYRVM
GETVLII ET
SOCIORVM

PER P. LAVRENTIUM SVRIVM
ex vetustissimis, & manuscriptis codicibus
Martyrologijq. descriptis, et in tertium
volumen relata. x. Iunij.

TEMPORIBVS Hadriani Imp.
fuit vir quidam, omnis diui-
nae legis peritissimus, idemq;
Christianissimus, Getulius
nomine. Degebat autem in
Sabinorum regione haud procul ab vr-
be Roma; conuocabatq; ad se quotidie
permultos, tum ex Italia, tum ex Graecia
Christianos, ijsq; alimenta praebens, di-
uinam legem exponebat, eosq; erudie-
bat. Peruenit autem rei fama ad aures
Hadriani Imperatoris, qui misso Cereale
Vicario iussit eum comprehendi. Vbi ad
illum venit Cerealis, inuenit eum seden-

A tem,

P A S S I O.

2
tem, & more solito Christianos instituen-
tem, qui eius doctrina magis ac magis in
fide Christi confirmabantur. Dixit autem
ei Cerealis, Audisti quæ sint à Principi-
bus edicta apud omnes, proposita? Re-
spondit S. Getulius, Itane Principū iussis
parere necesse est? Cerealis dixit, Tu ip-
se edicto, æquumne sit parere. S. Getu-
lius ait, Cui tandem, ò Princeps, obtem-
perandū est? mortaline homini & mox
in putredinem abituro, an vero omni-
potentis Dei filio? Cerealis dixit, Habet er-
go filiū Deus vester? S. Getulius respon-
dit, Habet plane, qui quidē & fuit, & est
& erit semper. Cerealis dixit, Qua vel do-
ctrina, vel signo nosse licebit filium Dei,
Deum esse, quemadmodum tu doces? Re-
spōdit S. Getulius, Noueris verbum Dei
verum Deum ex Deo Patre genitum, &
de spiritu sancto conceptum, ex Virgine
Maria natum esse, eumq; nouissimis tem-
poribus dignatū esse venire, vt mortuos
fufcitaret, cæcos illuminaret, leprofos
mundaret, super mare pedibus ingrede-
retur, vêtis & tempestatibus imperaret.
Cerealis dixit, Nosse velim, quā isthuc
factum

P O A S S I O.

3
factum sit. Tum S. Getulius vocauit ad se
Amantium Tribunū, fratrem suum, qui
metu Hadriani Principis latitabat, nar-
rauitq; ei omnia de Cereale Vicario. Por-
ro ipsi Cereali indicauit Amantium; ad
cuius conspectū mirifice exhilaratus est
Cerealis. Dixit autē ei S. Getulius, Abij-
ce iam, Cerealis frater, artes Diabolicas,
& amplectere Christi patientiam. Ego,
cum in Tiburtina vrbe haberem vxorē,
liberos, & opes, omnibus vale feci, vt pos-
sem ad æternam peruenire salutem. Ce-
realis respondit, Equidem nec vxorem,
nec proles habeo, quas relinquam; Si ve-
rò est aliquid æternum, ne quæso, illud
me celetis. S. Getulius dixit, æternum
hoc est, vt manufactis idolis repudiatis,
in Christum Dei filium credas. Cerealis
ait; At quo tandem ordine hæc fides su-
scipienda est, vt ne quid fuscaturum in me
resideat? Dixit ei Amantius Tribunus,
amicus eius, Baptismū percipies in Chri-
sti confessione, & sic vitam habebis sem-
piternam. Si vero reliqueris omnia, quæ
in hoc mundo appetis, centuplum acci-
pies, & vitam æternam possidebis. Cerea-
lis

P O A S S I O .

4
lis ait, Ecquid obstat, quo minus pro Christo filio Dei sanguinem meum fundam? sed iā, quaeso vos, morasnectere ne velitis. Tum S. Getulius ad poenitentiam eū adhortabatur, simulq; ei triduanum indixere ieiunium, donec diuinitus edoceretur, quid faciendū esset. Cumq; tota nocte in vigilijs & precibus durarent, audierunt vocem angelicam ipsos admonentem, vt Xystum vrbis Romæ Episcopum ad se vocarent, & ab illo baptisma perciperent.

Venerunt igitur Romam, & accersito B. Xysto Episcopo, in Cryptam quandam eius, quā diximus, regionis ingressi sunt; vbi B. Xystus more Christiano eum catechismo imbuir, ac deinde baptizauit. Eadem autem hora vidit Cerealis descendentem super se Spiritum sanctū, & mox ingēti voce clamauit, Ecce, video lumen quoddam, solis splendore illustrius, in me delabi. Porro B. Xystus pro singulis obtulit sancta libamina, & participes eos fecit sacrosancti corporis & sanguinis Christi: & cum eos in fide confirmasset, gratias agens, discessit ab eis. Eodem tem-

pore

P A S S I O .

5

pore officiales Cerealem quaesierunt. Venit autem Vincentius quidam eò, vbi erant sancti, aurum publica exactione collectum asportaturus. Vt autem vidit eum Cerealis, dixit ei, Nos temporarias res iam abieciimus, vt fruamur æternis. Temporalia enim vnā cum illis, qui amore ea prosequuntur, in nihilum rediguntur. Tum Vincentius magna voce exclamauit; O principes orbis, & reipublicæ moderatores, seductus est Cerealis dignitate Vicarius, relictisq; Dijs phantasmata sectatur; multaq; ira incensus celeriter cucurrit ad Hadrianum Principem, eiq; quid comperisset, exposuit, nempe Cerealē se Christianum confiteri. Itaque Hadrianus misit Licinium consularem, qui ipsi Cerealem sisteret. Licinius veniens ad urbem Sabinorū, tenuit Cerealem, & cum illo Getulium, Amantium, & Primitium: moxq; scripto petijt ab Hadriano, quid de illis fieri iuberet. Rescripsit autem Hadrianus, vt aut immolarēt dijs, aut ignibus cremarentur. Eodem ergo die, quo lectæ sunt litteræ Imperatoris, iussit Licinius in ciuitate Tiburtina

A 3 tri-

tribunal sibi præparari, sanctosque vin-
ctos exhiberi. Cumq; venissent, ita dixit,
Adeone, Cerealis, vitam desperasti tuam,
vt præcepta Principû, qui toti imperant
orbi, contemnenda putes? Cerealis re-
spondit, Et thesauros publicos declina-
tione perfecta tradidi in publicum, &
Christo Iesv me seruiturum promitto,
vt vitam obtineam sempiternâ. Licinius
dixit; Sacrifica dijs Ioui & Marti: alio-
qui extorquebo à te animam tuam. Re-
spondit S. Getulius; Ego non perdam a-
nimam meam, immo verò potius lucra-
bor eam. Tunc ira inflammatus Licinius,
iussit eos exspoliatos cædi, dicens, Præce-
pta Principû contemnere nolite, sed ma-
gnis dominis obtemperate. Cum autem
cæderentur, Beatus Getulius magnifi-
cans Deum, alta voce dixit: Gratias ago
Deo Patri omnipotenti, & Domino Iesu
Christo, eiq; me ipsum sacrificium mun-
dum offero. Dixit ei Licinius, Quod est
mundum sacrificiû? B. Getulius respon-
dit: Spiritum contribulatum, & cor con-
tritum & humiliatum Deus nō despicit.
Licinius dixit ad ministros: Abducite i-
stos

stos in carcerem: vbi sane ad dies viginti
septem permansere. Porro Licinius Ro-
mam proficiscens, res gestas narrauit Ha-
driano Imperatori. At ille furore perci-
tus, misit milites, qui eos flammis exure-
rent. Ducti sunt ergo sancti Martyres ad
tredecim milliaria ab vrbe Roma, & illic
ligatis manibus & pedibus ad flumen Ti-
berim in ignem coniecti sunt. Cum au-
tem B. Getulium flammæ non contingere-
nt, & ille magis in Domino confortat-
us, solutis vinculis Christum Dei filium
glorificaret, milites caput ei fustibus con-
fregerunt: & sic, inuocans Dominum, e-
misit spiritum. Cuius sacrum corpus col-
ligens Symphorosa vxor eius, honorifice
sepeliuit in arenario prædij sui. Vbi (vt
codex Vaticanus testatur) frequenter cū
filijs suis vigiliis & orationes celebrabat
cum B. Exuperantio presbytero. Ado e-
tiam in suo Martyrologio iiij. Idus Iunij;
Consummati sunt, inquit, Beati Marty-
res in fundo Capreolis via Salaria, ab vr-
be Roma plus minus milliario tertiede-
cimo supra fluuium Tiberim in parte Sa-
binensium. Quorum corpora collegit B.

Symphorosa, vxor B. Getulij martyris,
Quæ non longe post eundem ipsum mar-
tyrem cum septem suis filijs fuit marty-
rio confecta, videlicet xxvii. die men-
sis Iunij, & sepulta est in prædio suo, lo-
co, & oppido supra nominato.

rebecim milliam ab vrbe Roma, & hinc
ligaris nomen, & pedibus ad hanc
pctum in ipso conuicti sunt. Cum
tem B. Getulium hanc non conuicti
reue. & ille magis in Domino confite-
tus, solus vinculis Christiani De glori-
glorificaretur, licet caput ei infusus con-
fugerunt: & sic innocens Dominum
nihil timuit. Cuius factum corpus col-
ligens Symphorosa vxor eius honorifice
sepeluit in armento prædicti loci. Vnde
collez Valerianus testatur, hunc
supra his vigilijs & orationibus celebrant
cuius exuperantia præparata. Ad
tiam in hoc martyrologio iunxit
Commemorari hunc impie, &
res in iudo Capreoli, & hinc
de Roma, hinc in iudo
cuius iudiciis, hinc in iudo
hinc in iudo, hinc in iudo

AD HISTORIAM PASSIONIS

SS. GETVLII,

SOCIORVMQVE EIVS

Cerealis, Amantij, &
Primitiui.

EMPORIBVS Hadriani Imp.]

Hæc persecutio, quam plerique om-
nes post Beatorum Stephani Proto-
mart. & Iacobi Apostoli necem, ter-
tiam numerant, à Traiano Casare
mota, per Hadrianum, qui ei suc-
cessit, continuata aliquandiu est. Et quidem impe-
rante Traiano adeo crudeliter in Christianos est a-
ctum, vt in sacras etiam martyrum reliquias Ethni-
ca seniret impietas. Is sane in persequendis Chri-
stianis (vt Orosius lib. 7. cap. 12. scribit) errore de-
ceptus, tertius à Nerone cum passim repertos cogi
ad sacrificandum idolis, ac detrectantes interfici
præcepisset, plurimi que interficerentur, Plinij Se-
cundi, qui inter ceteros iudices persecutor datus
fuerat, relatu admonitus, eos homines præter con-
fessionem Christi, honestaque conuentientia, nihil

contrarium Romanis legibus facere, fiducia sane innocentis confessionis nemini mortem grauem ac formidolosam videri, rescriptis illico lenioribus temperauit edictum; Christianos videlicet conquirendos quidem non esse, delatos autem, siue, vti Tertullianus in Apologetico loquitur, oblatos puniri debere, libellos item sine auctore nullo crimine recipi non oportere, in quo tamen rescripti genere haud quam semper Traiano praesides paruerunt.

Hadrianus vetustiore origine à Picentibus, posteriori ab Hispanensibus oriundus (siquidem Hadriae, quod oppidum agri Piceni etiam mari Hadriatico nomen dedit, ortos maiores suos apud Italicam Hispaniæ urbem, Scipionum temporibus resedisse, in libris vitæ suæ Hadrianus ipse commemorat) Aelio Hadriano cognomento Afro, Traiani principis consobrino, matre Domitia Paulina Gadibus orta, natus Romæ ix. kal. Febr. Imp. Cas. K. Espasiano Augusto vii. & Tito Cas. v. Coss. anno urbis DCCCXXIX. Christi LXXVII. siue, ut quibusdam placet, adoptatus à Traiano, cum legatus Syriae belli Parthici tempore praepositus esset, siue, ut alij malunt, Plotina Augusta factione ac studio ad imperij culmen euectus, imperare cepit Antiochiæ xii. Idus Augusti, die obitus Traiani, anno à Virginis partu CXLIX. quo item die cum principatu omnes etiam imperij titulos & iura suscepit. Imperauit annis XXI. mensibus x. diebus XXIX. Obijt Baijs in Campania vi. Idus Jul. Anno salutis CXXXIX. Aetatis suæ LXXX. miserabili morbo consumptus, & omnium ferè membro-

rum diuturno cruciatu confectus usque eo, ut doloris impatiens, cuperet domesticorū manu vitam finire; ac, ne sibi manus afferret, carissimorum custodia seruaretur. Auctores Dion, Spartianus, Eutropius, Sex. Aur. Victor, & alij. Hic imperator ingenio excelsus ac vario, non latinis modo, sed graecis etiam litteris adeo eruditus, ut à plerisque Graeculus diceretur; memoria incredibili; idem mathematicus, architectus, geometra, musicus, statuarius, pictor; multarum denique artium non ignarus, doctos viros in honore habuit, & diuites fecit. Algoris, æstus, laborisque patientissimus, peregrinationis ita studiosus, ut provincias prope omnes pedibus peragrauerit: belli æque, ac pacis studiis clarus, disciplina militaris scientissimus, in qua multa correxit, quæ insequentibus principes probauerunt. denique (ut Sex. Aur. Victoris vtar testimonio) Hadrianus varius, multiplex, multiformis, ad vitia atque virtutes quasi arbiter genitus, impetum mentis quodam artificio tegens, ingenium inuidum, triste, lasciuum, et ad ostentationem sui insolens callide tegebat; continentiam, & facilitatem, clementiamque simulans, contraque dissimulans ardorem gloriæ, quo flagrabat; acerrimus ad laceffendum pariter, & respondendum serijs, ioco, maledictis, referre carmen carmini, dictum dicto, prorsus ut meditatum crederes aduersus omnia; & cetera. Ad hæc, Traiani inuidens gloriæ ex Mesopotamia, Assyria, Armenia, quas ille provincias fecerat, renouauit exercitus. Euseb. in chron. Hoc ergo à Christi religione auerso, & veræ pietati infesto, in-

Fluuntamque à Traiano Christiani nominis vexationem prosequente; multi pro fide certantes palmam tulere martyrij. Nominantur in vetustis sacrorum annalium monumentis Ariadna, Philetus cum socijs, item Brixia Ionita, Faustinus, Asra; tum Hesperus cum Zoa coniuge, ac liberis Cyriaco & Theodulo in Grecia passus, Calocerus Albingauni, Acaicius Alexandria; in Armenia decem millia martyrum crucifixorum: Casarea in Cappadocia Eupsychius: Romæ Hermes vir illustris, & Theodora eius soror, Seraphia virgo Antiochena, Sabina Romana, Valentini clarissimi viri vxor, Seraphiaque in Christiana fide discipula, Xystus primus Pont. Max. Beryllus, & Liberalis Cannarium Episcopus: in Sabina hi ipsi, de quibus scribimus, Getulius seu Zoticus, Cerealis, Amantius, Primitivus: Tibure Symphorosa cum septem filijs: Tuderti Terentianus Episcopus: Alibi Thamael cum socijs: postremo (ut alios omitamus, quorum nomina Deus novit, pro cuius gloria & honore mortem fortiter & alacriter obierunt) in vrbe Astensi Secundus, à Calocero Christiana fidei rudimentis imbutus, & à Ionita baptizatus. Hic martyrio affectus traditur Anno salutis CXXXIII. Augurio & Sergiano Coss. quo anno sanctus Quadratus Apostolorum discipulus, & Aristides philosophus Atheniensis, vir fide & sapientia clarus libros apologeticos pro Christiana Religione conscriptos, cum quidam improbi ac perditii homines Christi fideles vrgeret ac premere conarentur, Hadriano dederunt; quibus Imperator commotus, & litteris etiam

etiam persuasus nobilissimi viri Sereni Granij, alias Serenij Graniani, Legati, qui iniquissimum esse diceret clamoribus vulgi innocentium hominum sanguinem concedi, & sine vlllo crimine, nominis tantum & sectæ reos fieri, persecutionem postero anno, qui CXXXV. fuit, inhibuisse narratur; & Minutio Fundano Asia Proconsuli scripsisse, sine obiectu criminum Christianos non condemnandos. Euseb. lib. III. Eccl. hist. cap. IX. & Nicephorus lib. III. cap. XXVII. eius epistola posuerunt exemplum, à Iustino Philosopho & martyre memoriæ proditum, qui in prioria apologia, quam pro fidei nostræ defensione compositam Antonino Pio (qui ab Hadriano Casare adoptatus, post eum Romanum administravit imperium) tradidit, talis rescripti auctoritate vsurus, hæc præfatur. Possumus hoc à vobis ex rescripto maximi & illustrissimi Caesaris Hadriani, patris vestri, qui ita, ut per supplicem libellum rogauimus, iudicia exerceri iussit, petere; idque non tam quod ab Hadriano mandatum sit, quam quod iustam esse petitionem nostram sciamus. Subiecimus autem Epistolæ Hadriani exemplum, ut hæc quoque parte veritate nos niri cognoscatis.

Hadrianus Caesar Minutio Fundano.

Litteras à Serenio Graniano, viro clarissimo, cui tu in prouincia successisti, accepimus. Inquirenda nobis res prorsus esse videtur, ne homines innocentes opprimantur, neque calumniatoribus occasio

grat-

graffandi præbeatur. Quod si provinciales tui, persecutiones aduersus Christianos suas processu legitimo pro tribunali probare possunt, vnam eam sequantur viam, neque solis petitionibus atque vociferationibus vtantur. In primis enim conuenit, si qui ad accusandum accedere velint, te causam legitime cognoscere. Itaque si quis eos detulerit, atque probauerit contra leges quidquam commississe, tu pro delicti qualitate ita sententiam aduersus eos feres. Verum Herele si quis calumnie causa crimen cuiquam intendifse compertus fuerit, pro maleficij gravitate, in eū modis omnibus animaduertas. Huiusmodi sententiam habet exemplum epistolæ Hadriani. Euseb. Eccl. hist. lib. iiii. cap. iiii. viii. & ix. & in chron. S. Hieron. de viris Illustr. Orosius lib. vii. cap. xiii. Beda, Vsuarius, Ado Vien. in chron. Nicephorus lib. iii. cap. xxi. xxvi. xxvii. Trithemius. Idem Imperator xviii. anno imperij sui Iudæorum gentem, scelerum suorum furij exagitatam tumultuantem ac rebellantem per Iulium Seuerum, aliosque fortissimos duces in Iudæam misos interneccione deleuit, cæsis vno die quinquies centenis & octoginta millibus, arces quinquaginta euertit, vicos nongentos octoginta quinque diripuit, & ferro ignique vastauit, anti-que Hierosolymorum vrbs reliquias solo æquauit, vt, iuxta Saluatoris oraculum, ne lapis quidem super lapidem relinqueretur; pomærij contractis nouam restituit, & de suo nomine Aeliam nuncupauit, lege lata; ne cui Iudæo in eam urbem aditus pateret (quod futurum olim diuini vates prædixerant) Christianis tantum

tantum ac peregrinis ciuitate permissa, in ipso autem templi adyto statuam ipse suam equestrem collocauit. Euseb. lib. iiii. hist. Eccl. cap. vi. & in Chron. Orosius lib. vii. cap. xiii. Dion Cassius in vita Hadriani, Niceph. lib. iii. cap. xxiii. Cogitauit etiam (teste Lampridio in vita Alexandri Seueri) templum Christo edificare, eumque in numerum Deorum referre. Lampridij verba sunt hæc; Alexander septimo die Capitolium, cum in vrbe esset, ascendit; templa frequentauit: Christo templum facere voluit, eumque inter Deos recipere. Quod & Hadrianus cogitasse fertur, qui templa in omnibus ciuitatibus sine simulacris iusserat fieri; quæ hodie idcirco, quia non habent numina, dicuntur Hadriani, quæ ille ad hoc parasse dicebatur, sed prohibitus est ab his, qui consulentes sacra, repperant, omnes Christianos futuros, si id optato euenisset, & templa reliqua deferenda.

Vir quidam omnis diuinæ legis peritissimus.] Vsuarius clarissimum, et doctissimum vocat. M. item R. Equilinus autem doctissimum in fide Christiana.

Idemque Christianissimus.] Sic etiam Beda in Martyrologio.

Cetulus nomine.] Sic legitur in Martyrolog. Beda, Vsuarii, Adonis, & in exemplaribus Vaticano & Lateranensi. In Codice autem antiquissimo Casinensi scriptum est, Zoticus: in altero item Vaticano Longobardicis caracteribus exarato, qui hanc historiam à S. R. E. notarijs, vt creditur, scriptam continet, ita semper legitur, Zoticus, qui & Getulius; quæ quidem lectionem confirmat plumbea lamina in templo

plō sancti Michaelis Archangeli ad forum piscariū.
Anno humanæ salutis MDLXII. Pio IV. Pont. Max.
cum sacris reliquijs SS. Symphorosa & filiorum re-
perta, atque hoc epitaphio inscripta,

Hic requiescunt corpora sanctorum Mar. Sym-
phorosa, & viri sui Zotici, & filiorum eius à
Stephano Papa translata.

Præterea Tibure inscriptiones in templo S. Sab-
ba, & S. Angeli reperta (de quibus suo loco dice-
tur) & à tergo aræ maximæ veteris Ecclesiæ S. Pe-
tri Apostoli à B. Simplicio summo Pont. constructæ
hæc extat inscriptio,

Hic requiescit Zoticus martyr.

Et in sacrario caput eiusdem lignea capsella in-
clusum per multa secula servatum est, donec anno in-
staurati orbis MDLXXVII. decimo sexto kal. Augu-
sti solemnī pompa, & ingenti populi frequentia &
religione translatum est in novum templum Societa-
tis IESV, quod in ea vrbe pia liberalitate Mat-
thæi Contarelli Cardinalis S. Stephani nuper ædifica-
tum, S. Symphorosa nomine placuit appellari, quam
quidem rem alibi plenius & vberius describemus.
Tiburini autem alium Zoticum, quàm Getulium,
non agnoscunt: cuius venerandum corpus cum &
Romæ in Diaconia S. Archangeli Michaelis, & Ti-
bure in æde S. Petri Apostoli requiescere perhibe-
tur, sic accipiendum est, uti Apostolorum Principum
corpora & in Basilica Vaticana S. Petri, & in Basi-
lica

lica S. Pauli via Ostiensi condita esse dicuntur.
Neque enim omnia ossa utrobique inesse, sed me-
diam partem intelligimus. Itaque verisimile est, S.
Getulij seu Zotici corpus, cum à Stephano Papa (de
quo suo loco dicemus) translatum est, partim Romam
partim Tibur fuisse deportatum. Hoc modo eximi-
tur scrupulus plerisque iniectus ex eius lectione li-
belli, qui de vrbis Ecclesiis inscriptus circūfertur,
ubi sæpe eorundem sanctorum corpora duobus in lo-
cis recondita memorantur. Melius scriberetur, Reli-
quia, quo nomine non semper integra corpora, siue
omnia ossa vnius corporis, sed sæpenumero partem
corporis, siue ossium significare voluerunt, sacrorum
annalium & rerum ecclesiasticarum Scriptores:
quemadmodū in nostris ad Passionē SS. Martt. Abū-
dij & Abundantij Notis docuimus. Hinc profecto
sequitur, ut, dum in nouo Martyrolog. Rom. prid. Id.
Ianuar. legis: Tibure S. Zotici martyris, eundem hūc
Zoticū existimare debeas, qui et Getulius dictus est,
& XIII. Id. Iunias collocatur. Licet enim plures fue-
rint SS. Zotici martyres probatis in Martyrologijs
nominati, vnus in Africa cum Rogato, Modesto, Ca-
stulo, & militibus XI. alter Alexandria cum Tharsi-
cio, Cyriaco, alijsque: tertius Nicomedia cum Da-
tio, & Caio (Beda Zosium & Dasium vocat) &
duodecim militibus martyrio coronatus: quartus
Episcopus Comana in Armenia, Severo Imp. fidei
causa necatus: quintus in Deciana persecutione cum
Trenæo, Hyacintho, & Amantio, Romæ pro Christo
peremptus: sextus in Gracia Diocl. et Maximiano

Impp. cum Agathonico, Theoprepio, Acindyno, & Seueriano: septimus iisdem Impp. in eadem prouincia cum Victore, Zenone, Casario, Christophoro, Theona, et Antonino, Christiana religionis causa interfectus: nullus tamen eorum videtur ad Tiburtinam ciuitatem magis pertinere, quam hic, qui alio nomine Getulius appellatus, Tibure & uxorem, & liberos, & amplissimas fortunas se reliquisse in hac ipsa proficitur historia. Accedit constans opinio & fama, vetusque traditio Tiburtinorum, qui hunc Zoticum, cuius sacras habent & venerantur reliquias, Getulium B. Symphorosa Tiburtina matrone coniugem esse pro certo credunt, ac pradicant.

In Sabinorum regione.] Agrum Sabinum inter Narem, & Anienem flumina, & Aequicolos contineri Cato & Sempronius tradiderunt. Strabo autem lib. v. angustum quidem Sabinis agrum, sed in longitudinem a Tiberi amne, oppidoq. Nomento per mille stadia, hoc est, centum viginti quinque millia passuum ad Vestinos usque porrectum, assignat. quem agrum xxxv. Mill. pass. ab Hadriatico mari, xxx. a Tyrrheno abfuisse, in longitudinem vero paulo minus cxxv. millibus passuum patuisse ex sententia Catonis, Dionysius primo libro testatur. Florus lib. v. cap. xv. de bello Sabino, hunc usque ad Hadriaticum fere mare pertinuisse ostendit, cum scribit, Curium Dentatum Consulē omnē eum tractum, quā Nar ambit, fontesque Velini, Hadriatico tenus mari, igne ferroque vastasse. Strabo rursus eodem libro ante eum locum, quem modo adscripsimus, Sabina inter Latinos Umbrosque iacet;

iacet; extenditur & ipsa ad Samnitum montes, propinquior Apennino ad Vestinos, Pelignos, & Marfos. Dionysius lib. v. perhibet Anienem fluvium ad Tibur de alta rupe precipitatum, per campos deinde labi, & Sabinos a Romanis determinare, amoenum aspectu, & potu non ingratum, donec in Tiberim influat. Plin. lib. iii. cap. v. Tiberim per xl. millia passuum non procul Tiferno Perusiaque, & Otriculo Etruriam ab Umbris ac Sabinis, mox circa tredecim millia passuum urbis Veientem agrum a Crustumino, dein Fidenatem, Latinumque a Vaticano dirimere scribit. Sabini, inquit Strabo, gens antiquissima est, indigena & Aborigines. Rerum scriptor Fabius auctor est, Romanos tum primum diuitiarum sensum accepisse, cum huius potiti sunt gentis. Per ipsos via Salaria non magnae longitudinis strata est (in quam & Nomentana incidit apud Eretum Sabinorum vicum supra Tiberim iacentem) ex eadem Collina porta inchoans. Nostra memoria Sabiniam appellant quidquid inter lacum Velinum, urbem Reate, Tiberim, Narem, & Anienem flumina continetur.

Haud procul ab urbe Roma.] Milliario XIII. ut ex ipsa narratione perspicitur. Aliqua exemplaria locum adijciunt, nominatque sapius ciuitatem Gaus: quae quidem vox, cum apud nullum idoneum reperiatur auctorem, aut corrupta creditur, aut noua, & illis temporibus cum ipso simul oppidulo nata, seu vico, quem huiusce scriptor historiae ciuitatem atque urbem appellat: Ea vero ubi fuerit, ignoratur. neque id mirum videri debet, cum Strabo, Dionysius,

sius, Pliniusque testentur, iam tum ipsorum ætate in agro Sabino complura oppida ita esse desisse, vt neque vestigia, neque nominū memoria, propter migrationes, apud regionis incolas superesset: alia ruinis collapsa iacuisse. quādā cū olim florētissima fuissent, vt Fidenā, Collatiā, Antēnā, Cenina, a Fabio Piore, Virgilio, Liuiō, Dionysio nominata, quæ intra quintum & sextū lapidē ab vrbe Roma distabant, Strabo refert sua memoria in paruos vicos redacta. Eadē postea procedente tēpore sic prorsus interiere, vt quibus in locis extiterint, haud quaquā appareat.

Tum ex Græcia] Ergo Græcis litteris & disciplinis instructus.

Alimenta præbens] Erat enim tum locuples ac diues, vt ipse paulo post docebit, tum beneficus & liberalis in proximos.

Diuinam legem exponebat] vt qui esset in Christiana fide doctissimus; quod supra significatum est, egregiusque Theologus, quod infra patebit.

Cereale Vicario] cuiusdam Tutij Cerealis cōsularis mentionē Plinius facit lib. II. epist. XI. Iulij Cerealis Martialis li. XI. epig. LIII. Martyrologia duos præterea Cereales martyres habent, alterū Alexandriā cū Pupulo, Caio, & Serapione occisum pridie Kal. Martias, alterū militem. x. Kal. Octob. sub Decio Casare, capite cū Sallustia vxore damnatū. Vicarius autē dicitur, qui vñ alienius gerit. Casarū temporibus Romano florente imperio, Duces, Tribuni, atque adeo Præfecti prætorio suos habebant Vicarios, per quos Prouincias, aut exercitū regebant. Sic legimus
Vica-

Vicarios vrbis Romæ, Italiæ, Hispaniarū, Britāniarū, Africę, septem prouinciarū, etc. Aurelianus Imperator, vt Vopiscus refert, ante imperium sub Valeriano Augusto, qui a Sapore Persarum Rege acie vitus apud eos miserabili captiuitate vitam finiuit, multos habuit ducatus, plurimos tribunatus, Vicarias Ducum, & Tribunorum, diuersis temporibus prope quadraginta. huius item epistola militaris est ad Vicarium suū data huiusmodi: Si vis tribunus esse, immo si vis viuere, manus militū cōtine, & c. Vlpinus quoq; Crinitus, quem Valerianus Cæsaris loco habere instituerat, eidem Imperatori gratias egit, quod sibi Vicariū Aurelianū dedisset. hæc Vopiscus. Cerealē igitur aut præfecti prætorio, aut præfecti Vrbi, aut vrbis Romæ Vicariū fuisse existimare debemus. Fuerat autē (inquit Adu) Cerealis in conspectu Hadriani cum fratre B. Getulij Amantio, acceptus.

Christianos instituentem] Idque laicus faciebat, & maritus. tales fuisse accepimus Tertullianū, Hilarium, Boetium; qui quamuis vxorem haberent, tamen nūc voce, nunc scriptis munus christiani Doctoris vtiliter & gloriose obibant. Animaduertant hoc clerici ecclesiisque præfecti, neque suo ordine graduque alienum arbitrentur ea opportune perdiscere, quæ, vbi res tempusque postularit, conceditos sibi possint ad salutem populos edocere.

Cui tandem, o princeps, obtemperandum est?] Sic Petrus & Ioan. in Act. Apost. cap. XIII. loquuntur: Si iustum est in conspectu Dei vos potius audire, quàm Deum, indicate. Et cap. V. Obedire oportet

Deo magis, quàm hominibus.

Amantium (alias, Adamantium) Tribunum.] Tribunum militum intellige, qui primum mille præfuit militibus, deinde, ubi legio in decem cohortes diuisa fuit, unam regere cohortem cepit. Cum enim initio condita Urbis exercitus Populi Romani ex tribus duntaxat peditum millibus constaret, tres tantum Tribuni militum sufficiebant: post auctis Romani imperij opibus, Tribuni sex primum, postea xvi. in quatuor legiones populi suffragijs creati. Hi vero singuli mille viris præerant, tum, cum Romanus exercitus quatuor legionibus, legio autem quatuor millibus peditum continebatur. Post, cum legiones ipse ad quinque millia & amplius militum augeri cepissent, viginti quatuor Tribuni à populo creati & cepti, sexque per singulas legiones distributi. C. Marius (vt tradit Sex. Pompeius) sex millium & ducentorum hominum primus legionem conscripsit. Vt autem qui singulis legionibus præerant, Legati legionis, sic qui cohortibus, Tribuni vel Præfecti vocabantur. hæc ex Linio, Polyb. Vegetio, & Gell.

Omnibus valefecit.] Hoc est, omnia valere iussit, omnibus vale dixit, siue, nuntium remisit; Euangelicum secutus cōsiliū: Omnis, qui reliquerit domū, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut filios, aut agros propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.

Si vero est aliquid æternum.] Vt Ethnicus loquitur, veræque philosophiæ ignarus, & qui fortè à suis audisset, nihil esse æternum, sed interitui obnoxia

xia omnia, animā quoque ipsam esse mortālē. hoc autē Cerealis dictū ad illa postrema Getulij verba referendum est, Vt possem ad eternā peruenire salutem.

Quo tandem ordine hæc fides suscipienda est?] Quod tam cito Cerealis animus incipiat ad credendum inflecti, nemini mirum videri debet. Primum enim auctoritatem exemplumque Getulij, viri sanctitate, doctrina, genere, opibusque præstantis; deinde Amantij amicitiam atque præsentiam, maximi apud eum ponderis esse oportuit; iam, Paulo teste, viuum esse sermonem Dei, & efficacem, et omni gladio ancipiti penetrabiliorem quis nescit? Prima B. Petri Apostoli concio, non oratorij ornamentis exculpta, sed Spiritus sancti vi atque efficacitate instruta circiter tria millia hominum ad Iesum Christum repente traduxit.

Ne quid fuscum.] Fuscum, sordidum, deturpatum vitio naturæ corruptæ, prauæque consuetudinis, sed omnia ad optatum candorem nitoremque reuocentur.

Si vero reliqueris.] Cum baptismum ad salutem necessarium esse docuisset, quod sine fide Deo placere non possumus, deinceps, quod consilij & perfectionis, non necessitatis est, indicat, vt omnia relinquat, præmio ex Christi Euangelio doctrinaque proposito.

Sanguinem meum fundam.] Diuinæ magnæ vis gratiæ, qua Cerealis perfusus non modo ad sacrum suscipiendum lauacrum, sed ad martyrium etiā subeundum animatus & paratus iam est.

Ad penitentiam.] Quæ in adultis necessario an-

antecedit, vt baptisma digne suscipiatur. Cum enim hoc sacramentum ideo sit expetendum, vt Christum induamus, & cum eo coniugamur, erit profecto hac sacra ablutione indignus, qui in vitijs & peccatis permanere constituit, tantum abest, vt eum admissorum scelerum, & male actæ vitæ pœniteat. Quapropter Apostolorum princeps magnæ illi hominû multitudini, qui, vt in Apostolicis actibus scriptum legimus, compuncti corde ab eo, ceterisque Apostolis quid sibi faciendum esset, quesierant, ita respondit: Pœnitentiam agite, & baptizetur vnusquisque vestrum; & alio loco, Pœnite mini, inquit, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra. Item B. Paulus ad Romanos scribens, euidenter edicit, ei, qui ad baptismum accedit, omnino moriendum esse peccatis; quare nos monet, ne exhibeamus membra nostra arma iniquitatis peccato, sed exhibeamus nos Deo tamquam ex mortuis uiuentes. Quocirca & aquam adituri (vt Tertullianus in libro de corona militis tradit) ibidem, sed & aliquanto prius in ecclesia, sub Antistitis manu contestamur, nos renunciare Diabolo, & pompæ, & Angelis eius: & olim Competentes appellabantur, qui libero arbitrio vtentes, pœnitentiam ab Ecclesia accipiebant, ut digni essent ad Catechismum, deinde ad baptismum accedere. Competens (ait Isidorus) vocatur, qui post instructionem fidei competit gratiam Christi, inde & à petendo competens vocatur. De ijs autem III. de Consecrat. Distinct. IIII. Cano. LV. ex Concilio Agathensi: Symbolum etiam placuit ab omni-

omnibus Ecclesiis vna die, id est, ante VIII. dies Dominicæ Resurrectionis publice in Ecclesia cōpetentibus prædicari. & I. Dist. XXXIII. Palea ex dictis Augustini: Audite carissimi membra Christi, & matris catholicæ Ecclesiæ filij. Quod dico competentibus, audiant fideles; quod dico fidelibus, audiant competentes; quod dico fidelibus, & competentibus, & pœnitentibus, audiant & catechumeni, audiant omnes & timeant, & nemo contemnat. Sic sit mihi in consolatione uester auditus, ne vobis sit in testimonium dolor meus. Competentibus dico, fornicari vobis non licet. Est eiusdem B. Augustini de expositione symboli ad competentes sermo CXXXI. & de utilitate ac necessitate pœnitentiæ homilia Lubi tres actiones pœnitentiæ statuit, quas mecum, inquit, uestra eruditio recognoscit. Sunt enim usitate in Ecclesia, & diligenter attendentibus notæ: Vna est, quæ nouum hominem parturit, donec per baptismum salutaris omnium præteritorum fiat ablutio peccatorum, ut, tanquam puero nato, dolores transeant, quibus viscera urgebantur ad partum, & tristitiam lætitiâ consequatur. Omnis enim qui iam arbiter suæ uoluntatis constitutus est, cum accedit ad sacramenta fidelium, nisi eum pœniteat uitæ ueteris, nouam non potest inchoare. Ab hac pœnitentiâ, cum baptizantur, soli paruuli sunt immunes. Nondum enim uti possunt libero arbitrio, quibus tamen ad consecrationem remissionemque originalis peccati prodest eorum fides, à quibus offeruntur, ut quascunq; maculas delictorû per alios

ex quibus nati sunt, contraxerunt, aliorum etiam interrogatione ac responsione purgantur. Ceterorum hominum nullus transit ad Christum, ut incipiat esse quod non erat, nisi eum poeniteat fuisse quod erat.

Altera vero poenitentia est, cuius actio per totam istam vitam, qua in carne mortali degimus, perpetua supplicationis humilitate subeunda est, quia vitam aeternam incorruptibilem, immortalemque nullus desiderat, nisi eum vitæ huius temporalis, corruptibilis, mortalisque poeniteat. Tertia actio est poenitentia, quæ pro illis peccatis subeunda est, quæ legis decalogus continet: & de quibus Apostolus ait, Quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt. In hac ergo poenitentia maiorem quisque in se severitatem debet exercere, ut à seipso iudicatus non iudicetur à Deo. Et lib. de fide & operibus, cap. vi. docēs quando, & quibus sit dandus baptismus, Videamus, inquit, utrum ad percipiendum baptismum sic admittendi sint homines, ut nulla ibi vigilet diligentia, ne sanctum canibus detur: usque adeo, ut nec apertissimi adulterij perpetratores, & eius perseverantiæ professores, à sacramento tantæ sanctitatis videantur arcendi: quod sine dubio non admitterentur, si per ipsos dies, quibus eandem gratiam percepturi, suis nominibus datis, abstinentia, ieiunijs, exorcismisque purgantur, cum suis legitimis & veris uxoribus se concubituros profiterentur, atque huius rei quamvis alio tempore licitæ, paucis ipsis solennibus diebus nullam continentiam servaturos. Quomodo igitur ad illa sancta, recusans correptionem, adulter admittitur

tur

tur, quod recusans observationem non admittitur coniugatus? sed prius, inquiunt, baptizetur, deinde doceatur, quid ad bonam vitam moresque pertineat. Fit hoc, ubi quenquam forte dies vrget extremus, ut ad verba paucissima, quibus tamen omnia continentur, credat, sacramentumque percipiat, ut, si ex hac vita migraverit, liberatus exeat à reatu præteritorum omnium peccatorum. Si autem sanus peti spatium discendi, quæ discenda sunt, quod aliud opportunius tempus reperiri potest, quo audiat quemadmodum fidelis fieri ac vivere debeat, quam illud, cum attentiore animo atque ipsa religione suspenso saluberrimæ fidei sacramentum peti? An usque adeo dissimulamus à sensibus nostris, ut vel nos ipsos non recordemur, quam fuerimus attentī atque solliciti, quid nobis præciperent à quibus catechizabamur, cum fontis illius sacramenta petereamus, atque ob hoc Competentes etiam vocaremur: vel non intueamur alios, qui per annos singulos ad lauacrum regenerationis accurrunt, quales sint ipsis diebus, quibus catechizantur, exorcizantur, scrutantur, quanta vigilantia conveniant, quo studio ferveant, qua cura pendeant? Si tunc tempus non est discendi quæ vita congrua tanto, quod accipere desiderant, sacramento, quando erit? An vero, cum acceperint, in tantis criminibus permanentes etiam post baptismum, non novi homines, sed rei veteres, ut videlicet peruersitate mirabili prius eis dicatur, Induite hominem novum, & cum induti fuerint, postea dicatur, Exuite veterem: cum Apostolus sancti ordi-

ordinem tenens, dicat; Exuite veterem, & induite
nouum: & ipse Dominus clamet, Nemo assuit pan-
num nouum vestimento veteri; & nemo mittit vi-
num nouum in vtres veteres. Quid autem aliud agit
totum tempus, quo catechumenorum locum & no-
men tenent, nisi vt audiant quæ fides, & qualis vita
debeat esse Christiani? vt cum seipsos probauerint,
tunc de mensa Domini manducant, & de calice bi-
bant, quoniam Qui manducat indigne, iudicium sibi
manducat & bibit. Quod autem sit per omne tem-
pus, quod in Ecclesia salubriter constitutum est, ut ad no-
men Christi accedentes, catechumenorum gradus acci-
pian, hoc fit multo diligentius & instantius his die-
bus, quibus Competentes vocantur, cum ad perci-
piendum baptismum sua nomina iam dederunt. &
Epist. CLV. Marciano veteri amico gratulatur, quod
Catechumenus sit factus, hortans illum, vt bap-
tismum accipiat, & Eucharistiam: clauditq; his verbis
Epistolam, Tua mereri scripta desidero, & te nomen
dedisse inter Competentes, vel daturum esse iam
iamq; cognoscere. Dominus Deus noster, in quem
credidisti, & hic, & in futuro seculo te conseruet, do-
mine merito suscipiende, & in Christo dilectissime
ac desideratissime frater. Eodem pertinet, quod B.
Greg. Magnus Fantino defensori in Sicilia scribit
Epist. XXIII. lib. VII. Indictione I. Domina Abbatis
sa, inquit, Monast. S. Stephani, quod in Agrigentino
est territorio constitutum, indicante comperimus,
multos Iudæorum ad Christianam fidem, diuina gra-
tia inspirante, velle conuerti, sed esse necessarium, vt
ali-

aliquis illuc ex nostro mandato debeat proficisci.
Proinde huius tibi auctoritatis tenore præcipimus,
vt omni excusatione submota ad prædictum locum
pergere, & desiderium eorum tuis, Deo propitio, ad-
hortationibus adiuuare festines. Quibus tamen si
longum vel triste videtur solennitatem sustinere Pa-
schalè, & eos nunc ad baptismum festinare cognoscis,
ne, quod absit, longa dilatio eorum retro possit ani-
mos renouare, cum fratre nostro Episcopo loci ipsius
loquere, vt penitentia ac abstinentia quadraginta
dierum indicta, aut die dominico, aut si celeberrima
festiuitas fortassis occurrerit, eos omnipotentis Dei
misericordia protegente baptizes. Si vero sanctum
Pascha elegerint expectare, iterum cum Episcopo lo-
quere, vt modo quidem Catechumeni fiant, atque ad
eos frequenter accedat, geratque sollicitudinem, &
animos eorum admonitione suæ adhortationis accen-
dat, vt quanto quæ expectatur, est longa festiuitas,
tanto se præparent, vt eam desiderio feruenti debeat
sustinere; et c.

Triduanum ei indixere ieiunium.] Hanc con-
suetudinem significauit Augustinus loco, quem su-
pra ex lib. de fide et operibus Cap. VI. exscripsimus.

Xystum vrbis Romæ Episcopum.] Ex anti-
quo more: sic etiã ad S. Urbanum missus est Valeria-
nus B. Cæciliæ sponsus baptizandus. Neque id mu-
neri sobire dedignabantur sanctissimi illi Pontifices,
qui nihil aliud cogitabant aut curabant, quàm cul-
tum & gloriam Dei, salutemque mortalium. fuit au-
tem hic Xystus primus, Romanus è regione via La-
tiæ,

ta, tenuitque Apostolicam Cathedram septimus à B. Petro, annis x. creatus Pontifex Traiano Imp. anno Christi CXVII. Kal. Decembr. occisus fidei causa sub Hadriano principe VII. Id. April. anno Domini CXXVII.

In cryptam quandam.] accersitum B. Xystum in Sabinos duxerunt, ubi Getulius erat. Cur autem in cryptam ingressi sunt? Verisimile est eam cryptā fuisse illis pro Ecclesia & oratorio, per illa præsertim tempora, cum latebras Christiani petere cogerentur, quod in propatulo sacra mysteria obire, aut Ecclesias Christiano ritu edificare haudquaquam liceret, ob rabiem Tyrannorum, & Christiani nominis inuidiam: qua de re in nostris ad SS. Abundij & Abundantij martyrum historiam notis fecimus mentionem.

More christiano eum catechismo imbuunt.] Hunc morem cum ipsa Ecclesia quodammodo natū Augustini, quæ modo attulimus, scripta testantur; ut mihi necesse non sit alijs testimonijs in eam rem producendis cartas implere. catechismus, ut & catechesis, græca vox est; à verbo κατηχεω, instituo, ad-moneo, vel κατηχέω, audio, inchoo, voce erudio, ab ἡχέω, quod est, sonare voce. Isidorus lib. orig. VII. Catechumenus, inquit, dictus pro eo, qui adhuc doctrinam fidei audit, nec dum tamē baptismum percepit. nam κατηχούμενος Græcè auditor dicitur. Priscis Theologis apud Aegyptios morem fuisse ferunt, ut mysteria voce tantum, veluti per manus posteris relinquerent. Apud Christianos, qui baptismatis erant

erant candidati, ijs viua voce sine scriptis fidei Christianæ mysteria tradebantur. Itaq. Catechumenos sæpe tum Audientes, tum Auditores, Cyprianus & Tertullianus ætatis suæ more appellant. Iis doctor apud veteres præficiebatur. Vnde idem Cyprianus Epist. XXII. lib. III. scribit se Optatū consentientibus presbyteris, doctoribus, & lectoribus, doctorem Audientium constituisse. Demetrius Episcopus Origenem Adanantium catechumenis apud Alexandria magistrum præfecit. Quo quidem munere primus post Apostolos Alexandria Pantanus, proximus Clemens, tertius Origenes Clementis discipulus functus est. Auctor Euseb. Eccl. Hist. lib. VI. Cap. III. Audientium item mentionem facit Concil. Nicæ. Can. XIII. & apud. Grat. XII. quæst. II. Can. de viro, Hos fidei tyrones nouitios etiam Tertullianus libro de penitentia vocat: Qui sanè in templo manebant, donec Euangelium exposuisset Episcopus. Tum Levites clamabat, Catechumeni exeunto; vel, Si quis catechumenus remāsit, Exeat. Ab hac catechumenorū dimissione, venerando altaris sacrificio nomē est Missæ tributum: ut in Lexico Isidori refertur. Sic Consul Romanus dimittebat: & in quibusdam Ethnicorum sacrificijs Lictor clamitabat, Hostis, vinctus, mulier, virgo, Exesto, idest, extra esto; scilicet interesse prohibebatur. Festus. Hodie in fine Sacri, Levita pronunciat, Ite, missa est, ut idem sit, quod, missio est, quod olim initio dicebatur, ante quam videlicet ipsa mysteria inciperentur. Hinc iuxta vulgarem consuetudinem Ambrosius, Missas facere, dixit. A parte

re totum est nominatum. Nam proprie missa erat tē-
pore sacrificij, cum Ecclesia exire catechumeni, vt
diximus iubebantur. Eisdem Dionysius susceptores,
compadres vulgus appellant. Sic etiam per ea tem-
pora remissam, pro remissione dixere: Cyprian. lib.
de bono patientiæ. Dominus, inquit, baptizatur a ser-
uo, & remissam peccatorum daturus, ipse non dedi-
gnatur lauacro regenerationis corpus abluere. Et
Epist. XIII. Qui autem blasphemauerit in spiritum
sanctum non habet remissam, sed reus est æterni pec-
cati. Et Tertullian. aduersus Marcionem lib. IV. Di-
ximus de remissa peccatorum.

Obrulit sancta libamina. Adorandum Missæ
sacrificium significatur, quod ab Ecclesia, & à san-
ctis Patribus sacrificium, & laudis sacrificium, in-
cruentum sacrificium, mysticum ministerium, sancta,
diuina mysteria, sacra mysteria, sacra mystica, obla-
tio, hostia, sacra munera nominantur. Has autem
voces libamen, libamentū, libationem, vt ipsum libā
di verbum, sacris a Latinis attributas, atque in ve-
teri instrumento sæpius eadem in re usurpatas, Ec-
clesia ita recepit, vt hoc salutare atque unicum sa-
crificium designaret. Hinc illa sunt; Diuina libantes
mysteria, & Ad superni plenitudinem sacramenti,
cuius libauimus sancta, tendamus, et c.

Participes eos fecit sacrosancti corporis &
sanguinis Christi. Tunc enim ex veteri more con-
suetudineque nascentis Ecclesiæ, laicis etiā, ut cuiq.
libuisset, sub utraque specie sacra Eucharistia imbar-
tiebatur: id hoc loco & illud simul indicatur, Chri-
sti

sti corpus statim post baptismū dari solitū. Medicus
ille Iudæus à S. Basilio paulo post morituro, baptiza-
tus simul, & hac celesti refectus est mensa.

In fide cōfirmasset] Id his verbis significari puta,
Christianos illos Xysti cohortatione ad fidei, & pie-
tatis constantiam confirmatos & instructos fuisse.

Aurum publica exactione collectum asporta-
turus] Id a Cereale collectum licet intelligi ex ijs,
quæ paulo inferius ab ipso dicuntur, Et thesauros
publicos declinatione perfecta tradidi in publicum.
Idcirco enim (aliæ quoque causæ forsitan erant) of-
ficiales illi Cerealem quærebant, vt pecuniam publi-
cam, quam exegisset, Vincentio traderet, erario infe-
rendam. Vnde Ado, Eodem tēpore, inquit, quidam,
Vincentius nomine, nummorum Arcarius, comperiens
vicarium Cerealem christianum, iratus valde nun-
ciauit hoc Hadriano, qui mox Licinium Consularem
direxit, & c. Ea porro pecunia ex pensionibus redi-
gebatur, quarum tria genera apud antiquos fuisse do-
cet Astonius in. III. Ver. Canonem, oblationem, in-
dictionem, vt sit hodie Canon, aut Rudæus, quod do-
manium dicitur, vt portoria, vestigalia, & huiusmo-
di; oblatio, quæ auxilia nunc dicimus, vt octaua vini
heminatim diuenditi, & vicesima eius, quod cupa-
tim culeatimque venit: reliquarumque mercium,
quæ à solidariis negotiatoribus uēduntur, quos grossa-
rios appellant; quæque à minutarijs, & venditato-
ribus, qui et propolæ dicuntur, hoc est, non sua ven-
dentes, sed à negotiatoribus emptitata, pluris postea
vendent; Indictio est, quam taleam vocamus; anti-
tiqui

liqui collationem vocabant; Cicero etiam collectam dicit; Græci *ἐπαγοή* appellant, & *συμβολήν*. Hodie coactores, id est receptores, canonarios, oblationales, indictionales, fiscarios, et ararios, alijsque nominibus appellare licet latine loquentibus. hæc Budæus, Est in C. lib. XII. titulus LXI. de executoribus, et exactoribus; ubi exactor intra annum, quid exegerit, iubetur ostendere, et si non exegit, causam denotare, cur non exegit. dicitur itē, exactorē præfecti prætorio, antequam exactionē publicarum pecuniarū susceptam impleat, aliam suscipere non posse; si tamen fuerit necessitas, duas exactiones simul in eadem provincia faciendas suscipere posse, sed non tres. Quæ quidem licet ab Impp. Arcadio, Honorio, Zenone, Anastasio, & Iustiniano Augustis manarint, qui longissimo temporum intervallo Hadrianum sequuti sunt, aliquam tamen huic loco possunt lucem asferre. pleraque etiam huius generis à maioribus priscisq; Cæsaribus instituta, & per manus tradita posteriores Augusti acceperunt, & accepta retinuerunt atque seruauerunt.

Relictisq; dijs, phantasmata seſectatur] constat aliud esse phantasia, aliud phantasma. phantasia definiunt imaginem rerum animo insidentium, speciem, quæ animo concipitur, imaginationem, figurā alicuius rei, quæ sensu comprehensa est, relictam in mente. Quintil. lib. VI. cap. II. Quas phantasias Græci vocant, nos sane visiones appellamus, per quas imagines rerum absentium ita representantur animo, ut eas cernere oculis ac præſentes habere videamur. Cicero

cero visum vocat lib. I. Academ. De sensibus ipsis quædam dixit nouas, quos iunctos esse censuit de quædam quasi impulsione oblata extrinsecus, quam ille phantasia, nos visum appellemus licet. phantasma vero, quod menti occurrit, velut id, quod per quietem siue in somnis videmus. Itaque phantasma dicitur imaginatio seu visio eius, quod non est, phantasia eius solum, quod est, auctore Suida. Aristoteles (si modo is illius est auctor opusculi) libro de mundo cap. III. phantasmata pro ijs accipit, quæ apparent tam verè quam falsò: Eorum, inquit, quæ in ære apparent, alia specie tenus existunt, alia etiam habent naturæ subsistentiā, sic vertit Budæus. Ethnici homines à veritate atque à recta religione alieni, cū simulacra manufacta, & omni quidem sensu carentia, sed humanis tamen exposita sensibus, pro Dijs haberent & colerent; verum Deum, qui spiritus est, & lucem habitat inaccessam, & mortalibus oculis cerni non potest, ignorantes, & Christianis eius cultoribus illudentes, phantasma dicebant, perinde quasi & ipsi certos ac præſentes Deos suos ostenderent, & nos numen veneremur incertum, abditum, atque absens, Hinc illud est Lucani Poetæ lib. II. Et dedita sacris incerti ludæa Dei: & Corn. Tacit. lib. XXI. Romanorum primus, inquit, Cn. Pompeius Iudæos domuit, templumque iure victoriæ ingressus est. Inde vulgatum, Nulla intus Deum effigie vacuam sedem, et inania arcana. Verum enim vero religio Christiana (ut sanctus Augustinus lib. de ciuitate Dei. VIII. cap. XXIII. docet) quanto est veracior atque sanctior,

Etior, tanto vehementius & liberius cuncta falsa figmenta subvertit, ut gratia verissimi Salvatoris liberet hominem ab ijs dijs, quos facit homo. & paulo post; Citius fit, ut homo in honore positus pecoribus non intelligens comparatur, quam ut operi Dei ad imaginem eius factō, id est, ipsi homini opus hominis praeferatur. Quapropter homo merito deficit ab illo, qui eum fecit, cum sibi praeficit, quod ipse fecit. Et lib. de vera innocentia cap. CXV. Sic sunt qui colunt idola, quomodo qui in somnis vident vana, si autem euigilet anima ipsorum, intelligit a quo facta sit, & non colit quod ipsa fecit.

Licinium consularem } Nationum & provinciarum novam quandam divisionem Hadrianus excogitavit, Imperiumque longe diversa ratione disposuit ab ea, quam constituerat Augustus. Quod breviter his verbis Sex. Aurelius Victor ostendit: Officia sanē publica & Palatina, necnon militia in eam formam Hadrianus statuit, quae paucis per Constantinum immutatis hodie perseverat. Atque (ut praeter ceteros auctores Sex. Rufus memoria prodit) in primis Italiam in XVII. dioceses, siue provincias, siue administrationes distinxit; quibus singulis suos magistratus praefecit, quorum aliquos Consulares, aliquos Correctores, aliquos Praesides appellavit. Consulares octo, Correctores duos, praesides septem fuerunt. Iustinianus Aug. Authen. in Constit. XVII. Correctores, Consulares, & Spectabiles inter eos indices numerat, qui minores vel medias administrationes gerunt. In antiquis martyrologijs atq; Sanctorum

etorum observamus tam consulares, quam praesides, Praefectorum etiam nomine nuncupari: exempli gratia, Apricius, qui Diocletiano Imp. Cappadociae praefuit, VI. Febr. a Maurolyc. & M. R. Praeses, a Beda praefectus vocatur: Nicetius item, qui Bithynia sub eodem rexit Imp. II. Aug. Consularis, XXI. Decemb. Praefectus nominatur: hic ipse Licinius Consularis, a Beda praefectus appellatur. idem Proconsules etiam aliquando dicuntur; licet olim Ro. florente republica Proconsul is esset, cui annuo magistratu perfuncto, cum non expediret consulem de provincia decedere, ne sine honore esset, imperium saepe prorogabatur, ut eam provinciam proconsul, non ut consul, administraret: postea hoc nomen ad eum etiam traditum est, qui cum consulari potestate extraordinaria ad aliquam regendam provinciam mittebatur. Augustus, teste Suetonio cap. XLVII. provincias validiores, et quas annuis magistratuum imperijs regi nec facile, nec tutum erat, ipse suscepit: ceteras Proconsulibus sortitum permisit. Idem consulares cum iure gladii civitatibus Italiae dedit. Hadrianus quatuor praeterea consulares per Italiae indices constituit. Aelius Spartianus in Hadriano: Iulius item Capitolinus in Ant. Pio; Antoninus, inquit, ab Hadriano inter quatuor consulares, quibus Italia committebatur, electus est ad eam partem Italiae regendam, in qua plurimum possidebat. Idem in M. Ant. Philosopho; Dat. Iuridicis Italiae constituit, ad id exemplum, quo Hadrianus consulares viros reddere iura praeceperat. A dicendo iure praefectos Italiae ab Hadriano principe institutos intelligit, inquit Egnatius

gnatius. Est in 1. lib. Digest. tit. xix. de officio Iuridici. Hos autem quatuor consulare, diuersos ab illis octo, quos Sex. Rufus ponit, existimare debemus. Licinius consularis, cuius sit in hac Historia mētio, vtro in numero fuerit, non disputabo; nihil enim, aut certe non multum refert; atque vtrumcumque dicatur, id a proposito non abhorrebit.

Ad urbē Sabinorum.] Gaus nominatur ab hoc scriptore; sed vbi ea fuerit, incompertum est. fuisse autem iuxta Eretum oppidum (uicum appellat Strabo lib. v.) suspicari licet ex eo, quod ab Roma XIII. mill. abesse dicitur in historia.

Sanctosque sibi vinctos exhiberi.] Hoc est, presentari, seu sisti, vt tum ij loquebantur, qui sanctorum acta scribebant, apud quos aliter etiam verbum id vsurpatur, cum S. Romanus martyr fustibus exhibitus dicitur quod alijs scribitur caesus, debilitatus, contusus. Beda tamē et Vsuardus habent, Cū fustibus exhibitus, ac decollatus est. M. R. Etmox exhibitus, ac fustibus caesus, ad vltimū decollatus est

Sacrificia Dijs Ioui & Marti.] Illum vt summum Deorum, hunc vt Ro. generis parentem, praesidemque in bello, colebant; vtrique autem in vrbe vt varia cognomina indita sunt, sic etiam simulacra & templa erecta: Ioui Feretrio primum in vertice collis Capitollini à Romulo votum atque edificatum, Liu. lib. 1. Valer. lib. III. cap. II. Florus lib. 1. cap. II. Propert. lib. IIII. eleg. XI. Ouid. Dionys. Plut. Sextus Pomp. & alij. Secundum Ioui Statori, idque duplex, vnum ad radices Palatij siue montis Palatini, forumq.

forumque Romanum, ab eodem Romulo votum, & excitatū. Liuius lib. 1. Ouid. in Fast. & alij. Alterū ad finem circi Flamini, à L. Postumio Megello & M. Atilio Regulo Cos. votum. vt Liu. lib. x. & à Q. Metello Macedonico factū, de quo Velleius Paterculus: Tertium Ioui optim. max. siue Ioui Capitollino, in eodem Capitolio à Tarquinio prisco votum, à Superbo conditum, à M. Oratio Cos. collega Publicole dedicatum. Liu. lib. 1. Ouid. II. Fast. Dionys. & c. Quartum Ioui Sponsori ab Tarquinio superbo in Capitolio positum, & a Postumio dedicatum; Quintū Ioui Victori in Palatio à Q. Fabio Maximo quintum Cos. votum; Liu. lib. x. Ouid. IIII. Fast. Sextum Tonanti Ioui, quod in Capitolio Augustus exstruxit & consecrauit, liberatus periculo, cum in expeditione Cantabrica: per nocturnum iter leſticam eius fulgur perstrinxisset, seruumque prælucem exanimasset. Suet. in August. cap. xxix. Septimum Ioui Vltori, Pantheon. à M. Agrippa Augusti genero factum, de quo Plin. lib. xxxvi. cap. xv. Pantheon autem idcirco dicitur appellatum ab Agrippa, quod post Iouem dijs omnibus consecrarit; Alij vero, siue quod matri Deum, atque omnibus dijs sacrum esset, siue quod mundi formam, hoc est, circularem, haberet, Pantheon nominatum affirmant. Octauum Ioui Custodi in Capitolio ab Imp. Domitiano excitatum. Suet. in Domitiano cap. v. Aliud denique, vt Liuius scribit lib. xxxIII. à L. Furio Purpurione pretore votum, ab eodem postea Cos. locatū, & à C. Seruilio duumuiro dedicatum in insula Tiberina iuxta eadem

NOTÆ.

⁴⁰ Aesculapij, qui medicæ artis Deus est habitus, cui-
que tota insula sacra erat ob eius simulacrum, specie
serpentis ab Epidauro accersitum, & in eam adue-
ctum; qua de re Valerius lib. I. cap. VIII. Quid. lib. XV.
Metamor. Lini ad calcem. x. libri, Plin. lib. XXIX.
cap. III. sic, Atqui anguis Aesculapius Epidauro
Romam aduectus est, vulgoque pascitur & in domi-
bus. Lactant. II. cap. XVII. Hinc, quod serpens urbem
Romam pestilentia liberavit, Epidauro accersitus.
Nam illuc *Σαῦοντιος* ipse in figura sua sine dissi-
mulatione perductus est: siquidem legati ad eam re-
missi, draconem secum miræ magnitudinis attule-
runt. De hac æde Sex. Pompeius, In insula, inquit,
Aesculapio facta fuit ædes, quod ægroti à medicis
aqua sustententur; Eiusdem esse tutelæ draconem
aiunt, quod vigilantissimum sit animal; quæ res ad
tuendam valetudinem ægroti maxima est: canes ad-
hibentur eius templo, quia is verberibus canis sit nu-
tritrus: bacillum habet nodosum, quod difficultatem
significat artis: laurea coronatur, quod ea arbor plu-
rimorum sit remedium. Huic Gallinæ immolaban-
tur. Sunt qui putent hanc ædem in insula idcirco con-
stitutam fuisse, quod fluxu motuque aquarum sit aer
salubrior, alioquin extra urbem poni cõsuevisse. Plin.
lib. XXIX. cap. I. his verbis testatur; Ideo Romani
templum Aesculapij, etiam cum reciperetur is
Deus, extra urbem fecisse, iterumque in insula tra-
duntur. Huic ædi propinquum erat Nosocomium,
hoc est latine, valetudinarium, locus, ubi ægroti cu-
rantur. Id Suetonius indicat in Claudio cap. XXV. Cui

quidam,

NOTÆ.

41

quidam, inquit, ægra & affecta mancipia in insula
Aesculapij, tadio medendi exponerent; omnes, qui
exponerentur, liberos esse sanxit, nec redire in di-
tionem domini, si conualuissent; quod si quis necare
mallet quem, quàm exponere, cedis crimine tene-
ri. Ut autem Iouis sanum fuisse dicitur, ubi nunc
est ecclesia S. Bartholomæi Apostoli, sic Aescu-
lapij, ubi Sancti Ioannis Euangelistæ, & S. Ioan-
nis Calybitæ cernitur templum; De utroque P. Vi-
ctor in libello de urbis Romæ regionibus & lo-
cis, Regione XIII. Transiberim, In insula ædis Io-
uis, & Aesculapij, & ædis Fauni. Ceterum ædis,
ut ædes, nominatiuo singulari dixit, sicut & Var-
ro lib. de lingua latina III. & lib. I. de vita populi
Romani, & Festus, & Nonius: Hinc est dimin-
tium edicula, uti ab avis auicula; ab ædes autem
fieret potius adecula, ut à vulpes vulpecula. Hæc
dixerim, ne quis in verbis P. Victoris erratum
suspicietur; quæ illud etiam videntur significare,
nam videlicet eandemque fuisse ædem Iouis &
Aesculapij; sed hanc suspicionem erroremque Qui-
dius tollit, cum in I. Fastorum sit canit,

Quod tamen ex ipsis licuit mihi discere fastis,
Sacrauere patres hac duo templa die.
Accepit Phæbo, Nymphaq; coronide natum
(id est Aesculapium)

Insula, diuidua quam premit amnis aqua.
Iuppiter in parte est: cepit locus unus utrumq;
Iunctæque sunt magno templa nepotis auro.
Eodem loquendi genere vsus est Virgilius lib. III.
cap.

NOTÆ.

cap. i. Prostyli exemplar est in insula Tiberina in
ade Iouis & Fauni; hanc Iouis adem proxime de-
mōstrauimus; adem vero Fauni in eadem insula P.
Victor ponit; Liuius lib. xxxiii. à C. Scribonio &
Cn. Domitio Aedilibus ex mulctatitio argēto facien-
dam locatam, ab eodemque Domitio postea pratore
urbano dedicatam refert. Ouid. ii. fastorum, in pro-
ra (si quidem forma navis, quæ anguem Aesculapium
dicitur aduexisse, non insula modo data est, sed memo-
riæ causa navis etiam ex Thasio lapide sculpta in
eiusdem insula puppi collocata, & in altero eius la-
tere serpentis effigies) fuisse ostendit, cum dicit,
Idibus agrestis fumant altaria Fauni

Hic, vbi discretas insula rumpit aquas.

Eius ædis nunc vestigia nulla cernuntur. Ab ijs
templis insula tum Iouis Lycaonij, tum Aesculapij
appellata est. Ceterum sicut vtriusque Dei, seu
verius Cacodæmonis has proximas sedes Christus
verus & vnicus Deus suorum Apostolorum Ioan-
nis & Bartholomæi nomine occupauit; ita anti-
quissimum illum Nosocomij vsu atque ædificium
eodem pœnè loco his proximis annis renouauit
per homines insigni religione, modestia, vitæque in-
tegritate ac seueritate conspicuos, in quibus nullum
humanitatis & Christianæ charitatis aduersus egro-
tos desiderare possis officium. Indignum enim pro-
fecto erat, hoc, aut alio quouis virtutis & officij ge-
nere ethnicos Christianis præstare. Marti quoq; sua
fuere templa: vñ extra portam Capenam via Ap-
pia elegans, & magnum, quod Martis extramura-

nei

NOTÆ.

43

nei dicebatur, à Sylla Felice restitutum, ampliatum-
que, ac supra centum columnas positum tradunt: de
hoc Cic. iii. ad Q. Fratrem vii. Ouid. vi. Fast. Liuius
pluribus locis, & alij, vt Seruius, qui enarrans illud
Virgil. in i. Aeneid.

Canā Fides, & Vesta. Remo cū fratre Quirinus
Iura dabunt.

Martis, inquit, duo templa; vñ Quirini intra
urbem prope portam; quasi custodis, & tranquill-
alterum in via appia extra urbem, quasi bellatoris
& gradiui. de hoc Ouid. lib. vi. Fast.

Lux eadem Marti festa est, quæ prospicit extra
Appositum rectæ porta Capenæ viæ.

Etenim, ut Vitruuius lib. i. cap. vii. docet, Mar-
tem, Venerem, & Vulcanum veteres Romani Etru-
scorum disciplina edocti, extra mœnium septa collo-
candos censuerunt, propterea quod libidini, volupta-
ti, incendijs, iurgijs, litibus præsent. Eos in urbe co-
luerunt, qui frugi essent, hoc est, qui ijs rebus præes-
sent, vnde ad matronas & adolescentiam nihil mali
manare posset, atque adeo qui prodescent, Vitruuij
verba sunt illa; Aedibus vero sacris, quorum deo-
rum maxime in tutela ciuitas videtur esse, vt Ioui,
& Iunoni, & Mineræ, in excelsissimo loco, vnde
mœnium maxima pars conspiciatur, aræ distribu-
tur. Mercurio autem in foro, aut etiam, vti Isidi, &
Serapi, in emporio, Apollini, patrique Libero secun-
dum theatrum: Herculi, in quibus ciuitatibus non
sunt gymnasia neque amphitheatra, ad circū: Marti
extra urbē ad campum: Itemq; Veneri ad portam.

Id

N O T Æ.

44

Id autem etiā Etruscis aruspibus, disciplinarum scriptis ita est dedicatum: extra murum, Veneris, Vulcani, Martis sana ideo collocari, vti nō insuescat in vrbe adolescentibus, seu matribus familiarum Veneria libido: Vulcanique vi ē manibus, religionibus, & sacrificijs euocata, ab timore incendiorum, edificia videātur liberari. Martis vero diuinitas, cū sit extra mōnia dedicata, non erit inter ciues armigera dissensio, sed ab hostibus ea defensa, à belli periculo conseruabit. Item Cereri extra urbem loco, quod non semper homines, nisi per sacrificium, necesse habeant adire, cum religione, castē, sanctisque moribus is locus debet tueri. Hæc Vitruuius, cuius præceptū non semper seruatum fuisse ex eo facile patet, quod infelices illi cæcique homines interdum alios etiam in urbem Deos, ne obsessent, ascinerunt. Nam Febris sanum in Palatio fuisse apud Cicer. libro III. de Nat. Deor. legimus, Quis, inquit, tantus error fuit, vt perniciosus etiam rebus non modo nomen Deorū tribueretur, sed etiam sacra constituerentur? Febris enim sanum in Palatio, & ædem Larum, & aram Male fortune in Esquilij consecratam videmus. & II. de leg. & apud Valer. max. libro II. cap. I. de institutis antiquis, Febrem autem ad minus nocendum templis colebant, quorum adhuc vnum in Palatio, alterum in area Marianorum monumentorum, tertium in summa parte Vici longi exstat: in eaque remedia, quæ corporibus ægrorum adnexa fuerant, deferebantur: & apud Plin. lib. II. cap. VII. Veneris item ædem fuisse in foro Cesaris vel ipse Vitruuius docet

N O T Æ.

45

docet lib. XII. cap. II. apud circum maximum Liuius collocat lib. X. Vulcani autem & in Circo Flaminio, & apud Comitium fuisse scribunt Dionys. & Sex. Pompeius. Malam fortunam in Esquilij sanum habuisse Cicero III. de Nat. & II. de leg. vt proxime diximus, & Plin. lib. II. cap. VII. tradunt. Martis vero Vltoris templum ad forū Augusti constituit Ouid. v. fast. Plin. lib. XXXVI. cap. XIV. Suet. in Aug. cap. XXXIX. Id Aug. bello Philippensi sine Pharsalico, quod pro paterna vltione susceperat, vouit, voti q. reus, in ea parte sui fori exstruxit, quæ S. Martine Virginis & mart. ædem attingit, sanxitq. vt de bellis, triumphisq. hic consuleretur Senatus, prouincias cum imperio petitori hinc deducerentur, quiq. victores redissent, huc insignia triumphorum inferrent. A quibusdam hæc ipsa ædes S. Martine illud Martis Vltoris templū fuisse existimatur. Veteres enim Christianæ Romæ Pontifices, Apostolorū principis successores, diuina quadam sapientia præditi, illud etiam animaduenerunt atque seruauerunt, vt, cū propaganda religionis causa templa falsorū & inanum Deorum in cultum veri Dei cōuerterent, atq. in Sæctorum eius honorem consecrarent, quoad eius fieri posset, aliquam in ijs aut rei aut nominis similitudinem retinerent. hoc modo Pantheon, quod Ioni Vltori, aut Matri Deum, & dijs omnibus sacrum fuisse diximus, cum B. Mariæ, quæ & à forma templi Rotunda, et Ad Martyres nominatur, omniumq. Sanctorum nomine cōmutarunt: S. Apollinaris Ecclesiam ab Hadriano I. Pontifice. max. ubi prius ædes

Apollinis fuerat, edificatam refert ex Pandulpho Lateranensis basilicæ Ostiario Blondus lib. III. in-
flaurata Romæ iuxta sanum Herculis, qui Alexi-
cacos à Græcis, id est, malorum depulsor, appella-
batur, edificata in Auentino ab Aglae matrona no-
mine Sancti Bonifacii mart. ædēs, postea S. Alexij
etiam, illato in eam ipsius corpore, nominata est.
Templum Romuli ac Remi fratrum, Sanctis Marti.
Cosma & Damiano fratribus dicatum est. Demum,
vt alia omittamus, in Ecclesia S. Virginis, ac mart.
Christi Martine Romana dedicanda, siue olim ea se-
cretarium Populi Romani (vt hæc vetus inscriptio
indicare videtur, qua in eodem visitur templo,

Saluis Dominis nostris Honorio & Theodosio
victoriosissimis principibus Secretarium
amplissimi Senatus, quod inlustis

Flavianus instituerat, &

fatalis ignis ab-

sumpsit,

Flavius Annius Eucharis Epifanius. v. c. Pref.
Vrb. sacra Ind. reparauit, & ad pristinam faciem
reduxit) siue templum Martis fuerit, nominis cer-
te habitam rationem uidemus. Aedes hæc, ut
pleræque alia, quondam gradibus adibatur, no-
stra ætate à fronte adeo depressa est, vt per mul-
tos in eam gradus descendatur. Quanto autem supe-
rioribus sæculis in honore fuerit, intelligere est ex
Rituali omnium vetustissimo libro, qui in Vaticana
bibliotheca seruatur in codice manuscripto, qui in-
scribitur Censuum S. R. E. compositus anno Christi

M. CXII, à Cencio siue Cynthio Sabello Diac. Card.
S. Lucie in Orphea, & S. R. E. Camerario, sub Cæle-
stino III. Summo Pont. à quo is Cardinalis factus,
Innocentio. III. postea successit, & Honorius III. est
appellatus. Is igitur liber docet per ea tempora mo-
rem fuisse, ut in Purificatione B. Mariæ Virginis
prima luce Pontifex max. vnà cum Cardinalibus ad
Ecclesiam S. Martine prope forum Rom. adiret, ibi-
que primum tertia horæ psalmos decantaret, deinde
pontificales sacras vestes indutus, cereosque ab vl-
timo presbyterorum Cardinalium sacros, templo
egressus, & pro foribus sedens manu sua populo tri-
bueret, tum per proximam porticum in S. Hadriani
adem se conferret: cumque pone aram maximam in
sella consedisset, sexta psalmos persolueret, deinde sa-
cris alijs indumentis ornatus candelas singulis Car-
dinalibus, & ceteris clericis, laicisque dispertiret;
huc vbi decem & octo Diaconiarum clerici post sa-
crorum solemnias suis quique prelati imaginibus
cum populo concinentes conuenissent, tum Pontifex
inciperet tibialibus detractis inde procedere, & an-
tecedentia cum cantoribus sacra vexilla atque ima-
gines sequens, ad Basilicam S. Mariæ Maioris perue-
niret, vbi crepidas exutus, nudis pedibus (quod qui-
dem omnibus in supplicationibus, in quibus modo
pedibus incederet, seruare solitus erat) Ecclesiam
ingressus, post hymnum, Te Deum Laudamus, in Se-
cretarium se reciperet, pedibusq. aqua calida lotis,
denique cum vestitu cultuque ad sacrificandū apto,
Cardinalibus amictum congruentem indutis præuen-
tibus

tibus ad altare accederet; sacrisque rite perpetratis, ad Lateranense patriarchium reuerteretur. Per multos iam annos hæc paroecialis aedes tristi squallore ac situ horrebat, cum Xysti v. Pontificis Max. providentia ac pietate, Pictorum Collegio adtributa, nunc demum cæpit in pristinum decorem dignitatemque restitui.

Ad dies xxvii.] Equilinus habet, ad dies xxxvii. Exemplar Vaticanum xxviii.

Ad xiii. miliaria ab vrbe Roma.] Tibure igitur Hadriani iussu S. Getulius & socij in Sabinos reducuntur; & vel in eo ipso loco, ubi comprehensi fuerant, vel certè non longè, martyrio coronantur. huius enim narrationis initio dictum est, Getulium in regione Sabinorum habitasse non procul ab vrbe Roma, ibique cum Amanzio, Primitiuo, & Certale fuisse à consulari Licinio inuentum, vinctumque Tibur adductum; & hic iſdem ad tertiumdecimum lapidem ab vrbe Roma duci dicuntur, & ad flumen Tiberim necari; vnde ex verbis Adonis & Equilini coniſcimus sexto ferme lapide ab Ereto vico, quem hodie vulgo Montem rotundum appellant, passos fuisse.

Caput ei fustibus confregerunt] ceteris igne consumptis, Getulius, cui flammæ peperciſſent, fustibus cæsus glorioso martyrio vitam finiuit. Vaticanus codex habet, eradicatis fustibus vinearum. Quod si quis fustium nomine non tam palos, hoc est, ligna, quibus ferè vineæ fulciuntur, unde & palandi verbum manauit, quàm arundines intelligi velit, proxime ac-

mè accedet ad illam falsam imperiti vulgi opinionè & cantilenam, quæ S. Getulium siue Zoticum arundinibus à pueris interfectum affirmat; cum tamen probatissimi quique codices fustibus (seu quis malit, vinearum palis) à militibus occisum testentur.

Sepeliuit in arenario prædij sui.] Liber Vaticanus arenarium hoc, ubi S. Symphorosa B. Getulium coniugem funeravit, in fundo Capreolis ponit, vt idem pæne locus sancto viro & martyrium dederit. & sepulcrum. Hunc autem fundum, seu prædium Capreolis id fuisse necesse est in quo is degebat & Christianos diuinis præceptis instruit, prope ciuitatem Gavis, vt in quibusdam exemplaribus legitur; vnde sequitur ex Adone, Consummati sunt beati Martires in fundo Capreolis via Salaria ab vrbe Roma plus minus milliaro xiii. supra fluium Tiberim in parte Sabinensium.

In Sabinis hæc gesta cum sint, non procul à Tiberi amne, & miliaria hodie multo esse, quàm priſcis sæculis, longiora, in alijs notis ostenderimus, decimum ab vrbe lapidem assignari existimamus. Quod si ita est, videndum erit, quomodo accipienda sint illa, quæ post pauca ex Adone de B. Symphorosa sequuntur, videlicet.

Et sepulta est in prædio suo, loco, & oppido supra nominato.] Oppidum neque in historia huius contextu, neque apud ipsum Adonem nominatum est ullū: nisi dicamus Capreolis nomen oppidi Adoni fuisse. Hoc præterea cum eo, quod in vita B. Symphorosa narratur, coherere non potest; ubi S. Symphorosa

NOTÆ.

phorosa corpus ab Eugenio fratre collectum refer-
tur, & in suburbano Tiburtina civitatis sepultum,
nisi dicamus aliquam brevis factam eius translatio-
nem, ut utrobique diuerso tempore conditum esse
potuerit ante, quam matris reliquie cum filiorum
reliquiis via Tiburtina coniungerentur.

Cum Exuperantio presbytero.] De hoc B. Exu-
perantio mentionem facit Vaticanus etiam codex.
In Martyrologio Bedæ, Vsuardi, Adonis, & Roma-
no, alijsque tertio Kal. Ianuarij nominatur S. Exupe-
rantius diaconus, martyrium cum Marcello collega
Spoleti sub Maximiano Imp. perpeffus, & III. Kal.
Iunij Exuperantius Rauenn. Episcopus & confes-
sor. De hoc presbytero nihil aliud inueni; nisi forte
is fuerit, cuius reliquie Romæ in ade S. Bartolomæi
Apostoli in Insula Tiberina nunc esse dicuntur.

xxvii. die mensis Iunij.] Sic Ado, Bedam &
Vsuardum secutus. Romanum vero Martyrologium
S. Symphorosa & filiorum martyrium decimo octa-
uò die Iulij mensis adscribit; Getulij & sociorum
necem decimo Iunij omnes assignant. Fuit autem is
annus à Virginis partu cxxiii. Ceterum tam Ge-
tulij & sociorum, quam Symphorosa ac filiorum
passionem alij breuius texuerunt, nos pleniorẽ nar-
rationem sequi, notisque, quantum licuit, illustrare
maluimus. Præter hos auctores, meminerunt de ijs-
dem sanctis martyribus Boninus, Surius volumine
tertio, & Volaterran. lib. xiii. Comment.

SS. SYMPHOROSAE
ET SEPTEM FILIORVM

EX PLVRIBVS BONÆ FIDEI
codicibus, qui litteris Longobardicis
scripti in antiquis bibliothecis, &
sacrarum Basilicarum tabu-
larijs asseruantur,
ex scripta.

EUSEBIUS historiogra-
phus memorat Africanum
pœnè omnium de vrbe re-
gia atq. de tota Italia Chri-
sti martyrum res gestas cõ-
scripsisse. Inter quos B. Symphorosam
viduam dixit apud Tiburtinam urbem
cum septem filijs suis vna fermè die ab
Hadriano Principe hoc ordine interfe-
ctam. Cum fabricasset Hadrianus pala-
tium, & id dedicare vellet ritu illo nefa-
rio, cœpissetque sacrificijs, Idolorum ac
Dæmonum, qui in Idolis habitant, flagi-
tare responsa: responderunt, & dixerūt,
Symphorosa vidua cū septem filijs suis
laniat nos, quotidie inuocando Deum

uum. Ista itaque si cum filijs suis sacrificauerit, promittimus nos omnia præstare, quæ petitis. Tunc Hadrianus Imperator iussit eam teneri cum filijs, & blandis eos sermonibus hortabatur, vt ad sacrificandum Idolis consentirent, cui B. Symphorosa dixit, Vir meus Getulius (*alias Zoticus*) cum fratre suo Amantio, Tribuni tui, cum sint ambo pro Christi nomine passi diuersa supplicia, ne Idolis consentirent ad immolandum, quasi boni athletæ, Dæmones tuos moriendo vicerunt. Elegerunt enim magis decollari, quam vinci, passi mortem, quæ pro nomine Christi suscepta, inter homines terrenos quidem ignominiam eis peperit temporalem, inter Angelos vero decus & gloriam sempiternam: inter quos nunc gradientes, & trophæa passionum suarum dantes, cum æterno Rege vita æterna fruuntur in cælis. Hadrianus Imp. dixit ad S. Symphorosam, Aut cum filijs tuis sacrificare Dijs omnipotentibus, aut te ipsam cum filijs tuis sacrificari faciam. B. Symphorosa respondit, Et unde mihi tantum boni, vt ego merear cum filijs

filijs meis offerri hostia Deo? Hadrianus Imp. dixit; Ego te Dijs meis sacrificari faciâ; B. Symphorosa respondit; Dij tui me in sacrificium accipere non possunt; sed si pro nomine Christi Dei mei incensa fuero, illos Dæmones tuos magis exuro. Hadrianus Imp. dixit. Elige tibi vnū ex duobus, aut sacrificare Dijs meis, aut malo interitu finieris. B. Symphorosa respondit, Tu existimas quod possit animus meus aliquo terrore mutari, cum ego desiderem cum viro meo Zotico (*alias Getulio*) quem pro Christi nomine interfecisti, requiescere? Tunc Hadrianus Imp. iussit eam duci ad fanum Herculis, & ibi primo alapis cædi, & post hæc capillis suspendi; sed cum nulla ratione nulloq. timore posset eam à bono proposito reuocare, iussit eam alligato ad collum ingenti saxo in flumen præcipitari, cuius corpus colligans frater eius Eugenius, principalis curiæ Tiburtinæ, in suburbano eiusdem ciuitatis sepeliuit. Alia vero die iussit Hadrianus Imp. simul omnes septem filios eius sibi præsentari; quos cum ad sacrificandum Idolis

P A S S I O.

54
lis prouocaret, & nullo pacto eos videret suis minis atq. terroribus cōsentire, iussit circa Herculis templum septem stipes figi, & ibi eos ad trochleas extendi, & primum Crescentem præcepit in gutture transfigi, secūdum Iulianum in pectore pungi, tertium Nemesium in corde percuti, quartum Primitium in vmbilico vulnerari, quintum Iustinum auersum per dorsum perforari gladio, sextum Staeteum in latere vulnerari, septimum vero Eugenium à summo vsq. deorsum findi. Altera vero die veniens Hadrianus Imp. ad fanum Herculis, iussit corpora eorum simul auferri, & projici in foueam altam; & imposuerunt Pontifices nomen loco illi, Ad septem Biothanatos. Post hæc quieuit persecutio anno vno, & mensibus sex; In quo spatium omnium martyrum honorata sunt sancta corpora, & constructis tumulis condita cum omni diligentia: quorum nomina descripta sunt in libro vitæ. Natalis vero sanctorum martyrum Christi, Beatæ scilicet Symphorosæ, & septem filiorum eius, Crescentis, Iuliani, Nemesij,

P A S S I O.

55

sij, Primitiui, Iustini, Staetei, & Eugenij celebratur sub die xv. Kal. Aug. Eorum corpora requiescunt in via Tiburtina, milliario ab vrbe octauo (*aliàs nono*) regnante Domino Nostro IESV Christo, cui est honor & gloria in sæcula sæculorum, Amen.

In aliquibus exemplaribus additum est, Olim requieuerunt via Tiburtina, &c. Nunc autem auxiliante Domino requiescunt in vrbe Roma in Basilica B. Archangeli Michaelis, regnante, &c.

NOTÆ
AD PASSIONEM
SS. MARTT. SYMPHO-
ROSAE ET SEPTEM
FILIORVM.

 VSEBIVS historiographus.]
Hic Casariensis debet intelligi, Cæ-
sareæ Palestinæ nimirum Episco-
pus. Fuit autem in sacris litteris
apprime versatus, & bibliothecæ
diuinæ studiosissimus peruestigator vna cum Pam-
philo martyre, cum quo ei artissima familiaritas
intercessit, vnde etiam cognomen inuenit, & Euse-
bius Pamphili est appellatus; Ecclesiasticam histo-
riam in x. libros distinctam, & annos CCCXXV. à
Christo ad Constantinum Magnum complexus, ex
Philone, Iosepho, Clemente Alexandrino, Egesip-
po, Hippolyto Episcopo, Papia, & alijs, vt Nicepho-
rus lib. i. cap. i. est auctor, conscripsit. Alia præte-
rea plurima edidit volumina, & in ijs illustres de
martyribus commentarios; floruitque potissimum
Constantino Magno, & Constantio eius filio Augu-
stis; S. Hieronymus libro de viris illustribus, & ad
Pammachium & Oceanum Epist. LXXV. & in Apo-
logia aduersus Rufinum, et ad Marcellam Epist. CXLII.
Memorat Africanum.] De hoc Iulio Africano
idem

idem Eusebius meminit lib. i. hist. Ecclesiast. cap:
vi. vbi eum haud vulgarem historiographum vocat
& cap. vii. refert ad verbum longam sanè eiusdem
Africani disputationem de concordia Euangelistarum
Matthæi & Lucæ; & lib. vi. cap. xxiv. sic scribit;
Per idem tempus (id est Gordiano Imp. qui Maxi-
mino successit anno Christi CCXXXIX.) Africanus
commentariorum scriptor, qui resdè appellantur,
magna commendatione ad hominum famam pro-
fluxit. Venerunt autem ad nos eiusdem Africani et
alia quinque annalium volumina accuratè lucubra-
ta, in quibus se Alexandriam proficisci dicit, &c.
Sanctus Hieronymus lib. de scriptoribus ecclesiasti-
cis, Iulius, inquit, Africanus, cuius quinque de tem-
poribus exstant volumina, sub. Imp. M. Aurelio
Antonino, qui Macrino successerat (anno Domini
CCXIX.) legationem pro instauratione vrbis Em-
maus suscepit, &c. Idem S. Hieronymus in cōment.
ad cap. ix. Danielis, enumeraturus Ecclesiæ magi-
strorum sententias de obscurissima questione hebdo-
madarum Danielis, primo loco Iulij Africani sen-
tentiam ponit, quam ex quinto de temporibus volu-
mine refert ad verbum. Eam porro sententiā postea
grauissimi quique scriptores secuti sunt, vt S. Ioan.
Chrysostomus serm. ii. contra Iudeos, Theodore-
tus in ix. caput Danielis, & alij. Epistola item Iulij
Africani ad Origenem, & Origenis responsio super
questione de historia Susannæ (de qua meminit idem
Eusebius lib. & cap. supra vltimo loco adductis) in-
ter Origenis opera exstant per Ambrosium Medio-
lancu.

lanensem S. Benigni Abbatem in Latinum conuersa, Denique eiusdem Iulij mentionem faciunt Suidas in suo dictionario, verbo Αφραγός, & Nicephorus lib. v. ecclesiast. historię cap. xxi. Eodem, inquit, tempore (Maximino Aug. qui imperauit ab anno Salutis CCXXXVI. ad annum CCXXXVIII.) cum Origene Iulium Africanum vixisse historię tradunt; qui & illius fuerit sectator, & diligens Annalium scriptor, quos quinque complexus est libris. In eis scribit se præclara fama Heracle excutum profectionem Alexandrinam suscepisse. Africanus hic librorum eorum, qui inscribuntur Cesti, auctor perhibetur. Dedit is quoque ad Origenem epistolam, &c. Floruit ergo hic Iulius Africanus sub Imperatoribus M. Aurelio Antonino Heliogabalo (qui Macrinum proxime secutus est, anno redempti orbis CCXIX.) M. Aurelio, Alexandro Seuero, M. Antonino Gordiano III. qui occisus est in Persidis finibus anno CCXLV. Tritthenemius præter quinque libros chronicorum, alia quædam enumerat Iulij Africani volumina, quem philosophum, historicum, & Theologum insignem, diuinarum scripturarum, ac librorum ardentissimum amatorem fuisse ait, suisque studiis & sumptibus apud Cæsaream Palæstinæ egregiam condidisse bibliothecam.

De vrbe regia.] Romam significat, quæ sanè quantopere regium nomen semper exosum habuerit, Sp. Melij, & Tib. Gracchi declarat interitus, qui propter suspicionē regni appetendī sunt necati

vt præter ceteros Cicero auctor est in Antonium, & pro Milone, atque alibi sapius. Est & apud Liu. lib. xxvii. P. Cornelij Scipionis vox illa præclara, cum à circumsusa Hispanorum, & ante deditorum, & pridie captorum multitudine Rex cum ingenti consensu appellatus, silentio per præconem facto, Si bi maximum nomen Imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent, regium nomen alibi magnū, Romæ intolerandum esse: regalem animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum ducerent, tacite iudicarent, vocis usurpatione abstinerent. hæc igitur ciuitas, quæ libera non modo regnum ac dominatum, sed ne potentiam quidem cuiusquā ferre æquo animo potuit, secum ipsa depugnans, & domesticis opibus victa, demū in eum statum adducta est, vt principes tolerauerit eos, qui verbo Cæsares, & Impp. & Augusti dicebantur, re vera plusquam reges & erant, & habebantur; cum ipsis regibus non modo imperarent, sed nomen etiam, & potestatem, atque insignia regia impertirent. Hac de causa eandem sepe dominam urbem appellat Ouidius, vt Tibullus lib. ii. eleg. v. & Ammianus Marcellinus æternam: alij urbium, atque adeo totius orbis reginam dixerunt, utpote gentium victtricem ac triumphatricem, caput imperij, sedem, ac domicilium. Horat. lib. i. epist. vii. Mihi iam nō regia Roma. Mart. xii. epigr. viii. Terrarum Dea gentiumq. Roma, Cui par est nihil, & nihil secundum.

Christi martyrum res gestas conscripsisse.] In illis videlicet quinque annalium libris. hoc autē

memorasse crediderim Eusebium in ijs, quos de Martyribus edidit, commentarijs; quod opus à Tritthémio Martyrologium nominatur.

Vna ferme die.] Recte dictū. postridie enim eius diei, quo B. Symphorosa necata est, eius filij occisi memorantur paulo inferius, ubi narrata matris morte ac sepultura, statim sequitur, Alia uero die, &c. In nonnullis codicibus legitur, Vna die; quæ quidem lectio recipi potest, si nihilominus illud aduerbium, ferme, pro appposito habeatur; sic enim alioqui ferè loqui solemus, etiam cum non longum spatium supra unum diem significare uolumus, nisi forte primo loco diem intelligas pro die ciuili, qui xxiiii. horis definitur, atq. ut olim Atheniensium, sic hodie Italarum more, & ex communi Sanctæ Ecclesiæ consuetudine, à Sole occidente ad solem iterum occidentem (contra ac Babylonij faciunt, qui diem à solis ortu ad alterum ortum obseruabant) terminatur; & quamuis noctem comprehendat, diem tamen, inquit Seruius, dicimus à parte, quam constat esse meliorem. Ita autem eadem die mater & filij mortui sunt; illa quidem forsitan post solis occasum (nam Beda & Equilinus, pro Alia uero die, habent, Mane autem facta) hi uero post solis exortū; secundo loco, Alia uero die, accipias uel pro die artificiali, qui à quibusdam hemisphericalis uocatur, & xii. horis semper à sole oriente ad occidentem continetur, cuius contrarium tempus est nox, hoc est, umbra terræ, totidem horis definita, ab occasu solis ad eiusdem ortum; sic dicimus dies noctesque laborare; uel pro ciuili

uili iuxta morē & consuetudinē ueterum Romanorum, qui post reperta horologia in xxiiii. horas diē tribuerunt à media nocte ad mediam noctem, ut sexta hora noctis perpetuo esset & diē antecedentis finis, & consequentis initium; uti meridies Vmbris diem inchoabat ac finiebat: quod Romanorum institutum, hodieque Galli & multæ aliæ gentes sequuntur ac seruant usque adeo, ut quod ante mediam noctem gestum sit, id præcedenti diē tribuant, quod à media nocte, subsequenti diē adscribant. Videtur etiam uerisimile Matris ac filiorum eadem factam intra xxiiii. horarum spatium; siue id totum unū diē, siue partem priori, partem posteriori assignes. Vtunque autem dicas, à ueritate hystoriæ non recedes; quæ sane hystoria ne in hac quidem temporis circumstantia inter se pugnantia continere videatur, aut proba emendatam & legitimam lectionem. Vna ferme die, aut, si ferme, respis ac tollis, tum demū, ut, quod infra sequitur, Alia uero die, constare possit, hanc ueterem diē distinctionem, quam ex Macrobio, Saturnal. lib. i. cap. xii. Gell. lib. iii. cap. ii. Andrea Alciato, Parerg. lib. iiii. cap. xi. & lib. x. cap. iiii. attulimus, adhibeto.

Inter quos B. Symphorosam.] Sic legitur in omnibus Martyrologijs, antiquisque & manu scriptis codicibus: sed græcæ uocis atque etymologiæ ratio Sympherosam, ut habet plumbea Lamina, de qua supra in vitam S. Getulij memorauimus, siue Sympherusam postularet: est enim ἀπὸ τοῦ συμφορῆς, quod est, conferre. Ciuitas à Græcis condita græcis nomini-

nomnibus delectabatur. Hinc & Getulius S. Symphorose vir, Zoticus quoque dictus est (quod viua-
cem, viuificum, vitalemque significat) & eius filio-
rum nomina Nemeseus, Staeteus, Eugenius, græca
sunt voces.

T I B V R.

P V D. Tiburtinam urbem.] Ti-
bur, urbem (vt eius antiquitatem,
amantatem, celebritatem breui-
ter attingam) XVI. mill. ab Roma
distantem, Cato, teste Solino cap.
VIII. à Catillo Arcade, præfetto classis Euandri con-
ditam refert; Silius Italicus lib. VIII. Hinc Tibur
Catille, tuum. Seruius in illud Virg. VII. Aeneidos,
Tum gemini fratres Tiburtia mœnia linquunt,
Fratris Tiburti dictam cognomine gentem:
Catillusque, acerque Coras, Argiva iuuentus:

De Grecia, inquit, tres fratres venerunt ad Ita-
liam, Catillus, Coras, Tiburtus. Hi simul omnes
vnam fecere ciuitatem, & eam de fratris maioris no-
mine Tibur appellauerunt; Licet & alias fecerint
singuli: Vnde & mons Catilli, quem Carelli dicunt
per corruptionem, & ciuitas Cora. Duobus igitur
fratribus ad bellum proficiscentibus, in ciuitate ad
custodiam Tiburtus, siue Tiburnus remansit. hæc

Seruius

Seruius. Sextio autem, Græco historico, auctore (ut
idem scribit Solinus) Catillus Amphiarai filius post
prodigialem patris apud Thebas interitum, Oethei
aui iussu, cum omni fetu missus, tres liberos in Italia
procreauit, Tiburtum, Coram, Catillum, qui, depul-
sis ex oppido Latij veteribus Sicanijs, à Tiburti ma-
ximi natu fratris nomine urbem vocarunt. Non
multo aliter Plinius sentit, qui lib. XVI. cap. XLIV.
Tiburtes quoque, inquit, originem multo ante urbem
Romam habent: Apud eos extant ilices tres, etiam
Tiburto conditore eorum vetustiores, apud quas
inauguratus traditur. fuisse autem eum tradunt fi-
lium Amphiarai, qui apud Thebas obierit vna æta-
te ante Iliacum bellum. Dionys lib. I. Siculi, inquit,
præter alias ciuitates condiderunt, quæ exstant nunc
quoque, Antennates, Tellenenses, Ficulenses, pro-
pe montes Corniculos, ac Tiburtinos, apud quos ho-
dieque Siculetum pars urbis dicitur: quibus verbis
Tibur à Tiburto conditum, à Siculis postea auctum
indicare videtur. Strabo lib. V. Ista duæ urbes, Ti-
bur & Præneste in montana regione sitæ sunt, distan-
tes inuicem stadiis C. à Roma verò bis tot Præneste, at
minus Tibur abest. Græcam vero vtrunque esse com-
memorat. Horat. lib. Carm. I. ode. VI. Tibur Argæo
positum colono. id est, conditum à Tiburno Argæo;
sic enim vbique pro Tiburtus, Tiburnus, legendum
ex Seruij, Prisciani, Pierij, vetustissimorumque ex-
emplarium auctoritate Lambinus & Muretus affir-
mant. Nos vero, qui de re, deque veritate historiae
interim laboramus, huius nominis emendationem ita

reci-

recipimus, ut vulgatam lectionem nō improbemus; cum præsertim Tiburtes à Tiburto melius, quàm à Tiburno duci putemus. Hi autē quamvis à Strabone lib. v. & Plin. lib. iii. cap. xii. in Sabinis censeantur; à Dionysio tamen & Liuius pluribus locis, & ab alijs inter eos populos, quos tū veteris Latij habitatores, & Latinorum nomine insignitos, tum fama & rerum gestarum gloria illustriores fuisse legimus, numerantur: meminit & Ptolemæus. Latinorū porro fœdera multa cum populo Rom. ex Dionysio Liuiusque accepimus; primum Albanum, à Romulo rege ictum, secundum & tertium à Tullo; quo mortuo Latini cum in agrum Romanum populabundi excurrissent, ab Anco rege, bello ad singulas vrbes circumlato, ad pacem petendam, & fœdus renouandum sunt compulsi; post cuius obitum cum rursus in fines Romanos excursions fecissent, à L. Tarquinio Prisco rege bello domiti, pacis condiciones acceperunt. Hoc autem fœdus post à Superbo rege, cum Latinorum principatum sibi callide vendicasset, renouatum est: indictumque iunioribus Latinorum, ut ex fœdere die certa ad Lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Is Lucus sub monte Albano erat, quod omnes Latini nominis rerum communium causa coibant, ibique de summa reip. consultabant, ac duobus prætoribus rem vniuersam Latinorum committebant. Quod Latinorū concilium tale erat, quale in Græcia Amphictyonum. Hoc igitur Societatis iure cum populo Rom. iuncti Latini cum essent, Aulo tamen Postumio, T. Virginio Coss. anno post reges exactos

exactos XIII. post urbem conditam CCI. VII. Octavio Mamilio Tusculano, Superbi regis genero, & Sex. Tarquinio, Latini nominis ducibus rebellasse traduntur; inter quos à Dionys. lib. v. cum alijs, tum Tiburtini nominantur: qui ut ceteros Latinos rei bellicæ laude præcedebant, ita imperium populi Rom. molestius ferentes in armis sæpius versabantur; ex quo Silius Italicus in quarto lib. sic cecinit, Tum Remulum, atque olim celeberrima nomina bello,

Tiburtes magnos, Hispellatemq. Metaurūq.
Et Damum, dubia meditatus cuspide vulnus.

Sed cum ijs omnibus Latinis ab A. Postumio dictatore ad lacum Regillū (nunc S. Prædis) in agro Tusculano debellatum, & triennio post fœdus percussū est Sp. Cassio iterū & Postumo Cominio iterū Coss. auctor Liu. lib. ii. & Dionys. ad finē lib. vii. cuius hæc sunt; Eodē tempore, inquit, ictum fœdus cum omnibus Latinis ciuitatibus, de societate atq. amicitia, maxime, quod in secessione plebis nihil mouerāt, eamq. tandē in urbem recessisse gratulabantur, bellūq. aduersus deficientes ciuitates vna suscepturæ videbantur. verba autem fœderis hæc fuerūt: Inter Romanos, & Latinorū ciuitates omnes æterna pax esto, neq. ipsæ inter se bellanto, neque aliunde hostes inducunto, neque hostibus tutos transitus præbento, sed bello oppressis opem omnibus viribus ferunto: spoliiorum ac prædæ partem æqualem habento: priuatarum litium iudicia illi, quibus mandata cognitio fuerit, intra decem dies peragunto.

His legibus nihil addi, demum possit, nisi si Romanis Latinisque ita placuerit. Meminit huius fœderis in Corneliana Cicero; Linius item lib. VIII. & Festus. Ceterum Ovidius VI. Fast. cum dicit, Scilicet hic olim Volscos, Aequosque fugatos

Viderat in campis, Algida terra, tuis:
Vnde Suburbano clarus Tiburte triumpho,

Vectus es in niueis, Postume, victor equis,
A. Postumium Tubertum dictatorem intelligere videtur, de quo Liu. lib. IV. & Diod. Triumphauit autem anno vrb. CCCXXII. Atque hi quidem populi, nisi si qui priuato forte nomine, atque opibus interea bellum intulissent, ut Prænestini, Tusculani, & Tiburtini saepe fecerunt, in amicitia populi Ro. manserunt per annos prope ceterum à pugna ad lacum Regillum, hoc est, usque ad annum vrbis CCCXLIII. quo anno Latini Hernicique cum descuissent, & milites ex formula per aliquot annos negassent, tum anno demum CCCXCV. C. Fabio, C. Plautio Cos. impetrata pace, in amicitiam redierunt. Interea vero (anno videlicet circiter CCCXC.) cum L. Sulpicius, & C. Licinius Caluus Cos. in Hernicos exercitum induxissent, neque inuentis in agro hostibus, Feren-tinum urbem eorum incepissent, reuertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. ea vltima fuit causa, cum multa ante querimonie vltro citroque iactata essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur. Cum verò Gallorum exercitus T. Manlij Torquati virtute victoriaque perculsus, proxima nocte relictis trepide castris,

quæ

quæ ad tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis eo anno erant, in Tiburtem agrum, atque inde societate belli facta, commeatuque benignè ab Tiburtibus adiutus, mox in Campaniam transisset; noua fuit causa, cur proximo anno C. Pætilius Balbus Cos. aduersus Tiburtes iussu populi exercitum duceret; ad quorum auxilium cum Galli ex Campania redisset, sedæ populationes in Lanicano, Tusculanoque, & Albano agro, haud dubie Tiburtibus ducibus, factæ sunt. Et cum aduersus Tiburtem hostem duce Cos. contenta resp. esset, Gallicus tumultus dictatorem creare coegit: creatus Q. Seruilius Hala, ad continendos proprio bello Tiburtes, consulari exercitu iusso manere, omnes iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pugnatum haud procul porta Collina est totius viribus vrbis, in conspectu parentum, coniugumque, ac liberorum, magna vtrinq. edita cæde, auertitur tandem acies Gallorum; fuga Tibur, sicut arcem belli gallici, petūt. palati haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tiburtibus, simul cum his intra portas compelluntur. Egregiè cum à Dictatore, tum ab Cos. gesta res est. Pætilius de Gallis Tiburtin sq. geminum triumphum egit. Fabio alteri Cos. deuictis Hernicis satis uisum, ut ouans urbem iniret. Irridere Pætilij triumphum Tiburtes; ubi enim eum secum acie conflixisset? spectatores paucos fugæ trepidationisq. Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri impetum viderint, & sine discrimine obuios cadi, recepi-se se in urbem: eam rem triumpho dignam visam

E 2 Roma.

Romanis. ne nimis mirum magnumque censerent, tumulum excire in hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua visuros. Itaque insequenti anno M. Popilio Lenate, Cn. Manlio Coss. primo silentio noctis ab Tibure agmine infesto profecti ad urbem Romam venerunt. terrorem repente ex somno excitatis subita res, et nocturnus pavor præbuit; ad hoc multorum inscitia, qui, aut unde hostes aduenissent; conclamatum tamen celeriter ad arma est, & portæ stationibus, muri que præsidij firmati. & ubi prima lux mediocrem multitudinem ante mœnia, neque alium, quam Tiburtem hostem ostendit, duabus portis egressi Coss. utrinque aciem subeuntium iam muros aggrediuntur; primoque impetu repellunt. Tum anno circiter CCCXCIX. M. Fabius Ambustus II. & M. Popilius Lenas II. Coss. duo bella habuere; facile alterum cum Tiburtibus, quod Lenas gessit, qui hoste in urbem compulso, agros vastavit: insequenti anno, nimirum quadringentesimo, quam Urbs Roma condita erat, quinto tricesimo, quam à Gallis recepta, ablato post nonum annum à plebe consulari, patricij Coss. ambo ex interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola. Empulsi eo anno ex Tiburtibus haud memorando certamine captum; siue duorum consulum auspicio bellum id gestum est, ut scripsere quidam, seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio Cos. quo Valerius aduersus Tiburtes legiones duxit: postero anno rursus cum Tiburtibus ad deditionem pugnatum. Saffula ex
his

his urbs capta, ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni vniuersa gens positis armis in fidem Consulis venisset. triumphatum de Tiburtibus: aliquin mitis victoria fuit. hæc Liuius lib. VII. ubi item Latinos, quibus anno CCCXCV. pax petentibus data fuerat, & magna vis militum ab ijs ex federe vetusto, quod multis intermiserant annis, accepta, non diu in fide mansisse ostendit. Nam anno CCCCLIII. concilia, inquit, populorum Latinorum ad Lucum Ferentinæ habita; responsumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum; absterent imperare ijs, quorum auxilio egerent: Latinos pro sua libertate potius, quam pro alieno imperio laturos arma. Itaque nono post anno, cum eò superbiæ & impudentiæ deuenissent, ut eorum prætores Romam à consulibus euocati alterum ex Latium creati Romæ cōsulem oportere responderint, bellum Romanum in se concitarunt; quo bello in Campania nō procul radicibus Vesuij montis, quā via ad Veserim ferebat, victi sunt, T. Manlio Torquato, & P. Decio, qui se in acie deuouit, consulibus; adeoque acicse eorū res sunt, ut, quod idem Liuius VIII. libro scriptū reliquit, consuli Torquato, victorem exercitū ad populandos agros eorū ducenti, dederent se omnes Latini; deditionemque eam Campani sequerentur. Latium Cabuaque agro multati. Extra penā fuere Latinorū Laurentes, Campanorumque equites: quia non descuerant. cū Laurentibus renouari fœdus iussim: renouaturque ex eo quotannis post diem decimū Latinarū. Hi rursus anno insequenti ob irā amissi agri
E 3 rebel-

rebellantes fusi, castrisque exuti sunt. Pedanos tuebatur Tiburs, Prænestinus, Veliternusque populus. Sed Furius Camillus Cos. postero anno ad Pedum cum Tiburtibus maxime ualido exercitu, maiore mole, quanquam æque prospero euentu pugnavit, & oppidum cepit. Placuit inde iam maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad perdomandum Latium vi-ctorem circumducere exercitum; nec quiescere ante, quam expugnando, aut in deditionem accipiendo singulas urbes, Latium omne subegere. Eidem Camillo in senatu de Latinis populis referenti responsum, cum aliorum alia causa esset, ita expediri posse consilium, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populus. Relatum igitur de singulis, decretumque. Lanuvini civitas data; Aricini, Nomentanque, & Pedani eodem iure, quo Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant; crimenque rebellionis à publica fraude in paucos auctores versum. In Veliternos, veteres ciues Rom. quod toties rebellassent graviter scuitum; & muri deiecti, & senatus inde abductus; iussique trans Tiberim habitare. Antium nova colonia missa, interdictumque mari Antiati populo est, & civitas data. Hæ siquidem duæ Volscorum civitates huic bello interfuerunt. Tirbutes, Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum alijs Latinis crimen, sed quod tadio imperij Rom. cum Gallis, gente efferrata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia, commerciaque, & consilia inter se ademe-

ademerunt. Hæc ex Liu. lib. viii. Ex hoc tempore pacem à Latinis in perpetuum sanctissime custoditam constat; & vetustum fœdus à Cassio Cos. cum ipsis actum, aut per idem tempus, aut non multo post, recuperatum. Eos enim fœderatos eo fœdere, quod cum Latinis populis omnibus Sp. Cassio, Postumo Cominio Cos. percussus est, Cicero, qui trecentis post annis, & eo amplius floruit, in Balbi defensione appellat. Is autem Cassius Cos. tertium apud Dionysium in cōtione gloriatur, se in primo consulatu Sabinos subegisse, in secundo plebem in urbem reduxisse, Latinosque Romanorum consanguineos illos quidem, sed gloriæ tamen eorum invidentes, ad amicitiam adduxisse, atque æquo iure civitatis donasse, ut Romam non amplius aduersariam, sed patriam appellarent. Civitatem tamen neque omnino cum suffragio, neque penitus sine suffragij iure, sed pro magistratuum arbitrio datam idem Dionysius docet. Atque hoc sæpius factum est, ut Latini ante bellum Italicum legemque Iuliam, ad suffragia sint acciti, ut etiam anno urbis DCLII. in bello Punico secundo Q. Fulvio Flacco tertium, Appio Claudio Cos. contigisse ex Liu. libro xxv. intelligitur. Cum enim, ut prudenter Sigonius colligit, consulum arbitratu Latini, qui suffragiorum causa venerant, alias aut in urbe retinerentur, aut exire iuberentur, tum tamen eos verisimile est ad suffragium ferendum maxime à consulibus adhibitos esse, ut gravissimis et periculosissimis Punici belli temporibus, in magna totius penitus Italiæ defectione latinum nomen hoc honoris beneficio sibi arctius deuincirent. Hoc

Cicero ius in Sestiana intuebatur, cum diceret, Nihil acerbius socij Latini ferre soliti sunt, quam id, quod perraro accidit, ex vrbe exire à consulibus iuberi. Extremum ius (vt idem notauit Sigonius) fuit magistratuum Romæ petendorum & capiendorum, quod tanti erat, vt hoc vnū Latij ius vocaretur, cū qui hoc haberet, reliqua omnia haberet. Quapropter Asconius in Cic. Pisonianā ius Latij fuisse scribit, ut petēdi magistratus gratia ciuitatem Ro. adipiscerentur. id vero nihil aliud videtur esse, quā, vt, qui ius Latij haberent, præter cetera, ciuitatē quoq. Romanam assequerentur, vbi apud Latinos magistratū petissent, vel potius gessissent. hanc enim vim habuit ius Latij, quod etiā Latinitas appellatur. Strabo denique lib. xv. magistratus hos ædilitatem et quæsturam fuisse significat, cum scribit Neumasum Aricorum metropolim in Gallia ius Latij habere, vt qui Neumasi ædilitatem & quæsturam gessissent, ij ciues Rom. essent: eaque de causa populum illum Romanis prætoribus non paruisse. Ex quibus sane verbis illud non obscure perspicitur, ius Latij fuisse, vt qui in oppido latino, vel iure Latij donato ædilitatem aut quæsturam obijisset, is ciuis Romanus esset, tum latinos ipsos ne magistratum quidem Romanorum, sed suorum prætorum edictis obtemperasse. Hoc vero ius vsque ad annum DCLXIV. Latini populi vsurparūt: quo demum anno ciuitas Latio vniuerso (extra pauca quedam oppida, quibus ciuitatis & suffragij iura singulari populi Rom. benignitate fuerant ante concessa) ex lege

lege Iulia data est. Cū enim Latinos, & ceteros Italicos populos cupiditate ciuitatis Romanæ adipiscendæ primum M. Fuluius Flaccus consul, deinde M. Linius Drusus Trib. plebis incendissent, & omnino aduersante Senatu, diu multumque sed frustra laborassent; Italici tanta spe bis deiecti, facta inter populos coitione, aduersus populum Rom. conspirarunt, atque ab eo tandem defecerunt. Hi fuere Picentes, Vestini, Marfi, Peligni, Marruchni, Lucani, & Samnites, belli initio à Marsis orto. Qua de causa populus Rom. saga sumpsit, & bellum aduersus Italicos iussit. Hoc bellū Sociale, quoddā socijs Pop. Rom. Italicum, quoddā ab Italicis populis, & Marficum, quoddā à Marsis primum commotum fuerit, appellatum est. In quo (vt Appianus de ciuil. Rom. bell. lib. i. scriptum reliquit) cum post multas ab Italicis illatas clades, & alterum consulem P. Rutilium Lupum in prælio interfectum III. Idus Iun. vt in Fast. docet. Ouid. Etrusci, & Umbri, qui adhuc in fide permanerāt, eandē ob causam defectionē molirētur, Senatus veritus, ne hostibus vndiq. ingruētibus, urbē tueri nō posset, lege à Lupi collega L. Iulio Cæsare consule extremo consulatu lata, quæ Iulia dicta est, omnibus Italicis populis, qui vel arma contra Pop. Ro. nō sumpsisset, vel sumpta deposuissent, ciuitatem dedit: qua lege Etrusci Umbri, et multæ aliæ Italiæ nationes ciuitatē Ro. quā tātopere efflagitauerāt, sunt consecutæ. Appianus Tiburtinos et Prænestinos, quæ fœderatæ ciuitates in Latio erāt, vt paulo post docebimus, tum ciuitate donatos diserte scribit lib.

T I B U R.

lib. i. de bell. ciuil. Cinna, inquit, ad finitimas vrbes fuga delabitur, quas haud ita multo ante Romani ciuitate donauerant, Tibur scilicet, ac Praeneste, & quæ ad Nolam vsque medie interiacent. Quare triginta quinque antiquis additæ sunt octo tribus, in quas noui ciues coniecti sunt anno insequenti à L. Iulio Cesare legislatore, et P. Licinio Crasso M. Crassi diuitis patre, censoribus; quorum munus erat, tribus adijcere, vt in eas noui ciues lustris tempore referrentur, distribuerentur, censerentur, quod supremum erat ciuitatis acceptæ signum. hæc ex Cic. pro Balbo & Flori epito. lib. LXXI. & LXXII. Appian. Plut. Strab. Vell. Pediano, Gellio lib. IIII. alijsq. auctoribus. Iam vero ante bellum Italicum, & ciuitatē Rom. acceptam, omnia non Latij solum, sed etiam Italiæ oppida alicuius iuris nomine ac societate cum Pop. Rom. deuincta erant: & alia coloniæ, alia municipia, alia præfecturæ, alia denique ciuitates fœderatæ dicebantur. Fœderatam porro ciuitatem (vt accurate Sigonius obseruauit) nullum aliud ius habuisse intelligimus, quàm societatis & fœderis; Fœderata oppida in Italia fuisse aut Latij fœdere obstricta, aut Italico, aut Gallico; Latij, vt Tibur ac Praeneste, Italico, vt Neapolim, Veliam, & Heracleam; Gallico, vt Rauennam. Hæc oppida neque colonias fuisse, neque municipia, neque præfecturas, sed fœderata oppida, vel fœderatas ciuitates; Oppidorum iure Latij aut Italico fœderatorum, vt libertatem maiorē, sic dignitatem ampliorem extitisse. Minus enim, quàm Gallica, fuisse obnoxia, & minorem Populi Rom. rationem

T I B U R.

75

tionem duxisse, cum & suam remp. & leges suas, & suos magistratus haberent. Vnde Senatus, populiq. in ijs oppidis, ut in liberis ciuitatibus, nomen ac mentionem vsurpari apud scriptores videmus. Animaduertimus etiam in ciuitates fœderatas exilij causa commigrare ciuibus Romanis licuisse, vt quæ liberæ essent, ac suam Remp. in potestate haberent. Quod cum permulta exempla exulum Romanorum testatur, tum maxime Polybius libro sexto demonstrat, vbi forma Romanæ explicās Reip. scribit, Tibur, Praeneste, Neapolim, vt in liberis ciuitates, ciues Romanos exilij causa solum vertere solitos. Adhunc morem respexit Ouid. cum lib. VI. Fast. de tibicinibus, qui ex vrbe Tibur abierant, loquens, dixit,

Exilio mutant urbem, Tiburque recedunt

(Exilium quodam tempore Tibur erat)

Seruierat quidam quantolibet ordine dignus

Tibure, sed longo tempore liber erat.

Et i. de Ponto Elegia v. Exilium suum acerbius esse, quàm vllijs vnquam ante se fuerit, conquerēs, exulum externorum commemoratis exemplis, ad extremum ait,

Quid referam veteres Romanæ gētis, apud quos

Exulibus tellus vltima Tibur erat?

Persequar vt cunctos, nulli datus omnibus æuis

Tam procul à patria est, horridiorue locus.

Quamquam exules Romani non in oppida fœderata solum abibant, sed sæpe in colonias quoque Latinas, hoc est, Latij iure donatas; vt quæ longius à ciuium

ciuiū Romanorū iure abessent, quā Romana. Hinc illud Ciceronis est pro Caccina, In colonias Latinas sæpe nostri ciues aut sua voluntate, aut legis multa profecti sunt: quam multam si sufferre voluissent, tamen manere in ciuitate potuissent. Caruisse autem fæderata oppida omnia iure ciuitatis Romanæ, multi ex fæderatis ciuitatibus nominatim ciuitate donati ostendunt. Testis est in Balbi defensione Cicero, vbi multa colligit exempla, & præter cetera illud; Cum Latinis, inquit, omnibus fædus ictum Sp. Cassio, Postumio Cominio Coss. quis ignorat? quod quidem nuper in columna anea meminimus post rostra incisum, & perscriptum fuisse; quomodo igitur L. Cossinius Tiburs, pater huius equitis Rom. optimi atque ornatissimi viri, damnato Calio, quomodo ex eadem ciuitate T. Coponius, ciuis item summa virtute & dignitate (nepotes T. & C. Coponios nostri) damnato C. Massone, ciuis Rom. est factus? Ceterum fæderatarum ciuitatum aliquanto vberiore, quā aliorum oppidorum numerum exstitisse constabit ei, qui colonias, municipia, & præfecturas, quæ apud veteres rerum Rom. scriptores nominantur, cum reliquorum omnium Italiæ oppidorum numero conferre voluerit. Hic Latij status erat ex fædere Cassiano, cum anno ab vrbe condita ccccxvii. id Tibure accidit, quod libro ix. Liuius scribit, Eiusdem, inquit, anni rem dictu paruam præterirem, ni ad religionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti à proximis censoribus erant in æde Iouis vestii, quod

quod traditum antiquitus erat, ægrè passi, Tibur vno agmine abierunt; adeo, vt nemo in vrbe esset, qui sacrificijs præcineret. Eius rei religio tenuit senatum: legatosque Tibur miserunt, vt darent operam, vt hi homines Romanis restituerentur. Tiburtini benignè polliciti, primum accitos eos in curiam, hortati sunt, vt reuenterentur Romæ: postquam percelli nequibant, consilio haud abhorrente ab ingenijs hominum, eos aggrediuntur. Die festo alij alios per speciem celebrandarū cantu epularum causa inuitant: & vino, cuius audum ferme genus est, oneratos sopiunt: atque ita in plaustra sono victos coniiciunt, ac Romam deportant: nec prius sensere, quā plaustris in foro relictis plenos crapula eos lux oppressit. Tūc cōcursus populi factus, impetratoq. vt manerent, datū, ut triduum quotannis ornati cum cantu, atq. hac, quæ nunc sollennis est, licentia per vrbe vagaretur: restitutūq. in æde vscē dius ijs, qui sacris præcinerent. Hanc rem Valerius etiā narrat lib. ii. cap. i. de Institutis antiquis de Tibiciniū Collegio, et Ouid. li. vi. Fast. meminit et Plut. in Probl. M. Ant. consul solus post C. Cass. cede, cum ex quatuor legionibus eas, quæ Martia et Quarta appellabatur, ad C. Cass. Octaviū ab se transiisse Romæ cognouisset, Albā, vbi Martia consederat, profectus est, vt eā ad suā reuocaret auctoritatē; sed exclusus vrbe, & reiectus à muris retrocessit, & ad reliquas legiones misit, quingentas drachmas vnicuiq. dare pollicitus. Ipse cū ijs, qui aderant, Tibur vsq. progreditur, apparatū habēs ijs, q. in hostes tedunt, cōsuetū.

Eo in loco assistenti senatus fere omnis, ac plurimi equitum cum honore accedere, ex populo quoque pars non contemnenda, &c. Appian. lib. iii. de civilibus Rom. bellis: qui item lib. v. Casari Octavio pecunia, inquit, aderant, quas ab omnibus acceperat atque expugnarat, Sardis exceptis, & quas mutuo ex sacris, retributionis gratiam pollicitus, assumpserat, Roma à Capitolio, ab Antoniano Libanubio à Nemis ac Tibure; quibus in locis thesauri nunc vel maxime sacrarum pecuniarum adseruantur copiosissimi.

Hactenus de Tiburis antiquitate, ac nobilitate; sequi ut eiusdem amœnitatem, veterum poetarum, aliorumque testimonijs demonstramus. Tiburtina igitur regionis amœnitas tanta olim fuit (vti nunc etiã est) vt blãda voluptatis in primis studiosus Horatius lib. carm. i. ode. vii. eam nobilissimis quibuscque Gracia ciuitatibus anteponat:

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Larissæ percussit campus opimæ,
Quàm domus Ablunæ resonantis,
Et præceps Anio, & Tiburti (aliàs Tiburni) lucus,
& vda

Mobilibus pomaria riuus.
Et lib. ii. ode. vi. eam suæ optat sedem senectuti.
Tibur Argæo positum colono,
Sit meæ sedes vtinam senectæ:

Sit modus lassæ maris, & viarum, Militæque.
Ex quo intelligere possumus magno in pretio atque honore fuisse prædia Tiburtina; Vnde mirum non est, quod Catullus suum alloquens fundum, dixerit,

O funde

O funde noster seu Sabine, seu Tiburs:
Nam te esse Tiburtem autumnant, quibus non est

Cordi Catullum lædere; at quibus cordi est,
Quouis Sabinum pignore esse contendunt.
Sed seu Sabine, seu Tiburs,

Fui libenter in tua suburbana
Villa, malamque pectore expulsi tussim.

Profitetur ergo Catullus fundum suum ab ijs, qui sibi rem gratam facere velint, Tiburtem, ab alijs Sabinum vocari; cum videlicet ad fundi dignitatem pertinere existimet, vt Tiburs potius, quàm Sabinus dicatur. Vtrius autem regionis esset is fundus, propterea ambigebatur, quod in vtriusque situs erat confinio: vel quia, vt supra demonstrauius, cum Anio Latinos à Sabinis diuideret, necesse fuit, vt ager Tiburtinus partim in Latio, partim in Sabinia esset: vtraque vero pars Tiburs erat. Fundus itaque Catulli, quod in regione Sabina esset, Sabinus; quod agri Tiburtini pars foret, Tiburs: recte poterat nominari: id quod poeta magis placebat. Ad amœnitatem, delicias, situm pertinent varia epitheta, quibus Poeta urbem, regionemque Tiburtem exornant. Nam Horatius carm. iii. ode. iiii. Liquidas Baias, Sabinos arduos, frigidum Preneste, Tibur.

Supinum dixit, id est, vt Acroni placet, montosum: sicut Virg. ii. Georg. collesque supinos. situm autem ciuitatis descripsit, quia in ascensu montis est constituta: ea de causa Iuuenalis Sat. iii.

Pronum vocat, Simplicibus Gabijs, aut pro-

ni Tiburis arce. Est enim hæc vrbs partim in iugo, partim in dorso, atque in declini posita loco, propterea idem Sat. XIII.

— Summa nunc Tiburis arce, dixit, Est enim arx (vt ait Aſconius) editus in ciuitate, & munitus ad salutem omnium locus, dictusque, vti Varro vult, ab arcendo, quod ab eo loco facillime possit arceri hostis. Sed hic de villa loquens arcem Iuuenalis dixit pro monte, seu colle: nam villa extra urbem est, non in vrbe. Ita Virg. Georg.

Mundus vt ad Scythiã, riphæasq. arduus arces Confurgit. — & II. Georg. de Roma. Septemq. vna sibi muro circumdedit arces.

Inter illas quinque magnas Latij urbes, quas arma sumpsisse aduersus Troianos Virg. in VII. Aeneid. refert, Tibur

Superbum nominat, hoc est, nobile, inquit Sernius; aut obiter tetigit illud, quod aliquando, cum à Senatu Rom. auxilia poscerent Tiburtes sub commoratione beneficiorum, hoc tantum à Senatu responsum acceperunt, Superbi estis. Horatius rursus

Vdum lib. carm. III. ode. XXIX.

Ne semper (ait) vdum Tibur, & Esulæ

Decline contempleris aruum.

Et Ouid. IV. Fast.

Et iam Telegoni iam mania Tiburis vdi

Stabant, Argolica quæ posuere manus.

Vdum, ob aquarum copiam, quibus eius suburbana prædia irrigantur. Vnde eiusdem illa sunt l. Carm. Ode VII.

Et

Et præceps Anio, & Tiburti lucus, & vda Mobilibus pomaria riuis.

Et appositè mobiles riuos dicit; derivantur enim, ducunturque in varias partes pro arbitrio & voluntate oppidanorum.

Sic Vuidum lib. III. od. II.

— vuidique Tiburis ripas,

Sic etiam auctor obscæni carminis,

Humidum;

Tutela Rhodos est beata solis;

Gades Hérculis, humidumque Tibur.

Herculeum, Martialis lib. I. epigr. XIII.

Itur ad Herculeigelidas qua Tiburis arces,

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Et epigram. CXLII.

Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris.

Et lib. VII. epigr. XII.

Venit in Herculeos colles, —

Et Strabo lib. V. Tibur Herculeum est, & c.

Ita appellatur Tibur, utpote Herculi sacrū, quem Tiburtes studiose colebant, exstructo in eius honorem magnifico templo. Quæ quidem res eam urbem adeo nobilitauit, ut antiquissimus auctor (quem Plin. lib. V. epist. III. nominat) Cn. Lentulus Getulicus assentandi causa scripserit C. Cæsarem Caligulæ Tiburi genitum sed Getulicū Plinius Secundus refellit, quasi mentitum per adulationem, ut ad laudes iuuenis gloriosique principis, aliquid etiam ex urbe Herculi sacra sumeret, abusumque audentius mendacio, quod ante annum ferè natus Germanico filius

F Tiburi

Tiburi fuerat, appellatus & ipse C. Caesar. hæc Suet. in Calig. cap. viii. Tiburtem Bibliothecam, quæ in hoc Herculis templo satis comode instructa libris erat, Aulus Gell. lib. ix. cap. xiiii. & lib. xix. cap. v. memorat. Et quidem ad librorum custodiam atque æternitatem nulli veteres illi locum ferè aptiorem duxerunt, quàm Deorum delubra. Hinc Augustus, ut Suet. cap. xxix. testatur, templo Apollinis in ea parte Palatinæ domus, quam fulmine ictam desiderari à Deo aruspices pronuntiauerant, excitato, porticum addidit cum bibliotheca Latina, Græcæque, quam ab auctore, Augusti, à loco, Apollinis seu templi Apollinis, vel Augusti, appellatam videmus. Plin lib. xxxiv. cap. vii. qui ab Asinio Pollione collectam significat lib. vii. cap. xxx. M. Varronis inquit, in bibliotheca, quæ prima in vrbe ab Asinio Pollione de manubijs publicata Romæ est, vnius riventis posita imago est. Et lib. xxxv. cap. i. Asinij Pollionis hoc Romæ inuentum (ponendorum in bibliothecis signorum, & imaginum, doctorum hominum, illustriumque scriptorum) qui primus bibliothecam dicando, ingenia hominum rempublicam fecit. Antiores ceperint Alexandria, & Pergami reges, qui bibliothecas magno certamine, instituere, non facile dixerim. Hac item de re Gellius in postremo cap. sexti libri sic scribit, Libros Athenis disciplinarum liberalium publice ad legendum præbendos primus posuisse dicitur Pisistratus tyrannus, deinde studiosius accuratiusque ipsi Athenienses auxerunt. Sed omnem illam postea librorum copiam Xerxes, Athe-

Athenarum potitus, vrbe ipsa præter arcem incensa, abstulit asportavitque in Persas. Hos porro libros vniuersos, multis post tempestatibus, Seleucus rex, qui Nicanor appellatus est, referendos Athenas curavit. Ingens postea numerus librorum in Aegypto à Ptolemæis regibus vel conquisitus, vel confectus est, ad millia ferè voluminum septingenta. Sed ea omnia bello priore Alexandrino, dum diripitur ea ciuitas, non sponte neque opera consulta, sed à militibus forte auxiliarijs incensa sunt. Idem lib. xi. cap. xvii. Edicta, inquit, veterum pratorum, sedentibus forte nobis in bibliotheca templi Traiani, & aliud quid requirentibus, cum in manus incidissent, legere atque cognoscere libitum est. hoc templum in foro Traiani creditur extitisse. In Iunonis Iouisque Panellenij templo, quod Hadrianus Imp. Atheniensibus præter cetera opera ædificauit, bibliothecam fuisse & gymnasium, Hadriani cognomento, Pausanias. i. lib. est auctor. Quanquam in Thermis quoque Diocletianis bibliothecam Vlpianam fuisse, in qua libri lintei atque elephantini res gestas Principum, & Senatusconsultata continentes, asseruabantur, Flavius Vopiscus affirmat in vitis Imperatorum, Aureliani sæpius, Linteos etiam, inquit, libros requiras, quos Vlpia tibi bibliotheca, cum volueris, ministrabit; Numeriani item, & Probi; Vsus sum, inquit, præcipue libris ex bibliotheca Vlpia ætate mea in Thermis Diocletianis: & Taciti, Habet, inquit, bibliotheca Vlpia in armario sexto librum Elephantinum, in quo hoc S. C. perscriptum est:

cui Tacitus ipse manu sua subscripsit. Nam diu hæc Senatusconsulta, quæ ad principes pertinebant, in libris Elephantinis scribebantur. Erant ij libri ex pel libus elephantinis ad diurnitatem confecti. Dion denique igni diuinitus potius, quàm ab homine Roma excitato, cum alia publica ædificia, tum Octavia domum cum bibliotheca conflagraſſe testatur. Hunc autem morem Christiani libenter imitati sunt, cum bibliothecas prope sacras ædes ferè constituerunt. Nam Romæ Vaticanam, ad D. Petri, quam multo ante institutam, deinde neglectam Zacharias primus Pont. max. restituit; Lateranensem & quidem duplicem, ad Lateranum, quam Hilarius siue (ut Panuius legendum ostendit) Hilarius summus Pont. fecit; Venetijs Marcianam, ad D. Marci; Florentiæ Medicæam, ad D. Laurentij; Casenæ Malatestanâ, ad D. Francisci templum collocatam uidemus: ut de multis alijs taceam, quæ tam in Italia, quàm extra, olim in antiquis cænobijs constructæ, ad nostram vsque celebrantur ætatem. Hunc porro Herculis cultum & religionem apud Tiburtes cum ipsa vrbe ferme natum intelliget, qui prisca illa tempora ex veterum scriptorum monumentis considerabit. Nam ea tempestate Herculem ex vltima Hispania, Geryone interempto, redeuntem, in eam Latij partem, vbi post annos prope quadringentos Roma ædificata est, boues mira specie abegisse memorant; & post Caci eius loci accolæ, qui partem bouum auerterat, cædem, cognitum & cum veneratione acceptum ab Euandro fuisse, Euander tum ea (ait Li-

nus

uius lib. 1.) profugus ex Peloponneso (hæc Græcia est intra Isthmum, nunc Moræa vulgo dicta) auctoritate magis, quàm imperio regebat loca; venerabilis vir miraculo litterarum, rei nouæ inter rudes artium homines, venerabilior diuinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam aduentum miratæ hæc gentes fuerant. Is tum Euander (testibus Virgilio lib. viii. Aeneid. Dionys. lib. i. Solino cap. ii.) Herculi aram condidit & dicit, & sacra instituit, quæ postea Romulus, posteriq. Romani Græcorum ritu fecerunt. Existimare itaque licet Cavillum Tiburis (vt Catoni & Silio Italico placet) conditorem, hominem Græcum ex Arcadia Peloponnesi mediterranea regione, qui Euadri præfuerat classi, Herculis Thebis in Græciæ nati recentiper Latium fama, & Euandri exemplo atque auctoritate commotum, ea tum sacra cultumque suscepisse; & posteros templum optimo vrbis loco ædificasse cum porticu, vel potius porticibus, quarum adhuc aliquot ingentes columnæ visuntur, in anteriorem partem receptæ primarij templi, quod olim pulso demonum cultu, & Christi fide suscepta, Tiburtes D. Laurentio martyri piè ac sanctè dicarunt; eumque sibi patronum adoptarunt, hanc opinor ob causam; quòd huius sanctissimi martyris per ea tempora nomen vbique terrarum quidem, sed Romæ præcipue, quam sua gloriosa morte illustrauit, celeberrimum fuit: it. sacra ossa & veneranda reliquia extra portam Exquil nam in agro Verano via Tiburtina recoditæ, Tiburtinum nomen cohonestant, et

ad Tiburtinum etiam populum videntur quodammo-
do pertinere. Ceterum apud antiquos Tiburtes Iu-
nonem quoque in honore fuisse, refert Ouid. qui in
vi. Fast. illam sic loquentem inducit,

Inspice quos habeat nemoralis Aricia fastos,
Et populus Laurens, Lauiniumque meum.

Est illic mensis Iunonius; aspice Tibur,

Et Prænestinæ mœnia sacra Deæ.

Iunonale leges tempus. --

Redeo ad epitheta;

Gelidum Tibur Martialis lib. i. epigram. cxlv.

Centeno gelidum ligone Tibur.

Hybernum. Idem lib. v. Epig. cxiii.

Longas his exige menses

Collibus, hybernum iam tibi Tibur erit.

Propter incundum frigus, quo æstiu calores tem-
perantur: qua etiam de causa primarij & illustres
viri ad declinandam æstatis molestiam hodieq. so-
lent eò ex vrbe libenter secedere.

Glaciale. Statius i. Silvarum

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci.

Dulce, Martialis lib. x. epigr. xxx. de littore
Formiano,

Non ille sanctæ dulce Tibur vxoris,

Nec Tusculanos Algidosue secessus,

Prænestæ nec sic, Antiumuè miratur.

Vacuum, Horat. lib. i. Epist. vii.

Paruum parua decent, mihi iâ non regia Roma,
Sed vacuum Tibur placet, aut imbelles Ta-
rentum.

Vacuum

Vacuum autem, vt in ii. lib. epist. i.

Ingenium, sibi quod vacuas deumpsit Athenas;
Et studijs annos septem dedit, infenuitque
Libris, & curis. --

Tranquillam & quietam ciuitatem significat,
atque à negotijs alienam, & otio deditam.

Altum, Martialis lib. vii. epigr. xii. vt pote in monte
sen. colle positum.

Dum Tiburtinis albescere collibus audit

Antiqui dentis fusca Lycoris ebur:

Venit in Herculeos colles. quid Tiburis alti

Aura valer? paruo tempore nigra redit.

Erat autem fama, & vulgaris opinio, ebur Ti-
burtino calo ex vetustate renouari, & in pristinum
candorem restitui. Idem lib. i. epigr. cxlii.

Tibur in Herculeum migravit nigra Lycoris,

Omnia dum fieri candida credit ibi.

Et lib. viii. epigr. xxviii.

Lilia tu vincis, nec adhuc dilapsa ligustra,

Et, Tiburtino monte quod albet, ebur.

Pomofum, Columella Tibur vocauit lib. xi. de
cultu hortorum, id est, pomis abundans.

Et Turni Lacus, & pomosi Tiburis arua.

Habet enim frequentia pomaria, Anienis irrigata
riuis. eorum præstantiam pomorum ostendit Hora-
tius lib. ii. Serm. sat. i. v.

Picenis cedunt pomis Tiburtia succo:

Nam facie præstant --

Fertile, idem Horat. iiii. carm. ode. xii.

Sed quæ Tibur aquæ fertile perfluunt.

F 4 Ferti-

Fertilitatem indicat Strabo lib. v. Tibur, inquit, Herculeum est, & cataracta (id est descensus) quā facit Anio, ubi navigabilis esse incipit, cum è sublimi in profundam vallem præcepit, & per nemora vrbis ipsi vicina defertur. Hoc ex loco mira est fructuum abundantia, præter lapidis effossiones, qui Tiburtinus dicitur, & alterius Gabiorum, & eius, qui Rubens appellatur, adeo ut eorum ex metallis exportatio & subuectio facillima fiat ad plurima opera Romæ consicienda. In hac planitie Anio fluit, & quæ nuncupantur Albula aquæ, frigida multis è fontibus surgentes, ad varios morbos salutare, cum potui, tum in sessionibus admissæ. De ijs aquis Plin. etiam lib. xxxi. cap. ii. iuxta Romam Albula aquæ vulneribus medentur; egelidæ hæ, sed Cutilia in Sabinis gelidissima, suæ quodam corpora inuadunt, ut prope morsus videri possit, aptissima stomacho, nervis, vniuerso corpori. Et Martialis lib. iiii. Epigr. iiii.

Quod sicca redolet palus lacunæ,
Crudarum nebulae quod Albularum.

Idem Poeta singulari numero dixit lib. i. Epigr. xiii.

Canaque sulphureis Albula fumat aquis.

Et Statius i. Siluar. iiii.

Illic sulphureos cupit Albula mergere crines.

Alias enim Albula nomen priscum Tiberis amnis fuit. Virg. viii. Aeneid.

Tum reges, asperque immuni corpore Tiberis,

A quo post Itali fluvium cognomine Tibrim

Dixi-

Diximus: amisit verum vetus Albula nomen.

Linus lib. i. Tiberinus ex Albæ regibus in traiectu Albulae amnis submersus, celebre ad posteros nomen flumini dedit. Plin. lib. iii. cap. v. Tiberis antea Tiberis appellatus, & prius Albula. Quid. ii. fast. Albula, quæ Tiberim mersus Tiberinus in vndis Reddidit. --

Martialis lib. xii. epigr. ultimo.

— Cui rector aquarum

Albula nanigerum per freta pandit iter.

De vitium generibus iuxta locorum & regionum proprietatem Plin. lib. xiii. cap. iii. scribens, Municipij, inquit, tuam Pompei nomine appellant, quavis Clusinis copiosiorē. Municipij et Tiburtes appellauere, quavis oleaginā nuper inuenerint à similitudine oliuæ. nouissima hæc uarū ad hoc tēpus reperta est. Et lib. xvii. cap. xvi. De emplastratione (infitionis id genus est, quam inoculationem alias vocant, de qua & Colum. lib. iii. cap. xxvi. lib. xii. c. ii. lib. vi. cap. ix.) loquens, Quidam, inquit, huic generi miscuere fissuram in vitibus, exempta cortice tessella, surculo à latere plano adigendo. Tot modis insitam arborem vidimus iuxta Tiburtes, tiliam omni pomorum genere onustam, alio ramo nucibus, alio baccis, aliunde vite, ficis, pyris, punicis, malorumque generibus. sed huic brevis fuit vita. Et lib. xv. cap. xviii. ubi ficuum genera xxix. describit; Nam Alexandrina nigra est, candicante rima cognomine delicata. Nigra & Rhodia est, & Tiburtina de præcocibus: Hædum Tiburtinum, Iuuenalis sat. xi. commendat;

Fer-

T I B V R.

Percula nunc audi nullis ornata macellis;
De Tiburtino veniet pinguiſſimus agro
Hædulus, & toto grege mollior, inſcius herba,
Nec dum auſus virgas humilis mordere ſaliſti,
Qui plus lacis habet, quàm ſanguinis.

Oues, *Martial. lib. VII. epigr. I. XXIX.*

At tibi captiuo famulus mittetur ab Iſtro,
Qui Tiburtinas paſcere poſſit oues.

Hodie quoque multa nos laudare poſſumus, quæ
ab Tibure ad urbem Romam importantur, vt lapidẽ
Tiburtinum (de quo *Plin. cum alibi, tum lib. XXXVI. cap. XXII.*) ad ædificiorũ ornatum & magnificentiã,
calcem, ferrum, chartam emporeticam, oleum, quod
ita nunc eſt in pretio, vt olim venafrum, omnis ge-
neris fructus, quos arbores ferunt, ac præcipue vna
duracinam, qua maxime regio hæc abundat, callo
gratiſſimam, vt inde poſſit inueniſſe nomen duracina.
Duratque per hyemem penſili concamerata nodo, in
vite ſeruabilis: vt *Plin. lib. XIII. cap. I. & III. de hac*
Martial. lib. I. epigr. C.

Non quæ de tardis ſeruantur vitibus vna.

Et lib. XIII. epigr. XXII.

Non habilis cyathis, & inutilis vna lyæo;
Sed non potanti me tibi neſtar ero.

Columel. lib. III. cap. I. de vna duracina. Suet. in
Aug. cap. LXXVI. Dum lætica ex regia domum re-
deo, panis vnciam cum paucis acinis vna duracina
comedi.

Tiburtina urbis, regionis, ac celi amœnitatem,
vbertatem, ſalubritatem ſecuti permulti quondam
Romani

T I B V R.

91

Romani nobiles, & principes viri, in agro Tiburti
prædia ſibi, villasque compararunt. quarundam ad-
huc cernuntur veſtigia, & ruinae, aliarum vocabu-
bula, licet corrupta, etiam nunc manent, vt *Cassii*
& *Piſonis* ſupra villam *Hadriani*, vt *Quintilij Va-*
ri. Q. Horatius Flaccus Tiburtina ruſticatione vſ-
que eò delectabatur, vt primo *carm. lib. Ode VII. pla-*
ne ac diſerte profiteretur,

Me nec tam patiens Lacedæmon,
Nec tam Lariffæ percuſſit campus opimæ,
Quàm domus Albunæ reſonantis,
Et præceps Anio, & Tiburti lucus, & vda
Mobilibus pomaria riuus.

Vbi *Acron* interpres, Albunæ, delectabile
nemus eſſe pronunciat, Albunæ conſecratum nym-
phæ, à qua & nomen acceperit; *Porphyrion* Deam
facit, in regione Tiburtina, fontis præſidem, teſte
Virgil. in ſeptimo,

At rex ſollicitus monſtris, oracula Fauni
Fatidici genitoris adit; lucosque ſub alta
Conſulit Albunæ: nemorũ quæ maxima ſacro
Fonte ſonat, ſæuamque exhalat opaca me-
phitim.

Hic *Seruius* Albunæ eſt in Tiburtinis altiſſimis
montibus, dicta ab aquæ qualitate, quæ in illo fonte
eſt. Vnde etiam nonnulli ipſam *Leucotheam* vo-
lunt. vnum vero nomen eſt fontis & ſyluæ. Quod
vero *Seruius* eam in montibus ponit, id quidam
eruditi viri non probant: nuſquam enim alibi putor
ille,

ille, ac graueolens exhalatio, nisi in plano iuxta Anienem longè latèdque sentitur, vbi quondam nemora & luci fuerunt; nunc apertus est campus, nudus, & vacuus; Balnea Tiburtina nuncupantur. cū altam Albuneam Virgilius dixit, profundam significare voluit, non autem in sublimi atque edito loco existentem. Idem Virg. eodem lib.

Qualia multa mari nauarum patiuntur in alto.

Et ecloga vi.

-- gurgite in alto

Ah timidos nautas canibus lacerasse marinis.

Et IIII. Georg.

At mater sonitum thalamo sub fluminis alti
Sensit --

& -- Cæsar dum magnus ad altum,
Fulminat Euphratem bello. --

Plin. lib. x. cap. XLVIII.

Apicius nepotum omnium altissimus gurgis. Cic. Phil. iv. Virtus est vna altissimis defixa radicibus. Vnde idem Seruius in i. Aeneid. Altum, inquit, et superiorem & inferiorem altitudinem significat; est enim mensuræ genus altitudo. Ceterum Lactantius lib. i. de falsa religione cap. vi cum ex M. Varonis rerum diuinarum libris, Sibyllas nouem numerasset, decimam Tiburtem siue Tiburtinam posuit, nomine Albuneam, quæ Tiburi colebatur. vt Dea, iuxta ripas Anienis; cuius in gurgite simulacrum eius inuentum esse dicitur, tenens in manu librum, cuius sacra Senatus in capitolium transtulerit. Extat Tibure in summa Anienis ripa, catarractæ

etæ impendens; peruetustum circulari figura templi columnis extrinsecus exornatum, quod huiusce siue Sibyllæ, siue Nymphæ Albunæ fuisse affirmant. Quo autem Sibylla hæc Tiburtina floruerit tempore, quodque vaticinium de Christo ediderit, pro incomperito habetur, quamuis illud nullo certo auctore circumferatur.

Nascetur Christus in Bethleem, annuntiabitur in Nazareth, regnante Iano pacifico fundatore quietis. O felix illa mater, cuius vbera illum lactabunt.

Alterum quoque vaticinium vidi, quod Latinis characteribus & antiquo more in vetustissimo incisum marmore, et apud Heluetios in Tauri montis, quem anno M. D. XX. tertio Kal. Martias aquarum vi, niuiumque decursu, cum fæda & miserabili accolarum strage corruisse constat, visceribus inuentum traditur; exscriptumque ad Imp. Cæs. Carolum V. à Matthæo Heluetio S. R. E. presb. Card. Sedunensi transmissum, inde ad Pont. Max. tum ab vrbis Romæ astrologis ac philosophis responsum, illud ad Imp. Carolum pertinere. auctor Cornelius Gemma Louaniensis, regius Medicinæ professor lib. II. Cosmocriticæ cap. III.

Titulus, seu prima inscriptio hæc fuit.

Prophetia. T. Sibyllæ ol. LVII.

an. munne.

Videtur Sibylla Tiburtina in frontignari, quasi quæ vixerit olym. LVII.

Ipsam

Ipsam vero prædictionem bene longâ, quod multa continere mihi videatur incredibilia, absurda, aduata, tanquam hoc opere alienam omitto: locum demonstrasse sufficiat, uti, si quis eam forte desideret, nulla sit mora. Vt autem meum persequar institutum, Catullus, ut antea retuli, fundum suum, Tiburtinum & esse, & dici malebat, quàm Sabinum. Ad Tiburtini celi temperiem laudemque referendum est illud Martialis lib. i. epigr. cxi. de Curatio.

Ardea solstitio, Pæstanaque rura petantur,

Quique Cleoneo fidere feruet ager:

Cum Tiburtinas damnet Curatius auras,

Inter laudatas ad styga missus aquas,

Nulla fata loco possis excludere: cum mors

Venerit, in medio Tibure Sardinia est.

Temere atque iniuste accusabat Tiburtinum cælum Curatius Tibure moriens. nullius enim loci salubritas, nullius celi bonitas potest hominem ab ineuitabili mortis iaculo ac necessitate defendere. M. Bruti illius, qui iuris ciuilis peritissimus fuit, Tiburtem fundum Cicero nominat in defensione Cluentiana, et lib. ii. de orat. De Q. Cæcili Metelli Pij Scipionis, qui P. Cornelius Scipio Nasica dicebatur, Nasica Scipionis filius, & à Q. Metello Pio adoptatus Q. Cæcilius Q. F. Q. N. Metellus Pius Scipio à Cælio lib. vii. epist. ad fam. epistola cxi. & à Dione, vocatur, Cn. Pompei magni socer, & in tertio consulatu collega, anno urbis dccii. de huius, inquam, Tiburtino fundo, seu villa idem Cic. meminit lib. xii. epist. cxxlii. & Philip. v. qua in villa decem & septem

septem dies M. Antonium declamasse cauillatur. Huc etiam pertinet, quod idem refert xi. de oratore: A quo genere, inquit, ne illud quidem plurimum distat, quod Glaucia Metello, villam in Tiburte habes, cortem in Palatio. Idem lib. viii. ad Att. ep. xxii. de Tiburti Lepidi mentionem facit. Mecenatis villam Anienimminentem, atque ad septentriones versam in montis dorso extra Tiburis inferiorem portam, quæ Atestinos nunc hortos attingit, fuisse perhibent; cuius villæ ingentes substructiones, & insignes supersunt reliquæ. Ea plurimum usus esse traditur Augustus. E regione ferme huius villæ in altera fluminis ripa, soli obiecta, villa fuit Quintilij Vari, & paulo superius, Tiburtinum Manlij Vopisci, eruditissimi viri, cuius adhuc vestigia quædam apparent in æde, cœnobioque Sancti Antonij Patauini, quod Franciscani fratres tertij ordinis incolunt. Heroico id carmine ab ingenioso Poeta Statio Papinio, primo siluarum libro describitur, & celebratur.

Cernere facundi Tibur glaciale Vopisci

Si quis, & inserto geminos Aniene penates,

Aut potuit sociæ commercia ponere ripæ,

Certantesque sibi Dominum defendere villas,
& cet.

Duas enim dicitur parasse villas, alteram in ripa urbi coniuncta, æstinam, à sole auersam, & vergentem ad Boream; alteram hybernâ ab Aquilone tutam, & soli expositam, in aduersa ripa. Hic nimirum Vopiscum Tibur sibi delegerat

delegerat sedem, ubi vitam à curis, & urbano tumultu remotam, degeret, et honesto frueretur otio & quiete. Alij vero certo duntaxat anni tempore laxandi animi causa, aut vitandi caloris, ex vrbe Roma digressi aut Tibur, aut aliud rusticatum se conferebant. Vnde Anlus Gellius lib. xix. noctium Atticarum cap. v. In Tiburte rus, inquit, concesseramus hominis amici diuitis, æstate anni flagrantissima, & c. Horatius libere atque ingenue suam fatetur leuitatem & inconstantiam, cum l. lib. epist. vii. ait. Romæ Tibur amen ventosus, Tibure Romam.

Octavius Augustus, teste Tranquillo cap. lxxii. Ex secessibus præcipue frequentauit maritima, insulasque Campania, aut proxima vrbi oppida, Lauinium (aliàs Lanuuium) Præneste, Tibur, ubi etiam in porticibus Herculis templi persæpe ius dixit, & cap. lxxxii. Itinera lætifica & noctibus fere, eaque lenta ac minuta faciebat, vt Præneste, vel Tibur bi-duo procederet. Statius iv. Siluarum ad Marcel-lum,

Iam terras volucremque polū fuga veris aquosi
Laxat, & Icaris cælum latratibus vrit.

Ardua jam densæ rarescunt mœnia Romæ.
Hos Præneste sacrum, nemus hos glaciale Dianæ,
Algida aut horres, aut Tuscula protegit umbra.
Tiburis hi lucos, Anienaque frigora captant.
Te quoque clamoræ quænam plaga mior vrbi
Subtrahit? æstiuos quo decipis ære soles?

Martialis lib. vii. epigr. xxvii. Ad Fuscum.
Sic Tiburtinæ crescat tibi filua Dianæ,

Et

Et properet casum sæpe redire nemus.

Cuiusdam Centronij superbissimam villam etiam Tiburtinam Iuuenalis Sat. xiv. dilaudat, Edificator erat Centronius, & modo curuo Littore Caietæ, summa nunc Tiburis arce, Nunc Prænestinis in montibus alta parabat Culmina villarum, Græcis, longæque petitis Marmoribus, vincens Fortunæ, atque Herculis ædem.

Ex quibus verbis intelligi datur, Fortunæ Prænestinae, & Herculis Tiburtini ædes magnificentissimas illas quidem, multo tamen magnificentiores Centronis villas fuisse. Iam vero quid Hadriani Augusti Tiburtina villa celebrius? de qua Spartianus in eius vita sic scribit; Tiburtinam villam mire ex-ædificauit ita, ut in ea & prouinciarum, & locorum celeberrima nomina inscriberet: velut Lyceum, Academiæ, Prytaneum, Canopum, Pæcilen, Tempe vocaret; & vt nihil prætermitteret, etiam inferos finxit. Eum secessum quanto studio ille coluerit, Sex. Aurel. Victor ostendit, cum ait, Deinde, vt solet, tranquillis rebus, remissior, rus proprium Tibur secessit, permissa vrbe L. Aelio Casari: ipse, vt beatis locupletibus mos, palatia exstruere, curare epulas, signa, tabulas pictas; postremo omnia satis anxie prospicere, quæ luxus lasciuiæque essent. Hæc autem villa tam ampla, tam superba, tam regia, tot ac tantis operibus exornata, nunc temporum motu, vetustatis iniuria, rerum humanarum vicissitudine atque conuersione, iusto denique Dei iudicio, qui ad nihil

G

suos

suos redigit inimicos, & cuncta dissipat consilia, & opera impiorum, prostrata & diruta ante oculos iacet. Ruinas si procul aspicias, urbem putes fuisse, non villam; unde aliquot iam ætatibus vulgo Tibur vetus appellant. Tanta ergo hæc opera, quæ immortalia futura atque æterna videbantur, tandem, ut eorum auctores, sic ipsa etiam, quemadmodum cernimus, interiere, uti alia insignia, & memoratu digna eiusdem Hadriani Cæsaris opera atque ædificia, quæ Pausanias primo libro describit. Athenis enim Olympij Iouis templum dedicavit, & in eo signū, quod magnitudine cum Romanis, & Rhodiensibus colossis conferri possit. Videas ibidem & alia signa ex ebore, & auro, in quibus æque artem ac magnitudinem admirere. Sunt & duæ Hadriani statuæ ex Thasio, totidē ex Aegypto marmore. Ad templum vero columnas, urbium, quas colonias Athenienses appellant, ex ære erecta sunt simulacra. Est autem totius tēpli ambitus stadiorū amplius quatuor, neque eius vlla pars statuis nacet. singulæ enim urbes in eo, Hadriano statuā posuerunt; quas omnes Athenienses longo intervallo superarunt, erecto eidem mirandi operis colosso in postica templi parte. Sed alia præterea Atheniensibus opera Hadrianus ex ædificavit, & Iunonis, ac Iouis Pallenij templum, communemque omnibus dijs ædem. Spectantur inter cetera opera, ut quæ maximè, columnæ centum & viginti ex Phrygio marmore, & ex eadem materia parietes in porticibus extructi; & in ijs cellæ, quarum lacunar auro & alabaistro præful-

get.

get. Bibliotheca est in eodem templo, & gymnasium Hadriani cognomento, in quo columnæ centum è Libycis lapidicinis. Idem in Hadriani uita Aelius Spartianus memorat, Ad orientem profectus, inquit, per Athenas iter fecit, atque opera, quæ apud Athenienses cæperat, dedicavit: ut Iouis Olympij ædem, & aram sibi; eodemque modo per Asiam iter faciens, templa sui nominis consecravit. Sed, ut ad Tibur redeam, unde deflexi, Livijs lib. xxx. de Scipionis Africani superioris triumpho loquens, Morte, inquit, subtractus spectaculo magis hominū, quàm triūphātis gloriæ Syphax est (is Numidia in Africa rex ingētis nominis à Scipione devictus captusq. & à Lælio cū primoribus Numidarū captivis Romā adductus fuerat, & inde Albā in custodiam missus) Tibure haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. cōspecta mors tamē eius fuit, quia publico funere est elatus, an. Urbis D LII. Hūc regē in triumpho ductum Polybius, haudquaquam spernendus auctor, tradit. Hinc animadvertere est, magnos et illustres viros Tibur potissimum in custodiā amandari cōsuevisse, uel propter securitatē urbis natura loci munitissimæ, ac Romæ propinquæ, uel propter salubre amœnumq. cælū. Qua de causa Regina Zenobia captiva eò in custodiā ducta Tiburtini agri nomen auxit & ornauit. Huius autem maritus Odenatus, natione Syrus, Decurio Palmyrenus, siue Palmyrenorum princeps, Valeriano Augusto capto à Persarum rege Sapore, Imperator à legionibus

G 2 orient.

orientalibus Palmyra in Syria appellatus, Zenobiā uxorem, & filiū Herodem ex priori coniugio Augustos, reliquos tres ex ipsa Zenobia susceptos, Herennianum, Timolaum, & Vhabalathum adhuc puerulos Caesares appellauit, Persas memorabili praelio vicit: demum sexto imperij anno, Christi autem CCLXV. insidijs consobrini sui Moconij, qui & ipse imperium occuparat, occisus est; vir sane, qui cum uxore Zenobia (si Trebellio Pollioni credimus) non solum orientem, quem iam in pristinum reformauerat statum, sed omnes omnino totius orbis partes reformasset: vir acer in bellis, & quantum plerique scriptores loquuntur, venatu incredibili semper inclitus; qui a prima etate capiendis leonibus, & pardis, & vrsis, ceterisque siluestribus animalibus sudorem officij virilis impendit, qui que semper in siluis ac montibus vixit: perferens calorem, pluuias, & omnia mala, quae in se continent venatoria voluptates: quibus duratus, solem ac puluerem bellis Persicis tulit; non aliter etiam coniuge assueta, quae multorum sententia fortior marito fuisse perhibetur, mulierum omnium nobilissima, Orientalium feminarum (ut Cornelius Capitolinus ait) speciosissima. Hae se de Cleopatrarum, Ptolemaeorumque gente iactabat, & post mariti Odenati caedem, imperiali sagulo, perfuso per humeros habitu, donis ornata, diademate etiam accepto, nomine filiorum, quos ex Caesaribus Augustos appellauit diuinius quam femineus sexus patiebatur, imperauit. Siquidem Gallieno Aug. adhuc regente rempub. regale mulier

mulier superba munus sex annis obtinuit, & Claudio Imp. bellis Gothicis occupato, vix denique a M. Aurelio Valerio Aureliano Augusto duplici praelio victa, & per obsidionis moras fracta, captaque, & in triumphū ducta est anno vrbis M. XXIV. Christi CCLXXII. Extat apud eundem Pollionē epistola Aureliani, qua captiua mulieri testimonium fert. Nam cum a quibusdam reprehenderetur, quod mulierem veluti ducem aliquem vir fortissimus triumphasset, missis ad senatum populumque Romanum literis, hac se attestatione defendit: Audio P. C. mihi obijci, quod non virile munus impleuerim, Zenobiam triumphando. Nae illi, qui me reprehendunt, satis laudarent, si scirent qualis illa est mulier, quam prudens in consilijs, quam constans in dispositionibus, quam erga milites grauis, quam larga, cum necessitas postulet, quam tristis, cum seueritas poscat. Possum dicere illius esse, quod Odenatus Persas vicit, ac fugato Sapore, Ctesiphontē usque (vicus est prope Tigridis fluiuium, & Seleuciam Assyriae metropolim, auctore Strabone l. xvi.) peruenit. Possum asserere, tanto apud Orientales & Aegyptiorum populos timori mulierem fuisse, ut se non Arabes, non Saraceni, non Armenij commouerent. Nec ego illi vitam conseruassem, nisi eam scissem mulierem Romanam reipublicae profuisse, cum sibi, vel liberis suis Orientis seruet imperium. Sibi ergo habeant propriarum venena linguarum hi, quibus nihil placet. Nam si viciisse ac triumphasse feminam, non est decorum; quid de Gallieno loquuntur, in cuius con-

temptū hāc bene rexit imperiū? Quid de Diuo Claudio, sācto ac venerabili duce, qui eā, quod ipse Gothi-
cis esset expeditionibus occupatus, passus esse dicitur
imperare, idq. occulte ac prudenter, vt illa serua-
ret Oriētalīs fines imperij, ipse securius, quā institue-
rat, perpetraret? Hāc oratio indicat quid iudicij Au-
relianus habuerit de Zenobia: cuius ea castitas fuisse
dicitur, vt ne virum suū quidem sciret, nisi tentatis
conceptionibus. Nam cū semel cōcubisset, expecta-
tis menstruis continebat se, si prāgnans esset, sin mi-
nus iterū potestātē quārendis liberis dabat. Vixit re-
gali pōpa more magis perfico; Adorata est more re-
gū Persarum; cōiūnata est imperatorū more Rom. ad
conciones galeata processit cum limbo purpureo, gē-
mis depeudentibus per ultimam fimbriā, media etiā
cyclade veluti fibula muliebri astricta, brachio se-
pe nudo. Fuit vultu subaquilo, fusci coloris, oculis su-
pra modū vigentibus nigris, spiritus diuini, venusta-
tis incredibilis: tantus candor in dentibus, aut marga-
ritas eā pleriq. putarent habere, non dentes. Vox cla-
ra et virilis: seueritas, vbi necessitas postulabat, ty-
rannorū; bonorum principū clemētia, vbi pietas re-
quirebat. Larga prudenter, confervatrix thesaurorū
vltro femineum modū. Vsa vehiculo carpentario, ra-
rō pilento, equo sepius. Fertur autem vel tria vel
quatuor millia frequenter cū peditibus ambulare:
bibit sepe cum ducibus, cum esset aliās sobria: bibit
etiam cum Persis atq. Armenijs, vt eos vinceret.
Vsa est vasis aureis gemmatis ad conuiuia, quibus
et Cleopatra vsa est. In ministerio Eunuchos grauior

ris atatis habuit, puellas nimis raras. Filios latine lo-
qui iusserat, adeo, vt grace vel difficile, vel raro lo-
querentur. Ipsa latini sermonis non vsquequaque
ignara, sed vt loqueretur, pudore cohibita: loqueba-
tur et Aegyptiace ad perfectum modum. Historiae
Alexandrinae atq. orientalis ita perita, vt eam epi-
tomasse dicatur: Latinā autem Grace legerat. Cum
illam Aurelianus cepisset, atq. in conspectum suum
ductam sic appellasset; Quid ō Zenobia ausa es insul-
tare Romanis Imperatoribus? Illa dixisse fertur, Im-
peratorē te esse cognosco, qui vincis: Gallienum, et
Aureolū (hic sub Gallieno Aug. ex duce exerci-
tus Illyriciani à suis legionib. Imperator appel-
latus Mediolani, cū annis octo imperasset, pœ-
lio à Clau. Im. victus & occisus est iuxta eandē
vrbe, an. Christi CCLXIX.) & ceteros, principes nō
putauit. Victoriā (alias Victorinā, quā tū cum im-
perāte Gallieno, xxx. tyranni Romanū per diuer-
sas prouincias inuaserūt imperiū, post mariti &
filij Victorinorū eadē apud Coloniā Agrippinā
tumultu, militari factā, eos imitata se in Gallijs
Augusta, & castrorū matrē appellauerat, & Te-
trici fraude interierat) mei simile credēs, in consor-
tiū regni uenire, si facultas locorū pateretur, optauit.
Ducta est igitur per triūphū ea specie, ut nihil pōpa-
bilius Populo. Ro. videretur. Iā primū ornata gēmis
ingētibus, ita, ut ornamentorū onere laboraret. Fer-
tur. n. mulier fortissima sepiissime restitisse, cū diceret
se gemmarū onera ferre non posse. Vincit erāt prate-
rea pedes auro, manus etiā catenis aureis: nec collo-

aureum vinculum deerat, quod scurra Persicus præ-
ferēbat. Huic ab Aureliano vivere concessum est.
ferturque uixisse cum liberis, matrone iam more Ro-
manæ, data sibi possessione in Tiburti, quæ hodieque
Zenobia dicitur, non longe ab Hadriani palatio, at-
que ab eo loco, cui nomen est Conche. De filiorum
exitu incertum est. Multi enim dicunt eos ab Aure-
liano interemptos, multi morte sua consumptos. Si-
quidem Zenobiæ posterij etiam nunc Romæ inter no-
biles manent. Hæc Trebellius Pollio, quem sub Fl.
Valerio Constantio Cesare, Constantini magni patre,
anno Christi circiter CCC. floruisse ipsius indicant
scripta. Zenobiæ autem villæ ruinas esse opinamur,
quæ hodie in collibus sancti Stephani, ut vulgo
vocant, cernuntur. Ut enim in vrbe, sic etiam in
suburbano agro Tiburtino plurima exstant vete-
rum templorum, villarum, sepulcrorum, alio-
rumque operum, atque ædificiorum vestigia; ex-
stant etiam antiqui passim lapides, quorum inscrip-
tiones aliquot summo Aldi Manutij studio &
cura collectæ editæq. circumferuntur. numerum pa-
ginarum, quibus illæ continentur, adscribam, ut quis-
que, cum libuerit, statim inuenire possit. In ipsa vrbe
Tibure ad D. Syluestri, pag. xv. & DCCII. ad D. Ma-
riæ, pag. CXXV. ad D. Vincetij pag. CLXXVIII. in parie-
te hospitij publici ad forum, pag. CCCC. IX. ad D.
Pauli, pag. DCXIX. Item alibi, pag. XCIV. CCLXV.
DCCXVI. In agro Tiburtino XII. ab vrbe lapide, pag.
XXV. & XXVI. Et ad pontem Lucanij, pag. DCCXVII.
& DCCXVIII. Repertum est etiam nostra memoria

secundo

secundo ab Tibure milliario prope viam & reli-
quias aquæductus, Anienem inter & proximos
montes, sepulcrum Patroni, quæ L. Aelij Commodi
Antonini Aug. libertum & familiarem fuisse mar-
mor, & numismata cum eius Imperatoris effigie
haud procul effossa testantur. ex quibus facilis est
coniectura, huius Patroni villam fuisse, quæ nuper
à Crucijs in antiquis ruinis instaurata, & in edito,
amæno, salubrique colle conspicua visitur, & cum
toto fundo, hoc est, omnibus circa siluis, hortis, vine-
tis, arbutis, oliuetis, subiectisque infra pratis, & ar-
uis, Cruciae familie nomine nuncupatur. Hic autem
Patronus fortasse is est, de quo XXXII. Digestorum
libro fit mentio, L. Patronus. §. Codicillis de leg.
III. his verbis; Codicillis confirmatis ita cavit,
Tiburtibus municipibus meis amantissimis, quos
scitis, balineum Iulianum iunctum domui meæ,
ita, ut publice sumptu heredum meorum, & dili-
gentia decem mensibus totius anni præbeatur
gratis. Quæsitum est, an & sumptus refectio-
nis necessarios heredes præstare debeant. Præ-
ter alias veterum ædificiorum ruinas, supersunt in
agro Tiburti etiam nunc reliquæ nonnullæ aquarum
ductuum Marciae, Anienis veteris, & Anienis no-
ui. De aqua Marcia, quæ vel ab Anco Marcio, qui
primus eam adduxit, nomen accepit, vel à Q. Marcio,
qui opus vel absoluit, vel refecit, Plin. lib. XXXI. cap.
III. Clarissima aquarum omnium in toto orbe, frigo-
ris salubritatisque palma, præconio vrbis, Marcia
est, inter reliqua, Deum munere, vrbi tributa. Vocatur

batur hæc quondam Aufeia; fons autem ipse Piconia. Oritur in ultimis montibus Pelignorum: transit Marsos, & Fucinum lacum, Romam non dubie petens, mox specu mersa in Tiburtina se aperit, ix. M. passuum fornicibus struclis perducta. Primus eam in urbem ducere auspicatus est Ancus Marcius unus e regibus, postea Q. Marcius rex in prætura deduxit; rursusque restituit M. Agrippa. Quantum autem uirgo tactu tantum præstat Marcia haustu: & lib. xxxvi. cap. xv. hanc Manlius quoque Vopiscus in Tiburtinum suum plumbeis fistulis deduxit, ut Statius docet, cum ait,

Teque per obl. quâ penitus quæ laberis amnem Marcia? & audaci transcurris flumina plumbo?

Concipiebatur hæc uia Valeria ad miliarium xxxv. diuerticulo euntibus ab urbe Roma dextrorsus milia passuum III. villa Sublacensi. Ductus eius erat longitudinis à capite ad urbem passuum . Ix. miliarium DCCX. & semis. Riuo subterraneo pass. XLIV. M. CXLV. & semis. opere supra terram pass. VII. M. CCCCLXIII. opere arcuato pass. II. M. CCCCLXII. propius urbem à VI. milliaro substructione pass. CLXXXVIII. reliquo opere arcuato pass. VI. M. CCCCLXXII. C. Item Cæsar Caligula, qui Tiberio successit, altero imperij sui anno ad VII. priores ductus aquarum, duos alios adijcere statuit, & inchoauit; quos Claudius magnificentissime consummauit; & alteri quidem, quæ uia Sublacensi diuerticulo sinistrorsus intra passus CCC. ex fontibus amplis, speciosis Cæruleo, & Curtio perducebatur, Claudia uo
men

men est inditum; Altera uero, quoniam duo Anienis riuus influere in urbem cuperant, ut appellatibus distinguerentur, Anio nouus uocata est, & quod illas omnes præcesserat prior Anio, ei ueteris est cognomen adiectum. auctor Frontinus. De Claudia Plin. lib. xxxvi. cap. xv. Vicit antecedentes aquarum ductus nouissimum impendium operis inchoati à C. Cæsare, & peracti à Claudio. Quippe à lapide quadragesimo ad eam excelsitatem, ut in omnes urbis montes leuantur, influxere Curtius atque Cæruleus fontes. Erogatum in id opus sestertium ter millies: quæ summa efficit septuagies quinquies centena milia aureorum; hoc est septem miliones, ut nunc uulgo loquuntur, & dimidiatum. Budæus ex uetustis codicibus legit, sestertium quingentes quinquagies quinquies: quæ lectio, si uera est, efficiet multo minorem summam, decies scilicet centena, et trecenta octoginta septem milia, & quingentos aur. Suetonius in Caligula cap. xxi. Inchoauit autem aqueductum regione Tiburti, & amphitheatrum iuxta septa: quorum operum à successore eius Claudio alterum peractum, omissum alterum est. Et in Claudio cap. xx. Opera magna potius, quam necessaria, quam multa perfecit: Sed uel præcipua, aqueductum à Caio inchoatum. & post pauca; Claudia aque gelidos, & uberes fontes, quorum alteri Cæruleo, alteri Curtio, & Albulino nomen est: simulque riuum Anienis nouo lapideo opere in urbem perduxit, diuisitque in plurimos & ornatis.

ornatissimos lacus. Anienem nouum hic Tranquil-
lus significat, de quo, & veteri Frontinus hæc scri-
bit: M. Curius Dentatus, qui censuram cum L. Papy-
rio gesserat, Anienis veteris aquam perducendam
in urbem ex manubijs de Pyrrho capitis curauit, post
annos XL. quàm Appia fuerat perducta, anno ab ur-
be condita CDXXXIX. Sp. Caruilius & Papyrius Coss.
Post biennium deinde actum est in senatu de eius
consummatione. Tum ex S.C. duumviri aquæ per-
ducendæ creati, Curius, & Ful. Flaccus. Curius in-
tra quintum diem, quàm erat duumvir creatus, de-
cessit: Gloria perducta pertinet ad Fulvium. Conci-
piebatur supra Tibur XX. milliarium extra portam
Raranam, vbi partim in Tiburtinum distribuebatur
vsum, partim Romam deducta erat: quæ minus salu-
bris in hortorum irrigationem, atque in ipsius urbis
sordida existeret ministeria. Ductus eius habebat lō-
gitudinem passuum XLIII. mill. Ex eo riuus erat
subterraneus passuum XLII. Substructione supra ter-
ram pass. DCCIII. Rectus ductus, secundum speciem
veterem veniens, intra portam Exquilinam in altos
riuos per urbem deducebatur. Anno autem nouus
Sublacensi via ad milliariū XLII. in suo riuo exci-
piebatur ex flumine, qui cum terras cultas circum-
se haberet soli pinguis, & inde ripas solutiores, etiā
sine pluuiarum iniuria limosus, & turbulentus flue-
bat; ideoque à faucibus ductus interposita erat pi-
scina limaria, vbi inter amnem & specum consiste-
ret, & liqueretur aqua: sic quoque quoties imbres
superuenirent, turbida perueniebat in urbem. Iun-
gebatur

gebatur ei riuus Herculaneus, oriens eadem via, ad
milliariū XLIII. Ductus Anienis efficiebat longi-
tudinem passuum XLII. M.

Neque vero à veteribus tantum Ethnicisque Pro-
ceribus expetita est & celebrata mansio Tiburti-
na, sed à Christianis quoque principibus vel ad ho-
nestam voluptatem, atque ad breuem cessationem,
animique remissionem, uel ad salutis custodiam, &
periculi vitiationem sæpe delecta. Atque vt à bar-
baro & Ariano homine initium sumam, Totilas Ba-
duilla VIII. Gothorū in Italia rex anno Christi DXLI.
in Gallia Transpadana creatus in Etruriam, & in-
de in Campaniam transgressus, Neapolim cepit tūc
credo, Romam contendens, ad Casinum cum perue-
nisset, S. Benedictum per ea tempora sanctimonie,
prodigiorum, & vaticinandi laude famaue floren-
tem, tentaturus inuisit; à quo illa futura audiuit,
quæ B. Gregorius II. lib. Dial. cap. xv. memoriæ pro-
didit: Multa mala facis, multa mala fecisti: iam ali-
quando ab iniquitate conuiesce. Equidem Romam
ingressurus es, mare transiturus, nouem annis re-
gnans, decimo morieris. Quibus auditis rex vehe-
menter territus, oratione petita, recessit; atque ex il-
lo iam tempore minus crudelis fuit, & non multo
post Romam adiit, ad Siciliam perrexit. Anno autē
regni sui decimo, omnipotentis Dei iudicio regnum
cum uita perdidit. hæc Greg. Meminit etiā Sigeber.
in chron. an. DXXXVI. & Paulus Diac. lib. XVII. To-
tilas igitur urbis Romæ potiundæ cupiditate incen-
sus, in proxima loca exercitum duxerat; & cum
Belisa.

Belisarium ducem copiarum ab Imp. Iustiniano ex Oriente iterum in Italiam ad Romanæ urbis adversus Gothos subsidium, missum aduentare cognovisset, interim, ut Procopius lib. III. de bello Gothico refert, Tibur, quod Isaurorum præsidio tenebatur, per prodicionem hoc pacto cepit. Ex incolis quidam cum Isauris portarum custodibus, nulla ipsorum culpa paulo ante iurgati, hostes, qui proxime castra habebant, noctu introducere. Unde Isauri, cum urbem in hostium esse potestatem adverterent, agmine vno inter se coeuntes, integri fere omnes fuga euadunt. Tum Gothi civium nemini parcere, sed cum urbis præfule, seu præside, occisione universos occidere, & cadibus tantopere in hos de seuire, ut eas explicaturus non sim, ne inhumanitatis & seuitiæ monumenta posteritati relinquam. Inter ceteros & Catelus interijt, vir sane inter Italos probus. Iamque & Tiberim barbari occuparant. Unde factum, ut haudquaquam Romani de cetero possent flumine commeatus deuenire. nam & secus amnem situm id oppidum est, supra urbem Romanam stadijs cētum & quinquaginta. Quod cum à Gothis iam teneretur, veluti ex propugnaculo è regione siue per Anienem fluvium hi nauigantibus, siue terra iter habentibus infestis erant. hæc Procopius, qui deinceps Totilam narrat Tibure digressum, & adversus Belisarium in Picenū, Umbriamq. profectū, aliquot urbes in potestate redegissee, inde ad urbem Romanam obsidendam rediisse, quam cum extrema fame laborantem, Isaurorum militum, qui portam Cæli

mōn.

montanam, tunc Asinariam dictā, custodiebant, prodicione ac fraude per noctem cepisset anno, ut Seberto placet, DXLIII. Vigilio Rom. Pontifice ob fidē orthodoxam iussu Theodoræ Augustæ Constantino-polim deportato, ut victori minus insolenter vteretur, Pelagij S. R. E. Archidiaconi modestia & prudentia fecit. Is postea Vigilio, cum Romam rediret, in Sicilia extincto, in pontificatu successit anno circiter D LV. & Basilicam SS. Apost. Philippi & Iacobi prope thermas Constantinianas inchoasse perhibetur. Totilas dehinc certior factus de clade Gothis in Lucania à Romanis illata, ira furens statuit urbē Romā solo æquare: et quidē tertiam partem murorū diuersis in locis euertit; pulchriora præterea & magnificientiora ædificia incendio delere, urbēq. in ouīū pascua, ut Procopius loquitur, redigere destinabat. Belisarij litteris est ab hac mente deductus. Tū maiorem exercitus partē ab urbe haud longius stadijs CL. ad occidentē in Algedone (id loco nomen erat) locauit, ne videlicet Belisarij militibus vlla prorsus esset euagandi facultas. Ipse in Lucanos cōtendit, deletisq. Romanis patricijs, secū vna deducēdis, ceteros omnes cū coniugibus & liberis ad Campaniæ loca transmisit, nullo hominū in urbe relicto, quā penitus destitutam dimiserat. Interea absente Totila, Belisarius, paucis ad portus custodiā relictis militibus, ipse cum ceteris Romā venit, eāq. ut potuit, breui cōmuniuit, & rerū necessariarū copia instruxit; Romanos, qui proxima urbi loca incolebāt, partim patriæ desiderio, partim inopia adductos facile renouauit. His

cogni-

cognitis Totilas profectus statim cum uniuerso exercitu ad urbem peruenit; quam Romanis acriter propugnantibus cum frustra, & non sine clade suorum obsideret, demum soluta obsidione, Tibur, vt eodem lib. III. Procopius scribit, cum barbaris se recepit. Vbi de integro exedificare presidium Gothi omni conatu decernunt, quod antea ipsi deleuerant; in eoque oppido pecunia omni deposita quiescebant, & c. Leonardus quoque Aretinus lib. III. de bello Italico aduersus Gothos, Inter hac, inquit, Totilas Tibur inuasit, ex oppidanorum militumque discordijs seditione coorta, per quam uocatus ab alterutra parte, urbem suscepit. Imminet autem Tibur vrbi Romæ, nec plus ab ea distat, quam sexdecim mill. passuum. Ea res magnas difficultates cepit Romanis afferre, ac per Latium cuncta impedire & lib. III. His actis Totilas, quia se frustra conari uidebat, prælium diremit, ac postridie abiens, Tibur concessit. Eam quippe tenebat urbem, vt supra diximus, maioremque in modum munita arce, his quasi castris aduersus Romanos utebatur: Romani uero ne subitis incursionibus ab ea parte infestarentur, cunctos Anienis pontes euerterunt. Anio flumen in Hernicis oritur, decurrensque ex montibus planiciem secat inter Tibur & Romam. Habet uero præaltas ripas et aquarum profunditatem non transmeabilem. Itaque pontes super eo præcipuis uijis existebant, ceu Salaria, & Nomentana, et Tiburtina His igitur tunc pontibus rescissis, fieri discursiones aduersus urbem Romanam ab ea parte non poterant. Belisarius post Gothorum

thorum discessum, portas vrbis, earumque; ferramenta quietè iam fabricari fecit, clauisque; vrbis Romæ, quasi iterum ab se partem ad Iustinianum in Græciam misit; finisque fuit duodecimi anni huius belli. Proximo dehinc anno, vt primum ver incepit, Totilas Tibure profectus, Perusiam duxit, quam urbem longa obsidione ac fame grauissime exercuit & afflixit. Tum Totila iussu vir sanctissimus Herculani Episcopus obtruncatur: cuius martyrium anno D XLIII. Segebertus adscribit. quadagesimo primo porro die à cæde caput sancti martyris perinde ceruici coniunctum apparuit, ac si nunquam amputatum fuisset, Gregorius & Segebertus. Otho III. Imperator, qui ab eximijis virtutibus Mirabilia mundi cognomen inuenit, ann. Christi C M XCVII. rebus Romæ pacatis, & Crescentio Consule turbarum auctore cum XII. discordiarum scelerisque; affinibus damnato, suspendioque; affecto, aduersus Tiburtes qui Mazolinum, seu Mattholinum, no bilem ipsius ducem occiderant, exercitum duxit, atque à manibus armis repulsus, oppido obsidionem admo- nit. Hæc agenti Sanctus Romualdus Abbas Clafsensis superuenit, & abbatiam in ipsius, & Rauennatium antistitis conspectu reddita virga, deposuit: eius rogatu Otho pacem veniamque; Tiburtibus dedit ea lege, vt ad Cæsarei nominis honorem, murorum partem diruerent, obsides darent, & ducis interfectorem dederent. auctores præter ceteros S. Antonin. II. part. hist. tit. xv. cap. xv. in vita S. Romual. sed ann. M C LV. Frydericus I. Imp. de quo paulo post, cum Tibure curanda valetudinis causa esset, urbem restituit, & amplauit.

pliauit. Blóndus libro de Italia illustrata, & Volater. lib. VI. Geographia, & Sigon. lib. VI. Hist. de regno Italia. Securitatís causa Eugenius III. Pont. Max. S. Bernardi Abbatis antea discipulus, Tibur anno salutis M C XLVI. contendit, vt Populi Rom. furorem atque insaniam declinaret. Tiburtes enim, quòd cum Prænestinis, Tusculanis, & Albanis superiore dissidio ab Anacleto pseudopapa, eiusq; adiutore Rogerio Sicilia Comite, aduersus Innocentium II. Pont. Max. steterissent, Rogerioq; post ad officium reuocato, ac regio nomine insignito, in contumacia soli nihilominus permanerent, ab Romanorum exercitu ann. M C XLII. Innocentio iubente vrbi admoto, acriter obfessi sunt. Veriti autem, ne longa obsidione, & comineatuum inopia ad deditiōem tandem cogerentur, consilium ex necessitate ceperunt; ac repente facta eruptione Pontificis & Romanorum castra adoriuntur, hostesque ad prælium egressos loco mouerunt, castrisq; exutos in fugam reverterunt. Insequenti anno, cum à Pontifice ad defectionis iniuriam vlciscendam incenso, & Romanorum ira incitato, maioribus copijs & apparatu aduersum se bellum instaurari viderent, viribus diffisi, antequam ad extrema venirent, pacem à Pontifice petierunt; quam, obsequium iurati, datisq; obsidibus, impetrarunt; inuitis ac reclamantibus Romanis, qui Tiburimorū defectionem grauioribus pænis vindicandam esse contenderent. Id quoniam ab æquo & clemente Pontifice extorquere nequitiam poterant, ira perciti, ac scelorum furijs agitati, suis moribus rebellarunt, ordinemque Senatorium iam pridem sublatum,

tum, populi suffragijs renocarunt, & bellum cum Tiburtribus renouarunt. A quibus tā nefarijs incaptis cum neque Pontificia auctoritate, neque diris execrationibus commoti desisterent, tum demum populus Romanus pontificiorum iure comitiōum, cuius iam inde à primis temporibus ad eam vsque diē particeps fuerat, priuatus est. Extincto VIII. Kal. Octob. optimo Pont. Innocentio, hæc cum eo instituta contentio insequentes Pontifices omnes vsque ad Clementem III. continenter vexauit. Bellum quoque cum Latinis contrahit tantis vtrinq; odijs, tantaq; animorum obstinatione atque acerbitate per complures gestum est annos, vt nullo modo potuerit, nisi ipsorum oppidorū excidio & interneccione, finire. Innocentio Cælestinus II. Cælestino Lucius II. Lucio Eugenius III. in Pontificatu successit anno Christi M C XLV. Hic intoleranda & diuturna iam Romanorum insolentia grauius, vt par erat, offensus, eos vlcisci, & ad pristinum Ecclesiæ studium & obsequium reuocare decreuit. Quapropter Tiburtes in primis, ceterosq; Latii populos, quorum causa Romani ad eum furorem deuenerant, ad arma sollicitauit, & eorum ope Romanos inuasit. Hi cum diutius vim ferre non possent, ac deteriora in dies pertimescerent, pacem postularunt, eamque ijs demum condicionibus impetrarunt, vt Patricium abrogarent, præfectum vrbis restituerent, Senatores ex pontificia auctoritate retinerent, & Arnoldum Germanum hominem à recta fide abhorrentem, & à veritate aberrantem, dissensionis auctorem, & turbarum concitatorem vrbe exterminarent.

narent. His rebus peractis Eugenius Viterbio in urbem reuertit, fausta populi cleriſque acclamatione lætitiæque exceptus. Sed Romani poſtero anno M CXLVI. tumultum ac ſeditionem redintegran-tes, rursus Eugenium, vt Tibur deleret, urgere ceperunt. Qua quidem re non impetrata, vsque adeo exaſerunt, vt ſe, niſi quod peterent, concederetur, vim adhibitu-ros comminarentur. Eugenius re cum Cardinalibus communicata, rursus vrbe ceſſit, Tiburque ſe contulit. Hoc vbi cognouit S. Bernardus, epistolam ad Populum Rom. obiurgatoriam ſcripſit, quæ C CXLII. numeratur, & altera proxima Conradum Germanorum & Romanorum Regem ad opem Eugenio ferendam hortatur. Eugenius diuerſis inde conſilij agitat, demum veterum Pontificum exemplo in Franciam proſectus eſt, ſiue vt abſentia deſiderium ſui Romanis efficeret, ſiue vt Eccleſiæ Gallicanæ multis hæreſibus laboranti præſens conſideret. Ibi autem biennium fere feliciter, atque vtiliter commoratus, in Italiam reuertitur. Ad urbem cum veniſſet, eam mire nolu- it, ſua indignum præſentia iudicans Populum Rom. cuius adhuc maneret in Pontificem contumacia. Itaque per aliquod tempus, modo in Vaticano, modo in ſuburbanis Latij oppidis cum Cardinalibus fuit. Atque vt ex diplomatibus eius apparet, ad Sanctum Petrum ea de cauſa ſedit. Segebertus auſtor eſt, ipſum multa cum Romanis certamina obtinenda urbis cauſa poſt reditum è Francia contraxiſſe. Demum VII. Idus Iul. M CXLIII. Tibure cum eſſet, migravit ad cælum. Corpus Car-

Cardinales Romam deportarunt, atque in Vaticanæ Principis Apoſt. baſilicæ ſepulture mandarunt. In eius locum ſuffectus eſt Anaſtaſius IIII. Anaſtaſium Hadrianus IIII. eſt conſequutus, à quo Fridericus Ahenobarbus Germaniæ Rex Romæ in Vaticanæ Baſilicæ Sancti Petri inunctus & coronatus Imperator anno Domini M C LV. caſtra Tuſculum inter urbemque ad Romanorum, qui more ſuo à Pontificia maiestate imperioque deſecerant, audaciam comprimendam, conſtituit. Cum vero morborum, quibus ex aeris intemperie tentari Germanus exercitus ceperat, vim, aſtatiſque moleſtiam ferre ſe poſſe diſſideret, relicto in ſuburbanis oppidis Hadriano Pontifice, ad montes Tiburtinos receſſit, vt & cæli ſalubritate, & medicamentorum copia tueri valetudinem poſſet. Idem antea fecerat Henricus III. Germ. rex, qui Romanæ eccleſiæ hoſtis à Gregorio VII. Summo Pontifice anathematis telo percuffus, cum urbem, quam cum Clemente III. adulterino Pontifice à ſe in Gregorij contemptum intruſo, vt ab iſto Imperator ipſe conſecraretur, acri oppugnabat obſidione, expugnare non potuiſſet, ſeuientium æſtuum magnitudine conſiſtatus, & egregia Romanorum in tuenda patria, virtute deterritus, ab oppugnatione receſſerat, & Tibur petierat, vnde tanquam ex belli arce in Romanos quotidie incuſiones faciens, omnia igni ferroque naſtabat, anno M LXXXII. Honorius IIII. quotannis vitandi æſtus cauſa, vt auilicorum conſuleret valetudini,

Tibur proficisci solebat. Pius item *II*. per aestatem, aut Senas natale solum petebat, aut Tibur, ubi arcem, quæ nunc est, mira celeritate perfecit, in qua à Ioanne Antonio Campano Aprutinorum episcopo tabula marmorea cum hoc disticho posita est:

Grata bonis, inuisa malis, inimica superbis

Sum tibi, Tibur, enim sic Pius instituit.

Atque hæc quidem ex Pontt. & Impp. annalibus Platina, & Sigonius.

Nostri vero ætate non paucos sacrorum Antistites, & illustres viros æstiuis mensibus Romanum cum Tibure vidimus commutasse, atque in primis duos proceres Atestinos Cardd. quorum prior Hippolytus, regiam Romanorum Principum magnificentiam amulatus, urbis mœnibus coniunctas ades Septentrionem prospectantes, à ciuitate sibi donatas, prope à fundamentis instaurauit, atrijs, porticibus, cellis, triclinijs, procoetijs, cubiculis æstiujs, hybernisque plurimis auxit; emblemate, pictura, signis, scælis, specularibus, supellectili denique ad regalem cultum exornauit. Loco autem, cui ea imminet domus, antea præcipiti & abrupto multis operis partim in mollem cliuam, partim in planum redactæ, hortos amœnissimos fecit, & rebus omnibus ad puram uoluptatem instruxit, ita prorsus, ut eorum causa magna vis hominum etiam Transalpinorum ex urbe Tibur excurrant. Nescias quid primum in tanta varietate mireris. Singula visentium ocu-

los

los conuertunt, ac sine satietate detinent & oblectant. Nemora, siluæque amœnæ ad decorem arcendosque æstiu solis ardores manu consita, vijs pluribus semitisque diuise; topia siue topiaria herbis, fruticibus, arbusculis natura sequacibus & flexilibus variarum animantium ac rerum effigies & imagines exprimunt, ac representant. Cameræ, testudinesque, edera conuetsita; Tum gestationes, & ambulationes, labyrinthi, areæ pressis, variæque tonsis viridibus septæ, pomifera arbores, olera, flores, frutices, herba odorata omni tempore anni terram colorant. Fossis per mediam urbem sub terra specubus in saxo canalis excisus, quo Anio in hortos ductus primum circulari forma lacum efficit, inde fontes, riuos, piscinas; Lacum & proximam aream platani opacant proceræ, ac patulis diffuse ramis. Ex adibus in subiectam planitiem per gradus à Tiburtino lapide structos toto cliuo latos ac molles patet descensus; vtrique è stibadijs & euripis aqua saliens, & in altum expulsa in se recidit, iunctisque hiatibus & absorbetur, & tollitur; alibi velut expressa cubantium pondere, siphunculis effluit. Sunt locis pluribus disposita è marmore sedilia, quibus fonticuli adiacent; Per totam ambulationem inducti fistulis aut tubulis strepunt riuus; & crebra siphonum ora leni ac iucundo murmure peremittere fluunt.

Quid quodd alicubi te areolas inter topiariaque incaute atque otiose inambulantem, & singula

H 4 con-

contemplantem occulti & frequentes siphunculi laxatis epistomis repente aquam è solo eiaculantes ludicro astu, doloque ac per insidias non sine spectantium risu totum madefaciunt verius, quam aspergunt? Sunt & recessus, & secreta pomaria, & viridaria, cryptoporticus, hemicycli, & dicule, fontes statuis, columnis, atque opere adornati musivo. Ad hæc aquæ immixta fistulis, & spiritus beneficio auicula ex ære formata suos edunt garritus, & prodeunte nocturna, subito conticescunt. Inde hydraulis suavi sono ad se trahit ac tenet. harum machinarum quas veteres inuenerunt, & disparant, Claudius Venardus Gallus admirabile vir ingenio atque solertia nostro seculo ceteras quidem retulit, hydraulim vero ab illis tantum inchoatam ita perfecit, ut integram cantionem absoluat.

Idem in una ex ijs piscinis, quas dixi, siphonibus crebris circumquaque dispositis, & in sublime aquam contrarie tollentibus, imbrem induxit, ac certis horis iridem, quæ totum efficiat circulum. De hydraulicis vide Athenæum lib. I I I I. & Vitruvium lib. decimo. cap. XIII. Ne singula persequar, Marci Antonij Mureti, eloquentissimi viri, atque optimi, qui diu cum ipso Hippolyto Cardinali Ferrariensi fuit, carmen de his hortis scriptum legendum suadeo. Tibure certè hodie in hoc genere nihil est aliud, quod tantopere visendum esse videatur. Sed si attentè considerare volumus, & quæ diximus, omnia

nia recto examinare ac ponderare iudicio, intelligentius profecto, ingenueque fatebimur alia quædam esse longe maiora, quibus Tiburtina se ciuitas iactet & gloriatur; Sanctos nimirum homines tum ciucs, quos tulit, quosque Respublica Christiana vniuersa religiose veneratur, & colit, tum externos, quorum ipsa reliquias seruat, & quo decet, honore ac pietate prosequitur. Hoc in numero sunt SS. Generosus & Quirinus martyres, qui ciuitates fuerint, aut quo passi tempore, in compertum habetur. ex tabulis Ecclesiæ Tiburtinæ didicimus vtriusque corpus in ade Cathedrali, cui Beatissimus martyr & Romana Ecclesiæ Archidiaconus, & Tiburtinorum patronus Laurentius præsidet, asseruari; Generosi quidem una cum corpore Sancti Seuerini monachi & Confessoris (de quo item nihil aliud affirmari licet) sub ara maxima: Quirini autem (quem alium esse constat à Quirino Siscie in Illyrico Episcop. & mart. de quo Prudentius & Fortunatus Poeta, Beda, Vsuarius, Ado, Mombricit, Molanus, & Cuspinianus scripserunt, eiusque corpus primum è Panonia Romanæ, deinde Mediolanum, in Bauariam postremo delatum) in ara sacelli sancti Salvatoris quam Gregorius IX. Pont. Max. Friderico II. Abenobarbo Imp. dicitur consecrasse, conditum est; cui sacello nomen dedit domini Salvatoris imago ibi posita, una ex ijs, quæ à Beato Luca depictæ feruntur. In alio item eiusdem edis altari quiescunt sacra corpora. S. Alexan-

dri Papæ ac martyris, & SS. Virgg. Romulæ ac Redemptæ; de quarum moribus & sanctitate meminit Beatus Gregorius toto capite xv. lib. II. III. Dialog. Sed cum S. Alexandri corpus cum reliquis SS. presbyterorum Euentij & Theoduli martt. Romæ in templo S. Sabina, & corpora SS. Virgg. Romulæ ac Redemptæ in Basilica S. Mariæ ad præseppe recondita esse antiquæ inscriptiones, codices, ac monumenta ostendant, ut Tiburtinarum etiam, quæ proferuntur, tabularum ueritas constet, intelligendum est, id, quod alibi admonuimus, SS. corporum partem Tibure, partem Romæ seruari. Præterea diebus solemnibus exponuntur uisendæ populo inauratæ binæ thecæ sacrarum reliquiarum, quarum nomina hæc sunt,

Ex petra loci, ubi natus est D. N. IESVS Christus.

Ex sepulchro Domini N. Iesu Christi.

Ex columna, ad quam uerberatus est Dominus.

Ex reliquijs SS. Innocentium.

S. Ioannis Baptiste.

S. Mariæ Magdalene.

S. Stephani protomart.

S. Agapeti mart.

Integrum mentum S. Laurentij mart. cum alijs reliquijs eiusdem.

S. Hermetis mart.

S. Cyriaci mart.

S. Cyrilli mart.

S. Urbani Papæ & mart.

S. Pon-

S. Pontiani mart.

S. Sebastiani mart.

S. Cornelij mart.

S. Alexandri Papæ & mart.

S. Pantaleonis mart.

S. Seciludini mart.

S. Benedicti Abbat.

S. Eusebij Confessoris.

S. Leonis Papæ.

S. Anastasij Episcopi.

S. Leonardi confess.

S. Hieronymi presb. & ecclesiæ doctõris.

S. Petronillæ Virg.

S. Brigidæ Virg.

S. Secundinæ Virg.

Aliorum præterea sanctorum, quorum nomina nobis ignota, scripta sunt in libro uita.

Ex sanguine S. Blasij episc. & mart.

Ex brachio S. Felicis Papæ.

Ex veste S. Francisci confess.

Ex capillis S. Rufinæ Virg.

Est denique argentea crux, quæ frustulum ligni saluificæ crucis includit.

Hi omnes, aliique nonnulli, (quorum mentio fiet, cum ad nouum templum Societatis Iesu ventum erit) sanctissimi homines suis uenerandis ossibus, ac cineribus Tiburtem ciuitatem honestant; Gelasius uero I. & Honorius I. Pontifices maximi templis edificandis aut consecrandis ornarunt; Dum hic quidem Imperat. Casare Heraclio August.

gust. anno Christi D C X X I I . in Beati Petri sede collocatus , cum multas sacras ades Romæ extruxisse , tum apud urbem Tiburtem templum nobilissimum Sancti Seuerini ingenti sumptu condidisse ; idque vario marmore , opere tectorio , & vermiculato , incrustatione parietum , denique argento atque auro excoluisse narratur , Platin. Ille autem , hoc est , Gelasius , Imp. Cesare Anastasio , & Theodorico Italia rege , ad annum salutis C D X C V I . in Apostolica Cathedra sedens præter ceteras , Ecclesiam Sanctæ Euphemie mart. Tibure dedicauit ; cum non ita multo ante Sanctus Simplicius Tiburtinus Summus Pontifex anno seruati orbis C D L X V I I . Impp. Fl. Anthemio in Occidente , Leone I. in Oriente , Augg. factus & in vrbe Roma basilicas Sancti Stephani in monte Cælio , Sancti Andrea in Exquilis iuxta Liberianam , Sancti Stephani apud Sancti Laurentij extra muros , Sanctæ Bibianæ ad Vrsu pileatum dedicasset , & Tibure nobilem Sancti Petri Apostoli , quæ adhuc exstat , Ecclesiam condidisset . Qui non ortu solum ac sanctitate , verum etiam rebus in Pontificatu præclare gestis per annos amplius X I I I I . ornamento patriæ fuit. Hunc anno Domini D C C C X V I I I . emulatus Ioannes I X . patria Tiburs , ordinis Sancti Benedicti monachus summa cum laude sedem Apost. tenuit annos I I . dies X V . uti ex Anastasij Bibliothecarij Chron. Onufrius Panupinius refert . Hos autem tam egregios & excellentes viros ut tempore

porè , sic martyrij meritis & insignibus Tiburtina matrona Symphorosa cum filiis anteceffit . Cuius ad laudem omnia , quæ de Tiburte nomine vndique collecta conscripsimus , referri uolumus : ut honori sit sanctissima femina in tali vrbe fuisse procreata , & Tiburtina ciuitas nullam rem maiori gloriæ sibi esse , quàm talem progenuisse ciuem , agnoscat . Hæc enim vera & solida laus est , hoc decus , hæc amplitudo , in omnem duratura æternitatem ; cum Iusti in perpetuum uiuant , & apud Dominum sit merces eorum . Talem progeniem ciuitas , tales alumnos , tales iacet ac prædicet ciues ; his se & maioribus , & patronis nobilem , fortem , munitam , gloriosam (si quidem in viua fide maneat , nec ab illorum virtute degeneret) citra vitium aut suspicionem temeritatis existimet , & gloriatur . Quod si omnibus Christi martyribus sius honor religioque debetur ; ijs certe maior quidam impartiendus videtur cultus ac reuerentia , quorum insigniora exstiterunt & vita merita , & mortis pro veritate obita decora & triumphus . Symphorosam in primis claram & illustrem in Christiana Ecclesia reddiderunt generis , splendor , patriæ nobilitas , Getulij uiri nomen , & præclara facta , atque exitus gloriosus , utriusque fratrum sanctitas , filiorum martyrum constantia & fortitudo , demum temporis atque hostis antiquitas ; Proximos enim Apostolicis fuisse temporibus , & prope nascentis Euangelij uidisse & suo sanguine consecrasse primordia , idque in Roma

na vrbis conspectu, in oculis Hadriani Caesaris, celeberrimo loco, spectante multitudine, laus est censenda uel maxima. Adde, quod, ut uir uxori, sic mater filijs dux ad martyrium fuit: hoc vno dissimilis fortissima ante se femina totidem Machabæorum parenti, & post se Sanctæ Felicitati matronæ Rom. matri item septem filiorum, quod hæc filios ad mortem fortiter subeundam exemplo præcessit, illa ad virtutem verbo eos cohortata cum ad vitam præmississent eternam, ipse sunt eadem via cuestigio subsecuta. Hinc conijce Tiburtes ipsa penè Apostolorum ætate Christianam suscepisse religionem. Hos siquidem martyres coronatos fuisse constat anno a Christo nato cxxiii. vt postremis ad Sanctum Getulianum notis docuimus. De SS. Symphorosa & filijs, præter martyrologia, auctores scripsere permulti, vt Volater. lib. XIX. comment. Sabell. Enn. VII. lib. IIII. Equilinus lib. VI. cap. XI. Hilario monachus, Mombr. part. II. de Sanctis; Auctor Bergomen. de claris mulierib. Surius Tomo III. in actis Sancti Getulij. Vt autem nihil omittamus, B. Gregorius magnus epi. XLIII. lib. IIII. indictione XIII. vbi acta Synodi in vrbe Roma ab ipso Sanctis. Pontifice habita, Mauricio Augusto, referuntur, in Episcoporum subscriptione Anastasium Episcopum ciuitatis Tiburtinæ nominat: & ad calcem li. XII. Idem aduersus Vrbicū, hominem Tiburtinū, defensorem mortuum singulare ac successorib. imitandū edidit pontificis clemencie et benignitatis exemplum; ep. XXI. lib. I. indict. XI. cap. IX.

Grego-

Gregorius Paschali, Demetiano, atque Castorio filijs Vrbici defensoris de Tiburtina.

Officij nostri est, orbatis ita parentibus ferre consultum, quatenus aliquid de his, quæ iustè debentur Ecclesiæ, relaxantes, eorum possimus subuenire miserijs. Quia igitur facta subtilius ratione, patrem vestrum Vrbicum, quondam defensorem, de patrimonio Sabinensi atque Carseolano, quod eius fuerat curæ commissum, constat in non modicam summam debitorem fuisse defunctum: & quāuis tota eius substantia per hoc sit Ecclesiæ obligata, nec tamen ad satisfactionem eorum, quæ consumpserat, possit sufficere; nos tamen pietatis intuitu, eiusdem patris vestri substantiam vos habere ac possidere permittimus, atque concedimus; vestris proculdubio vtilitatibus profuturam, securi quod nullus vos denuo de ijs, quæ vobis relaxantes concessimus, aliqua ratione concutiat.

Quod autem ad nomen attinet Defensoris (quod verbum est, eiusdem Gregorij epistolis frequentissimum) sciendum est, eundem, Rectorem solitum à veteribus nominari. Nam Ecclesia Rom. à Petro Apostolo vrbis Episcopo instituta, atque eiusdem, & Pauli Apost. sacrosancto sanguine consecrata, vt principatiam omnium obtinebat Ecclesiarum

siarum, sic maiores etiam opes ac facultates habebat, præcipue à Christianis principibus, studio religionis, initio à Constantino Magno factò, reliquas. Siquidem & pretiosis omnis generis argenteis, aureisque donariis, & opimis ac luculentis agrorum, fundorumque possessionibus erat instructa, quæ per omnes ferme Europæ, Africæque provincias dispersæ, Romanæ ecclesiæ, siue Sanctorum Apostolorum patrimonium dicebantur; in Italia patrimonium Alpium Cottiarum, Tusciæ, Sabinese, Bruttie, & Lucaniæ, Calabriæ, & Siciliæ; eaque per præfectum, qui Rector patrimonij vocabatur, illuc à Pontifice missum gubernabantur. Ex quorum annuis vectigalibus Pontifex cum vetera urbis templa reficiebat, atque in maiorem splendorem ornabat, tum frumenta publice coquebat, atque in horrea publica ad necessarios usus pauperum cõgerebat, ut ex probatis veterum annalium monumentis diligenter notauit Sigonius. Præterea S. Greg. (uti auctor est Ioannes Diaconus) remotis à suo cubiculo laicis, clericos sibi prudentissimos, consiliarios, familiaresque delegit; nemo laicorum ullum palatii ministerium, vel ecclesiasticum patrimonium procurabat: sed omnia ecclesiastici iuris munia, Ecclesiastici viri subibant. Quamobrem nonnulli procerum se sub religionis pretextu tonitruare cõperunt. Hæc postea cõsuetudo diu obtinuit in Rom. Ecclesia, ut ecclesiastica ministeria omnia tum priuatim, tum publice per solos clericos administrarentur: quare notarij, & defensores ex clericorū quoque ordine sumebantur: quod tamē etiam

etiam ante S. Gregorium à religiosis Pontificibus seruatum videtur: ut ex Zosimi, & Gelasii Pontificum rescriptis apparet. Quod autem fuerit Defensoris officium, breuiter describitur à Pelagio in rescripto ad Antoninam Patriciam, quæ postulabat monachum fieri defensorem, ubi ostendit officium monachi, & defensoris conuenire non posse. Illis enim (inquit) quies proposita est, oratio, labor manuum, atque ijs causarum cognitio, conuentiones, actus, publica litigia, & quæcunque vel ecclesiastica instituta, vel supplicantium necessitas possit. Ex decreto Urbani patet procuratoris nomine intelligi quemlibet ecclesiasticarum rerum administratorem, ut præpositum, æconomum, vicedominum: defensoris nomine aduocatum, siue castaldum, & iudicem. Hos aduocatos, siue aduocatores dictos putat Panuinius, quorum quosdam defensores simpliciter & sine adiectione, quosdā defensores regionarios appellatos, quod scilicet in singulas essent regiones distributi: quorum primum vel principem, primicerium defensorum nominatum, magnæ in Ecclesia Rom. existimationis. Panuinius.

N O T A E.

CVM fabricasset Hadrianus palatium.] Palatium nominat Trebellius Pollio, villam Aelius

Aelius Spartianus. rei, qua de agitur, uox utraque conuenit. quod ut planius intelligatur, utriusque vocabuli vim & naturam paulo altius repetendam censemus. *Vrbs Roma* suo ambitu montes (ut ait *Plin. lib. III. cap. IV.*) septem completa est. Quare *Varro lib. v. de lingua Latina* diem septimontium nominatum tradit ab heis septem montibus, in quibus sita vrbs est. *Propert. lib. III. eleg. IX.*

Septem vrbs alta iugis, toto quæ præfider orbi.

Martial. lib. I. epig. CXLIV. de suis hortis.

Hinc septem dominos videre montes,

Et totam licet æstimare Romam.

Statius III. Silu. De XVII. consulatu Domitiani;

Et septem gemino iactantior æthera pulset
Roma iugo; plusque ante alias Euandrius arces
Collis ouet. subiere noui Palatia fasces.

Hos colles, arces vocat *Virg. ad finem II. Georg.*
Septemque vna tibi muro circumdedit arces.

De ijs antea etiam diximus. *Palatinus mons*, siue *Palatium*, vrbe in eo primum condita, *Romuli* sedes fuit; unde & *Romulus* à *Trebellio Pollione* dictus est. *Varro lib. IV. de ling. lat.* Quartæ regionis, inquit, *Palatium*, quod *palantes* (alias *Palantei*) cum *Euandro* venerunt; aut quod *Palatini*, qui & *Aborigines* ex agro *Reatino*, qui appellatur *Palatium*, ibi confederunt. Sed hoc alij à *Palatia* vxore *Latini* putarunt. Eundem hunc locum à pecore dictum putant quidam; itaque *Nauius Balantium* appellat.

pellat. hæc *Varro*. *Sextus autem Pompeius*, *Palatium*, inquit, mons *Roma* appellatus est, quod ibi pecus pascens balare consueuerit, vel quod palare, id est, errare ibi pecudes solerent. Alij, quod *Hyperborei filia Palanto* habitauerit, quæ ex *Hercule Latino* peperit; alij, quod *Palla*, *Euandri filius* ibi sepultus sit. *Dionys. lib. I. à Palantio*, siue, ut *Linus lib. I. Virg. lib. VIII. à Palanteo* vrbe *Arcadica Palantium* siue *Pallanteum oppidum* conditum ibi ab *Euandro*, vocatum perhibent, postea corrupte *Palatium*, deinde *Palatinum montem* appellatum. *Solinus autem cap. II. Palatium vero nemo dubitauerit, quin Arcades habeat auctores, à quibus primum Palanteum oppidum conditum, quod aliquandiu Aborigines habitauerunt; sed propter incommodum vicinæ paludis, quam præterfluens Tiberis fecerat, profecti Reate, postmodum reliquerunt. Palatium oppidum XXV. stadijs distitum à Reate prope viam Quintiam Aborigines habitasse Dionys. lib. I. commemorat. Sunt, qui velint à balatibus ouium, mutata littera, vel à Pale pastorali dea, vel (ut *Silenus* probat) à Palante Hyperborei filia quam *Hercules* ibi compressisse visus est, nomen monti adoptatum. Polybius, ut *Dionys.* refert, eum à Palante *Euandri nepote* ibi mortuo & sepulto dictum fuisse testatur. Hodie Palatium maius vocatur. In hoc monte sedes *Romani Imperij* fuit, domusque *Augustalis*, quæ *Palatina* dicebatur, id est, imperatoria. *Suet. in Domit. cap. XV.* Tactum de calo *Capitolium*, templumque *Flauiae gentis*, item domus *Palatina*, & cubiculum ipsius & alibi*

sapius. Ab Augusto enim deinceps omnes fere Imperatores Romani in Palatio habitauerunt. Hinc factum est, ut cuiusvis principis aulam, aut insignis & splendidi hominis amplam ac superbam domum Palatium nominemus, quam vocem Cyrillus quoque græcus auctor à Palatino monte derivat. Dion Nicaeus in Augusto: Porro, inquit, regiæ Palatia appellantur, non quod sint ita casu & fortuito nominata, sed quod Cæsar habitabat in Palatio, atque ibi suos milites habebat. Domus enim Romuli Palatium dicebatur à loco, in quo esset edificata. Quamobrem licet alibi habitet Imperator, tamen domus, ubi habitat, palatii nomen habet, &c. Aulam palatinam, quam Imperatores postea incoluerunt, primus in ædibus Hortensianis Cæsar Aug. instituit, idemque incendio consumptam restituit Suet. cap. l. vii. Habitavit, inquit, primo iuxta Romanum forum supra scalas annullarias, in domo, quæ Calui oratoris fuerat: postea in Palatio: sed nihilominus ædibus modicis Hortensianis, et neque laxitate, neque cultu conspicuis: ut in quibus poricius breues essent Albanarum columnarum, & sine marmore villo, aut insigni pavimento conclauia. Ac per annos amplius xl. eodem cubiculo hyeme & æstate mansit: quamvis parum salubrem valetudini suæ urbem hyeme experiretur, assidueque in urbe hyemaret, &c. Hoc palatium Tiberius Cæsar, & Caligula auxerunt: Alexander Aug. dietas adiecit, ceteri præterea Impp. aliquid semper addiderunt; ita, ut breui augustissimū factum sit. Cuius quidem splendorem

dorem ac maiestatem usque ad Valentinianū III. Imperatorum perdurasse ex Sidonio Appollinare colligitur. Deinceps enim exactis Imperatoribus à Gothorum regibus, cum in solitudinem redactum esset, & inciperet ruinam minari; & instaurator deesset, atque à Romanis Pontificibus eius ornamenta ad exædificationē sanctarum basilicarum, martyrumque memorias transferrentur, in eum, qui nunc cernitur, statum devenit; ut suffosionibus & subterraneis specubus totum sit quodammodo pensile, & aut ruinis deforme, aut hortis ac vineis occupatum, ut nihil penitus antiqui splendoris, præter ingentes parietinas retinere videatur. Legimus præterea palatium Nervæ Imperatoris fuisse ad radices Quirinalis prope forū transitorium; Fl. Constantini Augusti iuxta ædem Lateranensem; Sessoriani inter portam Labicanam, & S. Crucis basilicam; Licinij Cæsaris, siue Licinianum apud S. Bibianæ nunc templum, ad vrsū pileatum; Decij Imperatoris in Viminali iuxta Olympiadis ac Nouati thermas; ut de Antonini Pij, ac Diocletiani palatijs sileamus. Habitatio igitur Hadriani in agro Tiburti palatium recte nominatur, tum propter imperatoriam dignitatem, tum propter amplitudinem ac magnificentiam edificiij. Dicitur etiam nihilominus proprie villa, cum duobus ab Tibure mill. in motis dorso constituta Romanam atque occidentem solem & Aquilonem prospiceret. Est enim villa à Latinis appellata domus, siue habitatio suburbana, vel extra urbem in fundo aut prædio, seu rure posita villa dicta, ut scribit

Varro lib. i. de re rustica cap. ii. quod à villico in eā conuehūtur fructus & euehuntur, cū vaneūt Plin. lib. xvi. cap. vi. de uillarū positione, Modus, inquit, hic probatur, vt neque fundus villā quarat, neq. villa fundū. Non vt fecerunt iuxta, diuersis eadē atate exemplis L. Lucullus & Q. scauola; cum villa scauolæ fundus careret, villa Luculli agro. Villa auctore Columella lib. i. cap. vi. in tres diuiditur partes, urbanam, rusticam, & fructuariam: Urbana, quam Vitruuius lib. i. cap. viii. quod vrbis domū ementiretur, pseudourbanam appellat, ea est villæ pars, quam sibi paterfamilias reservat; prætorium vocatur à Martiale lib. x. epigr. lxxvii.

Ad lapidem Torquatus habet prætoria quartū; Ad quartum breue ruse emit Oracilius.

à Statio i. Siluarū de Tiburtino Manlij Vopisci.
- alternas ieruant prætoria ripas

A Palladio lib. i. cap. viii. à Suet. in Aug. cap. lxxii. Ampla & operosa prætoria grauabatur, & neptis quidem sue Iulie profusè ab ea extructa etiā diruit ad solum: sua vero quamuis modica, non tam statuarum tabularumque pictarum ornatu, quam xystris & nemoribus excoluit, rebusque vetustate ac raritate notabilibus, qualia sunt Capreis immanium belluarum ferarumque membra prægrandia, quæ dicuntur gigantum ossa, & arma herorum. Et in Calig. cap. xxxvii. In extructionibus prætoriorum atque villarum, omni ratione posthabita, nihil tam efficere concupiscebat, quàm quod posse effici negaretur. De hac etiam villa urbana Varro lib. i.

de re

de re rust. cap. xiii. Fructuosior est certe fundus propter edificia, si potius ad antiquorum diligentia, quàm ad horum luxuriam dirigas adificationem. Illi enim faciebāt ad fructuum rationem, hi faciunt ad libidines indomitas. Itaque illorum villæ rusticae erant maiores, quàm urbanae, quæ nunc sunt pleraque. contrā. & paulo post, Item cetera vt essent in villa huiusmodi, quæ cultura quæreret, prouidebant; nunc contrā, vt villam urbanam quàm maximam ac politissimam habeant, dant operam: ac cum Metelli ac Luculli uillis pessimo publico edificatis certant, & c. Villa rustica ea pars uillæ est, quam uillicus, uillaticaque familia obtinet habitandam. Ibi sunt bubilia, equilia, ouilia, caprilia, cors, omne denique rusticum instrumentum. Fructuaria pars continet cellam oleariam, torcularia, cellam uinariam, defrutoriam, fœnilia, paleariaque, & apothecas, & horrea. Villa descriptionem habes apud Plin. lib. ii. epist. ad Gallum, & lib. v. epist. ad Apollinarem, ubi fundum suum, quem in Tuscis Apennino montium saluberrimo proximum habebat, non solum ob Celi temperiem, regionis situm, & uillæ amœnitatem, Tusculanis, Tiburtinis, Prænestinisq. suis præponit, sed etiam quia ibi altius, inquit, otium & pinguius, eoque securius, nulla necessitas togæ, nemo accersit è proximo, placidè omnia, & quiescētia. Quod ipsum salubritati regionis, ut purius calum, ut aer liquidior, accedit; ibi animo, ibi corpore maxime ualeo. Nam studijs animum, uenatu corpus exerceo. Mei quoque nusquam salubrius degunt. Vsq. adhuc

I 4 certe

certe neminem ex ijs, quos eduxeram mecum (venia sit dicto) ibi amisi. Dij modo in posterum hoc mihi gaudium, hanc gloriā loco seruent. Martialis quoque lib. v. epig. CIV. villam Baianam Fauslini eleganter describit.

Et id dedicare vellet ritu illo nefario.] Dedicare & dicare definiunt, dicendo deferre, ac obsequio dare alicui numini, atque in perpetuum constituere; In Pontificio iure pro consecrare usurpatur, vii etiam à Plin. lib. x. epist. ad Traianum De religioso templo transferendo. Ante aduentum, inquit, meū, domine, Nicomedienses priori foro nouū adiicere ceperunt, cuius in angulo est ædes vetustissima matris magnæ, aut rescitæda aut trāsferēda, ob hoc præcipue, quod est multo depressior opere eo, quod nunc maxime surgit. Ergo cum quærerem, num esset aliqua lex dicta templo, cognoui alium hic, alium apud nos esse morem dedicationis. Dispice ergo, domine, an putes ædem, cui nulla lex dicta est, salua religione posse transferri; alioqui commodissimum est, si religio non impedit. Plinio Traianus respondet, Potes, mi Secunde carissime, sine sollicitudine religionis, si loci positio videtur hoc desiderare, ædem matris Deum transferre in eam, quæ est accommodatior. Nec te moueat, quod lex dedicationis nulla reperitur, cum solum peregrinæ ciuitatis capax non sit dedicationis, quæ sit nostro iure.

Ex Ciceronis tamen oratione pro domo sua, nonnihil interesse inter consecrare ac dedicare, intelligi potest, & simul aliquid de nefario ritu cognosci. eius verba

verba sunt, Hanc tu igitur dedicationem appellas, ad quam non collegium, non honoribus populi Romani ornatum pontificem, non deniq. adolescentem quemquam, cum haberes in collegio familiarissimos, adhibere potuisti. Videte igitur, Pontifices, quid statuatis in mea causa de omnium fortunis. Verbone Pontificis putatis, si is postem tenuerit, & aliquid dixerit, domum vniuscuiusque consecrari posse? an istæ dedicationes, & templorum, & delubrorum religiones ad honorem Deorum immortalium sine vlla ciuium calamitate à maioribus nostris constitutæ sunt? et paulo post, Ergo si is Pontifex inimici sui postem adium tenuisset, & pauca verba fecisset, ædes illius essent dedicatæ. Nihil loquor de pontificio iure, nihil de ipsius verbis dedicationis, nihil de religione, caerimonijs: dissimulo me nescire ea, quæ etiam si scirem, dissimularem, ne alijs molestus, vobis etiam curiosus viderer: etsi effluunt multa ex vestra disciplina, quæ etiam ad nostras aures sæpe permanent. Postem teneri in dedicatione oportere videor audisse templi: ibi enim postis est, vbi templi aditus est, & valuæ ambulationis. Posses nemo vnquam tenuit in dedicando. et, Simulacrum autem, aut aram si dedicasti, sine religione loco moueri potest. & post pauca; Tu, tu, inquam, capite velato, concione aduocata, foculoposito, bona tui Gabinij consecrast. Et, An consecratio nullum habet ius, dedicatio est religiosa? quid ergo illa tua tū obtestatio tibicinis? quid focus? quid precēs? quid prisca verba voluerunt? e mentiri, fallere, abuti

abuti deorum immortalium numine ad hominum timorem quid uoluisti? Nam si est illud ratum, mitto Gabinium: tua domus certe, et quicquid habes aliud, est Cereri consecratum, &c. Dedicabant autem non solum templa, aras, simulacra, sed etiam alia, ut obeliscos, bibliothecam Plin. lib. i. epist. viii. Theatrum à se factum Pompeius ludis publicis, teste in Cicer. Pisonianam Asconio, dedicauit: urbem sibi cognominem à se cōditam Constantinus Magnus: sic enim Hieronymus in chron. post Eusebium; Constantino-
polis, inquit, dedicatur pœne omnium urbium nuditate (cunctarum siquidem urbium ornamenta eò importata fuisse scribit Niceph. li. vii. ca. xlviii. & xlix) Quinto Idus Maij, anno salutis cccxxxiv Imperij eius xxv. Postero anno edicto Constantini, Deorum templa euersa sunt. fiebat uero dedicatio tēpli aut per Consulem, aut per Imp. uerbis praeunte Pontifice: Digest. lib. i. tit. vii. l. x. sacra loca sunt, quæ publice sunt dedicata, siue in ciuitate sint, siue in agro. Sciendum est, locum publicum tunc sacrum fieri posse, cum Princeps eum dedicauit, uel dedican-
di dedit potestatem.

Idolorum ac Dæmonum, qui in Idolis habitabant, flagitare responsa.] Idolon græcè, latine formam, imaginem, simulacrum, spectrum, effigiem, representationem rei alicuius interpretantur. Cic. i. de finibus, & lib. x. epist. xvi. ad Cassium, & Plin. lib. vii. epist. ad Suram; Erat, inquit Athenis spatiosa & capax domus, sed infamis & pestilens; per silentium noctis sonus ferri, & si attenderes acrius, strepitus,

streptus vinculorum longius primò, deinde proximò reddebatur, mox apparebat idolon, senex macie & squallore confectus, promissa barba, horrenti capillo, eruribus cōpedes, manibus catenas gerebat, quatuebatque. Lucianus umbram Herculis apud inferos significare uolēs, hac usus est uoce. Caca nimirum mortalium mentes, & diuina lucis expertes, ac densissimis errorum tenebris circumfusa, perditorum hominum ac mortuorum, ne dicam bestiarum rerumque inanimarum, simulacra, in quibus Dæmones loquebantur, habuere pro Deis. Quæ de re Tertullianus cap. x. lib. de spectaculis In mortuū, inquit, idolis Dæmonia consistunt. Et lib. de idololatria, Idolum aliquandiu retro non erat, Prius, quam huius monstri artifices ebullissent, sola templa, et uacue ades erant, sicut in hodiernum quibusdam locis vetustatis uestigia permanent. Tamen idololatria agebatur, non in isto nomine, sed in isto opere. Nam & hodie extra templum, & sine idolo agi potest. At ubi artifices statuarum, & imaginum, & omnis generis simulacrorum Diabolus seculo intulit, rude illud negotium humana calamitatis & nomen, de Idolis consecutum est & profectum. Exinde iam caput facta est idololatriæ ars omnis, quæ idolum quomodo edit. Neque enim interest, an plastes effingat an calator exsculpat, an phrygio detexat. quia nec de materia refert, an gypso, an coloribus, an lapide, an ære, an argento, an filo formetur idolum. Quando enim & sine idolo idololatria fiat: utique cum adest idolum, nihil interest, quale sit, quæ de materia,

teria, quæ effigie; ne quis putet id solum idolum habendum, quod humana effigie sit consecratum. Ad hoc necessaria est vocabuli interpretatio. ^{Εἰδὸς} Grace forma ^{Εἰδὸς} sonat, ab eo per deminutionē ^{Εἰδὸς} deductum, æque apud nos formulam fecit. Igitur omnis forma vel formula idolum se dici exposcit. Inde idololatria, omnis circa omne idolum famulatus & servitus. Inde & omnis idoli artifex, eiusdem & vnus est criminis, nisi parum idololatriam populus admisit, quia simulacrum vituli, & non hominis sibi consecrauit. Idolum tam fieri, quàm coli Deus prohibuit, & C. B. Cyprianus Martyr libro de Idolorum vanitate; Deos non esse, quos colit vulgus, hinc notum est. Reges olim fuerunt, qui ob regalem memoriam coli apud suos, postmodum etiam in morte cæperunt: Inde illis instituta templa; inde ad defunctorum vultus per imaginem detinendos expressa simulacra quibus & immolabant hostias, et dies festos dando honores celebrabant. Inde posteris facta sunt sacra, quæ primis fuerant assumpta solatia. Deinceps Cyprianus ostendit neque exteris, neque Romanis quicquam potuisse prodesse illorum cultū; neque illis, sed sorti potius adscribendam Romani imperij potentiam; quippe quæ & vicissitudine quadā contigerit, & suam ipsius originem erubescat. Neq. vero auspicijs, augurijsue quicquam tribuendum, ex vano illorum euentu constare: quin potius Dæmonum has esse præsigias, vel ipsis poetis, Socrate, Platone, Trismegisto, & Hostane testibus, qui & vnum Deum, & demonas agnouerint. Totus hic Cypriani liber

liber diligenter est & accurate legendus in quo idololatriæ origo, causæ, & incrementa explicantur. Multa quoque de dijs Rom. oraculis, delubris, diuinationibus, augurijs, et reliquis eiusmodi cogniti dignissima à sanctissimo viro enarrantur. Et demùm antiquorum superstitio, et christiana fidei puritas demonstrantur. Similia Clemens Alexandrinus in protreptico. Iustinus Martyr 11. Apo. ethnicos irridet, qui pictorum amicas, aut statuariorum cynædos & amasias adorarent. Praxiteles cum Veneris Gnidiæ signum faceret, Cratina, quam amabat, imitatus est formam: ut miseri homines Praxitelis amicæ diuinos haberent honores. Pictores quoque in Venere pingenda Phrynes, famosissimi scorti, pulchritudinem exprimebant. Athenis Mercurio Alcibiadis, quem formosissimum historiæ produnt, speciem & similitudinem affingebant. Multos præterea Deos belluarum coluerunt effigie: Aesculapii specie arguis, Mercurium canis, Panem hirci, Iouem cygni, Apin, Tauri. Herod. Plin. Diod. Iuuenalis Sat. xv. Tertull. Cypr. Lactant. August. & quod miserandum, lucos alij, Solē Persæ, Lunā Arabes, ignem Chaldæi, Syri pisces, Aegyptij cepas, porcos, simias, crocodilos, serpentē, piscem, hircū, canē: atq. adeo, quod omnem stuporē & amentiam superat, cloacā, crepitum ventris, quodq. sub viri ventre natura constituit, adorabant. Athenienses Contumelia, Impudicitia, Fame Appetitioni, Misericordia, Pudori; Lacedæmonij Morti & Timori; Romani Volutina, Cumina, Fabulina, siue Fabulino, Prose vel Porse,

Porſæ, Poſuerta, uel Poſuerta, Rubigini, Auerrucos, Timori, Pallori, Cardeæ ſiue Carnæ, Cloacina, Tempeſtati, Febri, Bubonæ aras conſecrarunt. Apud Gades Paupertatis, & Senectæ, Apud Oetaos Herculis Culicini ſiue Conopij ſacella exſtabant. Scythæ Acinacem, Arabes Lapidem Perſæ flumiū uenerantur. Ita Dæmonas oculos mortalium perſtringere ait Cyrillus lib. III. in Iulianum, ut non modo ſerpens alloquutus ſit Euam, equus Achilleſ; ſed & Caucaſum flumen Pythagoræ ſalutem diſceſſe, arbores & animantes Apollonio loquutas, Dodonæam quercum, taurum Rhodium, & menſas apud Gymnoſophiſtas, quas Apollonius ille Tyaneus à ſe viſas teſtatur. Caput capræ diabolo immolatum ac dedicatum Longobardi in Campania ſubmiſſis ceruicibus adoraſſe, & eos, qui uenerari recuſarēt, crudeliter obtruncaſſe, à B. Greg. lib. III. dial. cap. XXVIII. & à Paulo Aquileienſi narrantur, M. R. VI. Non. Martias. In Icaro Dianæ ſpecies rude lignum erat, & Cytheronia, Iunonis Theſpiæ truncus exciſus: & Iunonis Samiæ primo quidem aſſer. poſtea, cum eſſet Archon Procleus, efficta eſt in ſtatue formam. Romæ diu Martis ſignum haſta fuit, auctore Varro, cum nondum exorti eſſent ſimulacrorum opifices, quorum inſtutia atque ingenio & ars floruit, & ſuperſtitio atq. error excreuit. Clem. Alex. in Protrept. & Clemens Rom. in V. Recog. Auguſt. lib. IV. de ciuit. cap. XXXI. apud quem Varro non dubitat hūc locum ita concludere, ut dicat; Qui primi ſimulacra Deorum populis poſuerunt, eos ciuitati-

tatibus ſuis & metum dempſiſſe, & errorem addiſſe, prudenter exiſtimans Deos poſſe in ſimulacrorum ſoliditate contemni; & utrique antè ſine ſimulacris intelligi uult errorem fuiſſe. Dæmonum appellatio et definitio ab Auguſt. lib. VIII. de ciuit. cap. XXII. & lib. IX. cap. XX. explicatur; Dæmones Græcè à ſcientia nominantur. eſt enim in eis ſcientia ſine caritate; illa inflat, hæc ædificat. Non eſt autem credendum, quod Apuleius perſuadere conatur, ita eſſe medios dæmones inter deos & homines, tanquam nuncios & interpretes, qui hinc ferant petitiones noſtras, inde referant deorum ſuppeticas: ſed eſſe ſpiritus nocendi cupidiffimos, à iuſtitia penitus alienos, ſuperbia tumidos, inuidenria liuidos, fallaciæ callidos, qui in hoc quidè aere habitāt, quia de cæli ſuperioris ſublimitate deiecti, merito irregeſſibilis transgreſſionis in hoc ſibi congruo uelut carcere prædamnati ſūt. &c. Laſtantius item lib. II. cap. XV. XVI. XVII. Dæmonas Grāmatici diſcos aiunt qualiſi ſcipturas, ſid eſt, peritos, ac rerum ſcios. hos autem putant Deos eſſe. Sciunt illi quidem futura multa, ſed non omnia; quippe quibus penitus conſilium Dei ſcire non licet, & ideo ſolent reſponſa in ambiguos exitus temperare. Magorum quoque ars omnis ac potentia horum aſpirationibus conſtat; à quibus inuocati, viſus hominum præſtigij obſcæcantibus fallunt, ut non videant ea, quæ ſunt; & videre ſe putent illa, quæ non ſunt. Hi, ut dico, ſpiritus contaminati

caminati ac perditī per omnem terram vagantur, & solatium perditionis suae perdendis hominibus operantur. Itaque omnia insidijs fraudibus, erroribus complent. Adhaerent enim singulis hominibus; & omnes ostiatim domos occupant, ac sibi Geniorū nomē assumunt. Sic enim latino sermōne dæmones interpretantur. Hos in suis penetralibus consecrant, his quotidie merum profundunt, & scientes, dæmonas venerantur, quasi terrestres deos, & quasi depulsores malorum, quae ipsi faciunt, & irrogāt. Qui, quoniam sunt spiritus tenues, & incomprehensibiles; insinuant se corporibus hominum, & occulte in visceribus operati, valetudinem vitiant, morbos citant, somnijs animos terrent, mentes furoribus quatunt, ut homines his malis cogant ad eorum auxilia decurrere. Quarum omnium fallaciarum ratio expertibus veritatis obscura est: prodesse enim eos putant, cum nocere desinūt, qui nihil aliud possunt, quam nocere. Dicat fortasse aliquis, colendos esse ergo, ne noceant, si quidem possunt nocere. Nocent illi quidem, sed ijs, a quibus timentur, quos manus Dei potens & excelsa non protegit, qui profani sunt à sacramento veritatis. Iustos autem, id est cultores Dei, metuunt cuius nomine adiurati de corporibus excedunt; quorum verbis tanquam flagris verberati, non modo dæmonas se esse confitentur, sed etiam nomina sua addunt, illa, quae in templis adorantur; & quod plerumque coram

culto.

cultoribus suis faciunt, non utique in opprobrium religionis, sed honoris sui; quia nec Deo, per quem adiurantur, nec iustis, quorum voce torquentur, mentiri possunt. Itaque maximis saepe ululatibus, editis, verberari se, & ardere, & iamque exire proclamant; tantum habet Dei cognitio ac iustitia potestatis. Cui ergo nocere possunt, nisi ijs, quos habent in sua potestate? Eorūdem Dæmonum inuenta sunt astrologia, & aruspicina, & auguratio, & ipsa, quae dicuntur oracula, & necromantia, & ars magica, & quicquid praeterea malorum exercent homines vel palam, vel occulte; quae omnia per se falsa sunt; sed iidem ipsi auctores praesentia sua faciunt, ut vera esse credantur. Ita hominū credulitate mentita diuinitate deludunt, quod illis verū aperire nō expediret. Hi sunt, qui imagines, & simulacra fingere docuerūt, qui, ut hominū mētes à cultu veri Dei auerterent, & fictos mortuorū regū vultus, & ornatos exquisita pulchritudine statui cōsecrariq. fecerūt, & illorū sibi nomina, quasi personas aliquas, induerūt. Sed eos magi, & iij, quos vere maleficos vulgus appellat, cū artes suas execrabiles exercēt, veris suis nominibus cient, illis caelestibus, quae in litteris sanctis leguntur. Hi porro incesti, ac vagi spiritus, ut turbent omnia, & errores humanis pectoribus infundant, serūt, ac miscēt falsa cū veris. Ipsi enim, caelestes multos sinxerunt esse, & vnum regem omnium Iouem, eo quod multi sunt spiritus angelorum in caelo, & vnus

K parens

parens, ac dominus omnium Deus: sed veritatem mentitis nominibus ex oculis abstulerunt. Nam Deus neque nomine, cum solus sit, eget; neque angeli, cum sint immortales, dici se Deos aut patiuntur, aut volunt; quorum vnum solumque officium est, seruire nutribus Dei, nec omnino quicquam nisi nutu eius facere. Itaque nullum honorem sibi tribui volunt, quorum honor in Deo est. Illi autem, qui desciverunt à Dei ministerio, quia sunt veritatis inimici, & prauaricatores Dei, nomen sibi & cultum Deorum vèdicare conantur, vt hominibus noceant; quos nuntuntur à cultura & notitia veræ maiestatis auertere, ne immortalitatem adipisci possint, quam ipsi sua nequitia perdiderunt. Offundunt itaque tenebras, & veritatem caligine obducunt, ne dominum, ne patrem suum norint: & vt illiciant, facile in templis se occulunt, & sacrificijs omnibus præsto adsunt, eduntq. sæpe prodigia, quibus obstupefacti homines, fidem commodent simulacris diuinitatis ac numinis. In oraculis autem vel maximè fallunt, quorū præstigias profani à veritate intelligere non possunt, ideoque ab illis attribui putant & imperia, & victorias, & opes, & euentus prosperos rerum: denique ipsorum nutu sæpe rempub. periculis imminenti-
bus liberatam; quæ pericula & responsis denuntiauerunt, & sacrificijs placati auerterunt. Sed omnia ista fallaciæ sunt. Nam cum dispositiones Dei præsentiant, quippe qui ministri eius fuerunt

fuerunt, interponunt se in his rebus, vt quæcunque à Deo vel facta sunt, vel fiunt, ipsi potissimum facere aut fecisse videantur; & quoties aliqui populo, vel vrbi secundum Dei statutum boni quid impèdet, illi se id facturos vel prodigijs, vel somnijs, vel oraculis pollicentur, si sibi templa, si honores, si sacrificia tribuantur: quibus datis, cum illud acciderit, quod necesse est, summam sibi pariunt venerationē. Hinc templa deuouentur, & nouæ imagines consecrantur, mutantur greges hostiarum. Sed cum hæc facta sunt, nihilominus tamen & vita, & salus eorum, qui hæc fecerint, immolantur. Quoties autem pericula impendent, ob aliquam se ineptam & leuem causam profitentur iratos: sed illorum sunt isti lusus, qui sub nominibus mortuorum delitescunt, viuentibus plagas tendunt. Itaque siue illud periculum, quod imminet, vitari potest, videri volunt id placati auertisse: siue non potest, id agūt, vt propter illorum contemptum accidisse videatur. Itaq. sibi apud homines, qui eos nesciunt, auctoritatem ac timorem pariunt. Hac versutia, & his artibus notitiam veri ac singularis Dei apud omnes gentes inueterauerunt. Suis enim vitijs perditifaciunt, & grassantur, vt perdant. Idcirco enim humanas hostias excogitauerunt, ipsi hostes humani generis, vt quàm multas deuorarent animas.
cap. xviii. Dicit aliquis cur ergo hæc Deus fieri patitur? nec tam malis succurrit erroribus?

vt mala cum bonis pugnent, vt vitia sint aduersa virtutib. vt habeat alios, quos puniat, alios, quos honoret. vltimis enim temporibus statuit de viuis, ac mortuis iudicare. Docui religiones deorum triplici ratione vanas esse: vna, quòd simulacra ipsa, quæ coluntur, effigies sint hominum mortuorum. est autem peruersum & incògruens, ut simulacrum hominis à simulacro Dei colatur: colit enim, quod est deterius & imbecillum. Tum inexpiable facinus esse, deferere viuentem, ut defunctorum monumentis seruias, qui nec vitam, nec lucē dare cuiquam possunt, qua ipsi carent: nec esse alium quēquam Deū, præter vnum, cuius iudicio ac potestati omnis anima subiecta est. Altera, quòd ipsæ imagines sacræ, quibus vanissimi homines seruiunt, omni sensu carent, quoniam terra sint. Quis autem nō intelligat, nefas esse, rectum animal curuari, vt adoret terram, quæ iccirco pedibus nostris subiecta est, ut calcanda nobis, non adoranda sit? Tertia, quòd spiritus, qui præsumt ipsis religionibus, condemnati & abiecti à Deo, per terram volutentur, qui non tantum nihil præstare cultoribus suis possint, quoniam rerum potestas penes vnum est, verum etiam mortiferis eos illecebris, & erroribus perdant: quoniā hoc illis quotidianū est opus, tenebras hominibus obducere, ne quæratur ab illis verus Deus. Manifestū est igitur, eos, qui vel mortuis supplicant, vel terram venerantur, vel spiritibus immundis ani-

mas

mas suas mancipant, rationem hominum non tenere: eosque impietatis ac sceleris sui supplicia pensuros, qui rebelles aduersus parentem generis humani Deū, susceptis inexpiablebus sacris fas omne violarunt. *De ipsorum autem actibus, vaticinijs, & oraculis idem Tertullianus in Apolog. aduersus gentes cap. xxii. sic disserit,* Omnis spiritus ales est; hoc Angeli & daemones. Igitur momento vbique sunt. Totus orbis illis locus vnus est. Quid vbique geratur, tam facile sciunt, quàm enunciat: velocitas diuinitas creditur, quia substantia ignoratur. sic & auctores interdum videri volunt eorum, quæ annunciant, & sunt plane malorum nonnunquam, bonorum tamē nunquam. Dispositiones etiam Dei, & nunc prophetis concionantibus excerpunt, & nunc lectionibus resonantibus carpunt. Ita & hic fumentes quasdam temporum sortes, amulantur diuinitatem, dum furantur diuinationem. In oraculis quo ingenio ambiguitates temperent in euentus, sciunt Cræsi, sciunt Pyrrhi. Habent de incolatu aeris, & de vicina siderum, & de commercio nubium cælestes sapere paraturas, vt & pluuias, quas iam sentiunt, repromittant: benefici plane & circa curas valetudinum; lædūt enim primo, de hinc remedia præcipiūt ad miraculum noua, siue contraria: postquam desinunt lædere, & curasse creduntur. Hæc Tertullianus. Sane daemones & magos rerum causarum quæ naturalium peritia curationes adhibe-

K 3 re pos.

re posse etiā Iustinus Martyr affirmat *quest. xxiv Aug. lib. de diuin. demonū cap. iii.* Dæmones, inquit, duabus rebus præditi, acrimonia sensus & celeritate motus, multo antè cognita prænuntiant, vel nuntiant, quæ homines pro sensu terreni tarditate mirentur. Accessit etiam dæmonibus per tam longum tempus, quo eorum vita protenditur, rerum longe maior experientia, quàm potest hominibus propter breuitatem vitæ prouenire. Per has efficacias, quas aerei corporis natura sortita est, non solum multa futura prædicunt dæmones, verum etiam multa miraciunt. Quæ quoniam homines dicere ac facere non possunt, eos dignos quidem quibus seruiant, & quibus diuinos honores deferant, arbitrat, instigante maxime vitio curiositatis, propter amorem felicitatis falsæ ac terrenæ excellentiæ temporalis. *Item cap. v. & lib. iii. de Trinit. cap. v. & ix. & D. Thomas pluribus locis. Abdiar vero lib. viii. de certamine Apost. Dæmones ostendit non tam sanando subuenire, quàm ledere desinendo, ita, vt, cum vexare desierint, curasse credatur. Laet. lib. ii. cap. xvi. Irenæus lib. ii. cap. l. vii. Hieronymus Dæmones ait, si morbos expellant, eos duntaxat expellere, quos immiserint. Et Greg. xxvi. quest. vltima, fideles admonet, vt sciant magicas artes incantationesque nullis omnino morbis ali- quid lenationis asferre, neque bestiis claudicantibus aut aegris mederi. Idem docet August. lib. de ciuit. et xxvi. q. ii. cap. Qui sine, ubi eiusmodi curatio-*

nem

nem docetur mortem potius dicendam esse, quàm uitam. Verissimè de hoc humani generis aduersario in sacris litteris cap. xli. Iob. dicitur, Non est super terram potestas, quæ comparetur ei, qui factus est, ut nullum timeret: omne sublime uidet, ipse est rex super uniuersos filios superbiæ: sed postea quàm fortior superuenit, & eum uicit; armisque exiit; quantopere sauisimi hostis fracta & debilitata uis sit, tum energumenorum sanatio & libertas, tum Idolorum taciturnitas & occasus declarat. De energumenis Tertull. in apolog. aduersus gētes cap. xxiii. De phātasmatibus magica, et Dæmonijs. E datur hic aliquis sub tribunalibus vestris, quæ a Dæmone angi cōstet; iussus à quolibet Christiano loqui, spiritus ille tã se dæmonē cōfitebitur de vero, quàm alibi deum de falso. Atq. producat, aliquis ex ijs, qui de Deo pati existimantur [certes vel siderati] qui aeris maleficum numen de nidore concipiunt [quoties uidelicet super prunas asini capite asato futuro rum eliciendorum causa peraguntur nescio qui aniles & execrables ritus] qui ructando curantur, qui anhelando profantur. Ista ipsa vis celestis, pluuiarum pollicitatrix, iste ipse Aesculapius, medicinarum demonstrator, nisi se dæmones confessi fuerint, christiano mentiri non audentes, ibidem illius Christiani procacissimi sanguinem fundite. Quid isto opere manifestius? quid hac probatione fidelius? simplicitas veritatis in medio est, virtus illis sua affluit, nihil suspicari licebit magia, aut aliqua

K 4 eius

eiufmodi fallacia fieri. Dictis non fteris, si oculi vestri, & aures permiserint vobis. Quid autem niti potest aduersus id, quod ostenditur nuda synceritate? Si altera parte verè Dei sunt, cur se se dæmones mentiuntur? an vt vobis obsequantur? Iam ergo subiecta Christianis diuinitas vestra, nec diuinitas deputanda est, quæ subdita est homini, & si quid ad dedecus facit, æmulis suis. Si altera parte dæmones sunt vel angeli, cur se alibi pro Dijs agere respondent? Nam sicut illi, qui dij habentur, dæmones se dici nolissent, si verè dij essent, scilicet ne de maiestate se deporerent. Ita & isti, quos directo dæmones nostis, non auderent alibi pro dijs agere, si aliqui omnino dij essent, quorum nominibus vtuntur. Vererentur enim abuti maiestate superiore, sine dubio, & timendorum: adeo nulla est diuinitas ista quam tenetis: quia si esset, neque à dæmonijs affectaretur in confessione, neque à Dijs negaretur. Cum ergo vtraque pars concurrat in confessionem, Deos esse negans, agnoscite vnum genus esse, id est dæmonas. Verum vtrobique iam Deos quærite: quos enim præsumpseratis, dæmonas esse cognoscitis. Eadem vero opera nostra ab eisdem Dijs vestris nō tantum hoc detegentibus, quod neque ipsi dij sunt, neque vlli alij, etiam illud in continent: agnoscitis, qui sit vere Deus, & an ille, & an vnicus. quem Christiani profitemur, & an ita credendus, colendus, vt fides, vt disciplina disposita est Christianorum,

norum, &c. Ad hunc locum illud etiam referri potest, quod Euseb. lib. vii. Ecclesiast. Hist. cap. xxv. de B. Greg. Episc. Neocæsariensis memorat his verbis: Iter ei fuisse quondam per Alpes dicitur, hyemis tempore; & cum peruenisset ad summum Alpiū ingum, niuib. repleta erant omnia, nullum vquam diuersorium, fanum ibi tantum Apollinis erat, cui succedens, transacta nocte discessit. Sacerdos vero erat quidam fani eius, cui consuleretur simulacrum Apollinis mos erat, & reddere responsa poscentibus, ex quo ei etiam alimoniarum quæstus esse videbatur. Igitur post digressum Gregorij, offerre consulta, & responsa poscere Sacerdos accessit ex more: nihil inde responsi veniebat: Repetit victimas, silentium permanet. Iterum atque iterum litat, surdis ingerit fabulam. Cumque stupore noui silentij æstuarer Sacerdos, nocte ei assistens dæmonium, dicit in somnis: Quid me illic inuocas, quod iam venire non possum? percontanti causam, aduentu se Gregorij dicebat expulsus. quid nunc remedium daretur, cum perquireret, ait, non aliter sibi licere ingredi locum illū, nisi Gregorius permisisset. Quibus auditis sacerdos occupat viam, multa apud semetipsum voluens, atque animo recusante pertractans, peruenit ad Gregorium, adortusque eum, rem pandit ex ordine, humanitatis suæ atque hospitalitatis admonuit, querelam depulsi iuminis promittit, ademptam facultatem sui quæstus deplorat, ac reddi sibi omnia

in pristinum statum deposcit. At ille nihil moratus, scribit epistolam in hæc verba. Gregorius Apollini, permitto tibi redire ad locum tuum, & agere quæ consueuisti. Hanc epistolam sacerdos accepit, & ad fanum defert, positaque ea iuxta simulacrum adfuit Dæmon, ac dedit responsa poscenti: Tum ille in semetipsum conuersus, ait; Si Gregorius iussit, & Deus iste discessit, nec potuit redire nisi iussus, & rursus iubente Gregorio restitutus est; quomodo non multo melior isto Gregorius, cuius hic obtemperat iussis? Clausis ianuis fani, descendit ad Gregorium, epistolam secum, quam acceperat, referens, omnemque apud eum rei gestæ ordinem pandens: simulque se ad pedes eius prosternens, rogat, ut illi se Deo offerat, cuius virtute Dijs gentium Gregorius imperabat. Cumque enixius & pertinacius persisteret, catechumenus ab eo factus est. Et cum se vitæ castissimæ & abstinentissimæ, derelictis omnibus non solum erroribus Dæmonum, sed & seculi actibus, mæcipasset, etiam baptisma consecutus est, & tantum vitæ merito ac fidei virtute profecit, ut ipse B. Gregorio in Episcopatu successor exstiterit. *Meminit & Nicephorus lib. vi. cap. xvii. Ille etiam adolescens oratione sanctæ Hagnæ Virginis reuocatus ad vitam, hanc ipsam professus est veritatem, cum in publicum prodiens, exclamauit templa Deorum esse Dæmonum domicilia. Vnde Tertull. eodem capite; Atqui, ait, omnis hæc nostra in illos immundos spiri-*
ritus

ritus dominatio & potestas de nomine Christi valet, & de commemoratione eorum, quæ sibi à Deo per arbitrum Christum imminetia expectant; Christum timentes in Deo, & Deum in Christo, subiiciuntur seruis Dei & Christi. Ita de contractu, deque afflatu nostro, contemplatione, & representatione ignis illius correpti, etiam de corporibus nostro imperio excedunt inuiti, & dolentes, & vobis presentibus erubescences. Credite illis, cum verum de se loquuntur, qui mentientibus creditis. Nemo ad suum dedecus mentitur, quin potius ad honorem. Magis fides prona est aduersus semetipsos confitentes, quàm pro semetipsis negantes. Hæc denique testimonia Deorum vestrorum, Christianos facere consueuerunt, quia plurimum illis credendo in Christo Domino credimus. Ipsi litterarum nostrarum fidem accendunt, ipsi spei nostræ fiduciam ædificant. Colitis illos, quod sciam, etiam de sanguine Christianorum. Nollent itaque vos tam fructuosos, tam officiosos sibi, amittere, vel ne à vobis quandoque Christianis fugentur, si illis sub Christiano volente vobis veritatem probare, mentiri liceret. Omnis ista confessio illorum, qua se Deos negant esse, quaque non alium Deum respondentem, præter vnum, cui nos mancipamur, fatis idonea est ad depellendum crimen læsæ, maxime Romanæ, religionis. Si enim non sunt Dei pro certo, nec religio pro certo est: si religio non est, quia nec
dij

dij, nec pro certo rei sumus læsæ religionis. At
econtrario in vos exprobratio resultabit, qui
mendacium colentes, veram religionē veri Dei
non modo negligendo, quin insuper expugnan-
do Deum verum, committitis crimen veræ irre-
ligiositatis. Nam vt constaret illos Deos esse,
nonne conceditis de æstimatione communi ali-
quem esse sublimiorem & potentiorē, velut
principem mundi, perfectæ peritiæ & maiesta-
tis? nam & sic plerique disponunt diuinitatem,
vt imperium summæ dominationis esse penes
vnum, officia eius penes multos velint, vt Plato
Iouem magnum in cælo comitatum exercitū de-
scribit deorum pariter, & dæmonum. Itaq. opor-
tere & procurantes, & præfectos, & præfides pa-
riter suscipi. & tamen quod facinus admittit,
qui magis ad Cæsarem promerendum, & operā
& spem suam transfert, nec appellationem Dei
ita, vt Imperatoris, in aliquem principem confi-
tetur; cum capitale esse iudicetur, alium præter
Cæsarem & dicere, & audire? Colat alius Deū,
alius Iouem, alius ad cælum supplices manus
tendat, alius ad aram fidei manus, alius si hoc pu-
tatis, nubes numeret orans, alius lacunaria, alius
animam suam Deo suo voueat, alius hirci. Vide-
te enim, ne & hoc ad irreligiositatis elogium cō-
currat, adimere libertatem religionis, & interdi-
cere opinionem diuinitatis, vt non liceat mihi
colere quē velim, sed cogar colere quē nolim.
Nemo se ab inuito coli vellet, ne homo quidē;
atq.

atque ideo & Aegyptijs permessa est tam vana
superstitionis potestas, auiibus & bestiis conse-
crandis, & capite damnandi, qui aliquem huius-
modi Deum occiderit. Vnicuique etiam provin-
ciæ, & ciuitati suus Deus est; vt Syriæ Astartis,
[Giraldus Syntag. 1. inter deos topicos, locorum,
regionū, urbium tutelares & custodes Astartem nu-
merat, quæ faciem habuerit mulieris, reliquum ve-
ro corpus piscis: Theophil. pro Venere accipit, quæ
colebatur astri figura. D. Au. Innonem putat; utran-
que existimatum esse Plutarchus in Vita M. Crassi
testatur. Lucianus, qui hac de re varias opiniones
collegit, Syriam Deam Lunam uidetur intelligere,
in opere de Dea Syriæ] ut Arabiæ Diafares, ut
Norico Tibilenus, ut Africa Cælestus [Vranus
à Lactantio dicitur] ut Mauritanix reguli sui
[Lactan. 1. cap. xv. Cyprianus martyr libro de ido-
lorum uanitate] Romanas, ut opinor, provincias
edidi, nec tamen Romanos dominos earum,
quia Romæ non magis colantur, quàm qui per
ipsam quoque Italiam municipali consecratio-
ne censentur, Crustuminesium Deluētinus, Nar-
niensium Viridianus, Asculanorum Ancharia,
Volsiniensium Nerfia, Otricularum Valen-
tia, Sutrinorum Murcea, Faliscorum Iuno Curi-
tis, & pater Curis, unde accepit cognomē Iuno.
Sed nos soli arcemur à religionis proprietate,
lædimus Romanos, nec Romani habemur, quia
non Romanorum Deum colimus. Bene quòd
omnium Deus est, cuius, velimus nolimus, om-
nes

nes sumus. Sed apud vos quoduis colere ius est præter Deum verum, quasi non hic magnus omnium sit Deus, cuius omnes sumus. *Atque hæc quidem Tertullianus. In hanc sententiam illa scripta sunt à Lactant. lib. 1. cap. xv. ubi docet, quomodo quidam homines dii fuerint nominati; Si nullo, inquit, reges ante Saturnum, vel Vranum fuerunt propter hominum raritatem, qui agrestem vitam sine ullo rectore vivebant; non est dubium, quin illis temporibus homines regem ipsum, totamque gentem summis laudibus, ac novis honoribus iactare cœperint, ut etiam Deos appellarent, siue ob miraculum virtutis (hoc vere putabant rudes adhuc & simplices) siue, ut fieri solet, in adulationem præsentis potentiae, siue ob beneficia, quibus erant ad humanitatem compofiti. Deinde ipsi reges, cum cari fuissent ijs, quorum vitam composuerant, magnum sui desiderium mortui reliquerunt. Itaque homines eorum simulacra sinxerunt, ut haberent aliquod ex imaginum contemplatione solatium; progressiveque longius per amorem meriti, memoriam defunctorum colere cœperunt, ut & gratiam referre benemeritis viderentur, & successores eorum allicerent ad bene imperandi cupiditatem. Quod Cicero de nat. deor. docet, dicens; Suscepit autem vita hominum, consuetudoque communis, ut beneficiis excellentes viros in cælum fama ac voluntate tollerent. Hinc Hercules, hinc Castor, & Pollux, hinc Aesculapius, hinc Liber. Et alio loco,*

loco, atque alio, In plerisque civitatibus intelligi potest, acuendæ virtutis gratia, aut quò libentius reip. causa periculum adiret optimus quisque virorum fortium memoriam honore Deorum immortalium consecratam. Hæc scilicet ratione Romani Cæsares suos consecrauerunt, & Mauri reges suos. Sic paulatim religiones esse cœpere, dum illi primi, qui eos nouerant, eo ritu suos liberos, ac nepotes, deinde omnes posteros imbuerunt. Et hi tamē summi reges ob celebritatē nominis in provincijs omnibus celebrantur. Priuatim vero singuli populi, gentis aut urbis conditores, seu viri fortitudine insignes erant, seu femina castitate mirabiles, summa veneratione coluerunt; ut Aegyptij Isidē, Mauri Iubam, Macedones Cabyrum, Pœni Vranum, Latini Fau-num, Sabini Sancum, Romani Quirinum. Eodem utique modo Athenæ Mineruam, Samos Iunonem, Paphos Venerem, Lemnos Vulcanum, Naxos Liberum, Apollinem Delphi. Sic per populos atque regiones varia sacra suscepta sunt, dum grati homines esse in suos principes cupiunt, & quos alios honores vita carentibus deferant, inuenire non possunt. Præterea pietas eorum, qui successerant, plurimum contulit ad errorem; qui, ut diuina stirpe nati viderentur, diuinos honores parentibus detulerunt, deferri quoque iusserunt. An ne potest aliquis dubitare, quomodo religiones Deorum sunt institutæ? &c. *Haud his dissimilia scribit Arnobius in lib. aduersus gentes*

tes: ex quibus sanè perspicuum est Christi aduentu ora demonum oclusa, atque idolorum cultum penitus fuisse sublatum: quod aperte ostendunt etiam Cyrillus lib. vi. in Iulianum; Niceph. cap. xvii. lib. i. Euseb. lib. v. cap. i. Io. Chrysost. lib. contra gentiles de Daphnis oraculo, quod ferre non potuit vicinum sepulchrum Babylæ martyris, neque eo illic extante, de rebus futuris respondere. Lactant. lib. iv. cap. xxvii. Quanto sit Demonibus crucis signum terrori; Cum dijs, inquit, suis immolant, si assistat aliquis signatam frontem gerens, sacra nullo modo litant, nec responsa potest dare consultus va- res. Idem pluribus testantur recentes historiae de nouo orbe conscriptæ: cum docent easdem superstitiones, Idolorum simulacra, templa, oracula promulgatione diuinæ legis corruisse: ceteras Demonum fallacias, præstigias, & veterum errorum tenebras Euangelij ac veritatis luce discussas. D. quoque Athanasius Orat. contra Idola, post crucis triumphum refrixisse Idololatriam, demonum technas atque artes euanuisse dicit. Et lib. de humanit. verbi signo crucis magica omnia reprimi, veneficia frangi, Idola vniuersa contemni ac deferi. Constantinus Magnus Christi sacris initiatus, legem tulit, quæ Idololatriam funditus tolleretur, statuas euerneret, diuinationem, atque execranda sacrificia aboleret. Auctor Euseb. lib. ii. de vita Constantini Imp. Rufin. Eccle. Hist. lib. ii. cap. xix. Sozom. lib. ii. cap. v. Ex statuis, inquit, quæ pretiosam habebant materiam, & in reliquis quicquid alicuius videbatur esse momenti, igne

discrim-

discriminabatur, & si qua erat pecunia, reipub. deputabatur. Ea uero, quæ ex ære artificiose fabricata erant, vndiq. Constantinopolim, ciuitatem Imperatori cognominem, ornatus gratia deferebantur, quæ etiam nunc publice in vicis & hippodromo, & Basilij constituta, visuntur. Ex his quædam Pythiæ diuinatoris Apollinis, & Musæ Heliconiades, & ex Delphis tripodes, & vulgatus ille Pan, erant; quem Pausanias Lacedæmonius, & Græcæ ciuitates post bellum aduersus Medos motum, obtulerant. Templorum vero alia ianuis, alia fastigijs nudabantur, alia aliàs neglecta ruebant, & interibant. Eueriebantur etiam tum temporis, ac funditus exterminabantur, primū, quod in Aegis Ciliciæ Asclepio sacrum fuerat, deinde Veneris, quod erat in Aphacis circa Libanum montem, & Adonin fluiuium. Et cap. vi. Complures aliæ ciuitates vltro templa sua & statuas demolitæ sunt, & domos oratorias ædificarunt. Niceph. lib. vii. cap. xlix. Urbem porro recens conditam cum multis alijs decorauit ornamentis, tum præcipue varijs generis simulacris & statuis; quas ex Græcorum templis, ideo solo æquatis, vt obliuionē erroris illis induceret, huc trāstulit: Multæ etiā vrbes religione mutata, templisq. decorū direptis, simulacra, vt Imperatori gratificarentur, Constantini pietatem Theodosius senior imitatus, Idolorum cultum, qui Constantini lege interire iam cœperat, prorsus extinxit.

(antiqui)

L Auctor

Auctor Rufinus hist. Ecclesiast. lib. II. cap. XIX. & XXIII. & Aug. lib. V. de Ciuit. cap. XX. I. Theodosius, inquit, simulacra gentilium vbiue euerenda præcepit, satis intelligens nec terrena muna in dæmoniorum, sed in Dei veri posita esse potestate. *Niceph. lib. XII. cap. XXV.* Eodem porro tempore, inquit, maxima etiam Alexandria excitata est turba, talem ob causam. Postquam fidelissimus Imperator Ecclesijs, quantum potuit, pacem præstitit, aduersus Græcos errores omne conferens studium, constitutiones tulit, quibus sanxit, vt simulacrorum delubra, vbiuque locorum in imperio suo inuenirentur, ab ipsis fundamentis euerterentur. Nam maximus ille Constantinus, qui ingentem quidem, minorem tamen virtute & gloria sua consecutus est laudem, & primus vera pietate imperium exornauit, cum omnem (vt ita dicam) terrarum orbem in Idolorum cultu insanientem inuenisset, sacrificare quidem dæmonibus, prorsus prohibuit: aras autem eorum non sustulit, mandato illo promulgato, vt deorum templa clausa, quo a nemine adiri possent, seruarietur. Idem filij eius fecere. crudelitatis enim esse putarunt, repente prorsus tantam instituere mutationem: satius esse existimantes, quietis consilijs paulatim homines ad veram pertrahere religionem. Iulianus autem, vt impietas reuiuisceret, fecit, errorisque & deceptionis flammam plurimum auxit. Post hunc Iovinianus acta illius abrogans,

rogans, Idolorum cultum suppressit. Idem à Valentiniانو, qui Europæ Imperium habuit, factum. Huius vero frater Valens, religionem quidem omnem, vt statim carimonijs coleretur, admisit; in eos autem solos, qui fidem irreprehensibilem profiterentur, aperte hostili fuit animo. Quapropter in imperio eius toto libationes, & sacrificia simulacris, ab eis, quibus hoc placitum erat, offerebatur, ignis in altaribus accendebatur, epulationes publicæ, & numine afflatorum discursationes in foro peragebantur; & sacerdotes Bacchi choreas ducebant, & cum scutis discurrentes canes concerpando necabant; nihil denique earum rerum reliqui faciebant, quæ primo earum inuentori probrum & sceditatem attestantur. Quæ sane omnia adhuc celebrari solita, cum religiosissimus Imperator comperisset, radicitus sustulit, modisque omnibus aboleuit. Tum vero Theophili opera iussio promulgata est, vt Alexandria Idolorum templa euerterentur, procuracionem talem ipsi illi iniungens, & c. *Roma quoque eiusdem Imperatoris editto omnia veteris superstitionis sacra abrogata sunt, & sacerdotiorum redditus fisco adtributi. Hac de idolis, eorumque vanitate ex grauissimis auctoribus attulisse sit satis.*

[Laniat nos, quotidie inuocando Deum suum.]
Quantopere torqueantur & cruciantur sanctorum hominum pietate, ac precatione, Christi que nomine & potestate hostes humani generis, ex his, quæ su-

pra retulimus, veterum scriptorum locis ac testimonijs constat. Hoc ipsi impuri spiritus palam profitentur, et quidem aut coacti atque inuiti, vt Dei veri potentia, & piorum virtus, & ipsorum demonum imbecillitas cognoscatur, aut etiam sua peruersa voluntate, vt apud impios & Idolorum seruos in inuidiam atque odium veros Christi cultores adducant. Huius rei exēpla in Sanctorū vitis passim reperies.

Vir meus Getulius (aliās Zoticus) cum fratre suo Amantio Tribuni tui] figurata locutio, qualis apud Ouidium IV. Fast. Ilia cum Lauso de Numitore sati. apud Virgilium I. Aen. Cana Fides & Vesta. Remo cum fratre Quirinus Iura dabunt. Vide Seruium. apud Apuleium lib. III. de suo equo loquentem, Præclarus ille vector meus cum asino, capita conferunt, in eamq. perniciem illi consentiunt. Et lib. X. Postquam finitum est illud Paridis iudicium, Iuno quidem cum Minerva tristes, & iratis similes à scena redeunt, indignationem repulsæ gestibus professæ. Aliqua exemplaria habent, cum fratre suo Amantio, Tribuno tuo.

Ne idolis consensirent ad immolandum.] Rectus ordo verborum erat, Ne consentirent ad immolandum idolis. mori maluerunt, quàm adduci, vt Idolis sacrificarent. Fortium videlicet virorum virtus & domesticum exemplum stimulos addidit sanctissimæ feminae sua sponte alioqui ad veram laudem gloriamque currenti.

Dijs omnipotentibus.] Epitheton stulte ac perperam falsis Dijs attributum, quod vnius & veri Dei

Dei proprium est. pluribus enim conuenire non potest, vt ratio manifesta conuincit.

Ad fanum Herculis.] De quo supra, quantum satis est, diximus.

Alapis cædi] Beda, Vsuarius, & Martyrolog. Rom. habent, palmis cæsa. visitata & frequens in Martyrologijs phrasis. sic S. Dorothea palmis, & SS. Agatha & Prisca in B.R. vt etiam XVI. Kal. Iunij sanctus Torpetes, cæsa scribuntur. Hæc tria vocabula quidam synonyma putant, cum colaphus græce alapa latine dicatur, sed non semper verum id esse, certa & aperta testimonia docent. Matth. cap. XXVI. Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt. Alij autem palmas in faciem eius dederunt. Marc. XIV. Et cæperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cedere: & ministri alapis eum cadebant. Ioan. XVIII. Vnus assistens ministrorum dedit alapam Iesu. Iuuenius presb. lib. IV.

Tunc sanctam Christi faciem sputa improba complent,

Et palmæ in malis, colaphique in vertice crebri Insultant.

Sedulius lib. V.

Sacrilegas mouisse manus: non denique passim Vel colaphis pulsare caput, vel cædere palmis, Aut spueri in faciem plebs execranda quieuit. Ille tamen patiens subiecto corpore totum Sustinuit, nostræque dedit sua membra saluti. Nāq. per hos colaphos caput est sanabile nostrū.

Hæc sputa per Dominū nostram lauere figuram,
His alapis nobis libertas maxima plaussit.
Prudentius in *Apotheosi*, contra heresem, quæ Patrem passum affirmat.

Hanc igitur non flagra secant, non sputa saluiis
Aspergunt, alapis non vexat palma relis.

Martialis lib. v. epigr. l. xii.

O quàm dignus eras alapis, Mariane, Latini.

Ex his locis apertissime patet, ut alapam pro percussione, quæ palma, hoc est, manu dilatata infligitur, sic colaphum pro pugno accipi. confirmat Terentij auctoritas, qui *Adelph. Act. xi. Scen. i.* cum dixisset,

Ne mora sit, quin pugnus continuo in mala hæ-
non multo post addit, (reat.)

Homini misero plus quingentos colaphos
Et *Scen. xi.* (infregit mihi

omnes dentes labefecit mihi:

Præterea colaphis tuber est totum caput.

Pugnus & palma quid sint, Cicero plane declarabat libro, qui Orator inscribitur, Zeno, inquit, cum compresserat digitos, pugnumque fecerat, dialecticam aiebat eiusmodi: cum diduxerat, & manum dilatauerat, palma illius similem eloquentiam esse dicebat. & lib. ii. de Fin. Rhetoricam palmæ dialecticam pugno similem esse dicebat, quod latius loquerentur Rhetores, Dialectici autem compressius. Pugnus igitur sine colaphus compressa manu, alapa dilatata incutitur. Palma à grammaticis definitur planum illud, & ex parte concavum manus, quod in digitos de-

desinens decore patet. Cic. offic. iii. Ibi cum palam eius annuli ad palmam conuerterat, à nullo videbatur; ipse autem omnia videbat; idem rursus videbatur, cum in locum annulum inuerterat. Virgil. viii. *Aeneid.*

rite cauis vnam de flumine palmis
Sustulit --

Interdum totam manum significat; Virg. i. *Aen.*
-- duplices tendens ad sidera palmas,
Et lib. ii.

-- teneras arcebant vincula palmas.

Hoc itaque pœna atque ignominia genere, quod ipse Dominus noster primus pertulit, femina potissimum pro Christiana fide afficiebantur. In Grecis Evangelij exemplaribus non hæc nomina, sed verba sunt παμίζω, alapas impingere, siue palmis cedere: & κόλασις, colaphos infringere; quo verbo per translationem usus est Paulus, cum ii. Corinth. xii. dixit, Datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Sathanæ, qui me colaphizet, hoc est, exerceat, cruciet, vexet, exagitet, angat. palma autem percutere, depalmare Q. Labeo dixit, ut Gellius refert lib. xx. cap. i. L. Neratius fuit egregie homo improbus, atque immani vecordia. Is pro delectamento habebat, os hominis liberi manus suæ palma verberare. eum seruus sequebatur, crumenam plenam assidue portitans, & quemcunque depalmauerat, numerari statim secundum xii. tabulas, quinque & viginti asses inbebat.

Principalis curiæ Tiburtinæ.] Principales sunt

decuriarum primi, à quibus distributionum omnium forma procedit, ut est in C. L. IV. Th. de ext. mun. Hos intellexit Tertullianus libro de corona militis; dum ait, Coronatur et vulgus nunc ex principalium proprietatum exultatione. Hi aut x. erant, aut v. aut xx. pro curiarum amplitudine ac numero. Inde decem primi Curiales. L. II. C. Th. de quæst. L. XLIV. coniuncta, L. XLII. C. Th. de his, qui super Rel. cont. L. XXXIX. C. Th. de Episc. & CL. Vt autem in schola domesticorum vel notariorum est primicerius caput scholæ, quem sequuntur decem primi: ita in curia est summo loco primus curiæ, L. Alexandrinis infra L. CXXVII. C. Th. eod. tit. ut in senatu princeps senatus, qui primus sententiam rogatur, & inde ab eo sunt quinque aut decem, aut viginti primi. Primo curiæ similis est, qui à Gregorio maior populi appellatur: Principalibus, qui Scabini antiqua satis appellatione, ut Consules, vel Iurati, vel Capitolini, vel Pares reliquis, qui præter eos, consilij publici causa euocari solent in curiam. Ex comment. ad L. XXXIII. X. Cod. tit. XXIX. & lib. XII. Cod. tit. XXV. Erat ergo Eugenius præcipuus & primarius Curie senatusq. Tiburtis, ut genere, virtute, sapientia præstans.

In Suburbano eiusdem ciuitatis sepeliuit.] Qua in parte agri Tiburtini hoc S. Symphorose prædium fuerit, ignoratur. Tiburi certe proximum ac vicinum fuisse ipsum Suburbani vocabulum docet. Nam fundus, hortus, ager, rus, prædium, villa Suburbana dicuntur, quæ sub vrbe seu extra urbem sunt. Tibure quidem in templo S. Vincentij mart. exigua
crypta

crypta monstratur, quæ priscis seculis extra urbem in huius fortasse S. maironæ suburbano fuisse existimatur; postea pomærio prolato, mœnibus quæ ampliatas, intra superiorem urbis ambitum inclusa. In ea crypta B. S. Symphorosam cum filiis aliquandiu per ea tempora delituisse, cum Romanorum principum in Christianos furor et impietas desauiret, nullius quidem certi auctoris testimonium, sed tamen constans ac vetus apud Tiburtinos opinio & fama confirmant. Ceterum sanctæ martyris corpus sepulcro filiorum postea illatum fuisse necesse est, ubi eius nomine Ecclesiam constat edificatam, de qua paulo post dicitur.

Alia vero die.] Quo id modo sit accipiendum, harum Notarum initio admonuimus.

Circa Herculis templū.] Cum ibi potissimum sancti martyres necati sint, hanc suspicor causam, vel quia is locus celebrior ac frequentior erat, & urbis quasi umbilicus, vel quia impij homines dijs suis se gratificari putabant, si Christianos Herculei nominis ac numinis contemptores, in ipsius Herculis conspectu mactarent & immolarent.

Septem stipites figi, & ibi eos ad trochleas extendi.] Trochlea, siue trochalia, aut rebbamū dicuntur, ut ex Vitruuij lib. x. cap. xi. patet, tractorij generis est machina, cum æreo aut ligneo orbiculo, siue rotula, quæ per axiculum versatur, traiecto fune ductario. utimur hac machina vel subleuandis ad altitudinem & operum collocationes oneribus, vel haurienda & puteis aqua. Fiunt vero trochleæ, auctore
Isido-

Isidoro Etymolog lib. XIX. cap. XI. ad similitudinem & litteræ Græcæ octauæ, dicunturque à trochis, id est, rotulis. In summo autem stipite, siue palo alligata trochlea ad hominum suspendium & cruciatum genus equulei videtur esse.

Primum Crescentem præcepit in gutture transfigi.] Sic Beda, & B. R. in quo Crescentium legimus. In his autem duobus nominibus sæpe variant auctores.

Secundum Iulianum in pectore pungi.] In Bedæ Martyrolog. scriptum est, Lucianum, vitio nimirum Librarij. B. R. Crescentio guttur ferro transfigitur, Iuliano pectus confoditur.

Tertium Nemesium in corde percuti.] Beda, In corde transfigi, B. R. Nemesio cor transfuerberatur. Id vero ita transfixum hodieque post annos MCCCCXLV. seruatur, & cernitur.

Quartum Primitium in umbilico vulnerari.] Beda, Per umbilicum. B. R. Primitiuo traicitur umbilicus.

Quintum Iustinum auersum per dorsum perforari gladio.] Beda, Per membra distentum scindi per singulos corporis nodos atque iuncturas: B. R. Iustinus membratim secatur.

Sextum Staeteum in latere vulnerari.] Beda, lanceis innumerabilibus, donec moreretur, in terra configi. B. R. Staeteus telis configitur.

Septimum vero Eugenium à summo vsq. deorsum findi.] Beda, findi à pectore vsq. ad inferiores partes B. R. Eugenius à pectore in duas partes diuiditur

Proijci

Proijci in foueam altam.] Locus hic intrane urbem Tiburtem, an iuxta, an procul fuerit, ex hac historia intelligi haud quaquam potest, qui autem ex antiquo more nascentis Ecclesiæ videat in honorem sanctorum martyrum ibi potissimum templa à fidelibus edificari consueuisse, ubi illi aut passi, aut sepulti fuisset, non dubitabit eum locum in fundo nunc Mafseiorum, Romæ nobilis in primis familie, affirmare, in quo hodie parietina cernuntur peruetusti templi, quod via Tiburtina septimo ab Tibure, nono ab Roma lapide Christiana quondam pietas his sanctis martyribus & matri exstruxit. Accedit auctoritas tum Romani Breuiarij, quod hunc ipsum locum designat, tum Tiburtina ciuitatis, cui eundem agrum Septem fratrum nominare mos est. In hac porro Ecclesia Sanctorum corpora tamdiu requieuisse necesse est, donec à Stephano Pont. Max. Romam, vti celebriori ac tutiori conderentur sepulchro, quemadmodum mox docebimus, fuere translata. Hunc vero locum in agro Tiburtino fuisse non negabit, qui ex antiquis scriptoribus nouerit agrum Romanum angustis admodum finibus olim circumscriptum. Quæ de causa Latini, cum vrbe exire à Consulibus inberentur, quinque millia passuum ab vrbe abesse inbebantur, quod hoc minimum intervallo à Latino Romanus ager seiungeretur; etsi ex Liniu Tiburtes antea docuimus agro aliquando à Ro. multatos fuisse, id tamen hanc nostram sententiam nequaquam labefactat.

Biothanatos.] Biothanati græcè ij. dicuntur, qui

qui non naturali morte extinguuntur, sed vi necati occumbunt; Bla enim vis est, *δαρταρ*, mors. hoc verbum Iulius Firmicus in Astrologicis libris frequenter usurpat. Lampridius in Aeliogabalo, Et prædictum eidem erat à Sacerdotibus Syris biothanatū se futurum. Servius Aeneid. iv. Dicunt, inquit, phyci biothanatorum animas non recipi in originem suam. Persuasum erat antiquis Ethnicis eas animas sedibus ac cœtu beatorum excludi. Apud Tertulianum lib. de anima, si mendum abest, biothanatos legitur. Cassianus collat. xi. de Discretione cap. v. Quamobrem, inquit, pro meritis laborum tatorum, & annorum numerositate, qua in eremo perduravit, ac miseratione et humanitate summa, ab his, qui eius compatiiebantur exitio, vix à presbytero & abbate Paphnutio potuit obtineri, ut non (inter biothanatos reputatus) etiam memoria & oblatione pausantium indicaretur indigne. Sed hoc loco eum biothanaton Cassianus appellat, qui mortem sibi consciuit; *αὐτοδαρτος* alio nomine à Græcis vocatur. Pro his vero Conciliorum decreta prohibent oblationem offerri. Id etiam Cassiani verbis significatur, cum religiosi illi Patres Heronem senem, qui diabolica fraude deceptus sese præcipitè in altissimum puteum dederat, atque inde egre extractus triduo nihilo magis facti penitēs in sua persuasionem perierat, sacre oblationis auxilio priuandū censebant. Hanc porro vocem ut contumeliosam atque infamem quondam fidei hostes Christianis hominibus obiectare solebant; uti hodie, qui manu carnificis

ficis intereunt, eorum nomen ac mortem mala & sinistra fama plerunque subsequitur.

Post hæc quieuit persecutio anno vno & mēsis sex.] Per illud, post hæc, ne intelligas statim à nece horum martyrum conquieuisse hostilem sententiam & furorē; sed longe post, nempe anno salutis cxxxv. imperij vero Hadriani xviii. ut initio in notis ad S. Getulium diximus.

Sub die xv. Kal. Augusti.] xviii. Iulij, hunc item diem Martyrolog. Rom. & B. R. adscribunt: Beda vero, Vsuarius, & Ado, quintum Kal. Iul. hoc est, xxvii. Iunij.

Romæ in Basilica B. Archangeli Michaelis.] Hanc ædem in porticu siue Iunonis, siue Mercurij positam, ex veteribus Diaconis vñā esse vel ex eo constare posse existimo, quod in eam hæc sacra corpora tunc fuerint deportata. Quarendum vero est cur eo potissimum, & a quo Stephano, & quare translata sint. Stephanus I. ex S. R. E. archidiacono Pont. Max. Imp. Cæss. Valeriano & Galliæno Augustis ob Christianam confessionem occisus est anno humane salutis cclviii. quo tempore Idololatria regnante neque hæc, neque alia erat in vrbe Roma Ecclesia; Stephanus II. tertio Pontificatus die, nondum consecratus aut coronatus, repentina morte decessit, unde à plerisque Pontificum numero eximitur, & qui in eius susceptus est locum, Stephanus III. ab omnibus ferè scriptoribus secundus vocatur, creatus anno salutis dcccii. cum esset Diaconus Card. cum fratre suo Paulo, qui ei successit, à Zacharia antea

ita factus, seditque an. v. dieb. xxix. Hic pontificijs clarus virtutibus, Aistulphi xxii. Longobardorum in Italia regis auaritia & tyrannide coactus in Galliam vltiorē contendit & Pipinum regem in Italiam euocauit aduersus impium ac superbum tyrannum: quē Pipinus Papiæ obsessum æquas pacis accipere condiciones coegit, vt nimirum Aistulphus Exarchatum Rauennæ, & Pentapolim (hæc complectebatur Ariminum, Pisaurum, Concham, Fanum, Senogalliam, Anconam, Auximum, Humanam, Aesium, Forum Sempronij, Montem Feretri, Urbinum, Territorium Balnense, Calles, Luceolos, & Eugubium, cum castris, & finibus ad hæc oppida pertinentibus, vt ex Ludonici Pij priuilegio apparet, quo hæc donatio confirmatur) Ecclesiæ Rom. ab ipso adempta, & quæcunque alia occupasset, se restitutum sacramento iuraret, atque obsides xl. in Fræciam adducendos daret. Quæ cum Aistulphus fecisset, Pipinus in Franciâ hyeme iam sæuiente reuertitur, Stephanus Hieronymo Pipini fratre, et Fulrado abbate Pipini iussu comitantibus, Romam repetijt. Sequenti anno dccc. lv. Aistulphus ad pristinum ingenium rediens cum certum alioqui ad reddenda loca spatium impetrasset, nihil promissorū exoluit: sed tumultuario exercitu Rauennæ conscripto, in agrum Rom. incursiones facere cepit, & loca suburbana omni populatus igni ferroque vastare, & cimiterijs sepulchrisque sanctorum martyrum violatis, sacra eorum ossa fœdè atque impie dissipauit; inde ad urbem oppugnandam trium mensium obsi-

dione,

dione, accessit, Narnia prius, quam paulo ante per Fræcorum legatos reddiderat, occupata. hæc Anastasius Bibliothecarius in vita Stephani siue secundi, siue tertij, quæ in suam de regno Italiæ historiam Sigonius transtulit. Ab hoc itaque Stephano horum martyrum corpora, ne à nefario ac perdito rege eruerentur, ex suo antiquo sepulcro sublata, & in urbem per id tempus translata fuisse quis dubitet? Idem Stephanus cum Diaconus Cardinalis esset, huic S. Archangeli Michaelis diaconie forsitan præfuit, vt hæc illi causa fuerit, cur eam potissimum ædem, his sacrosanctis reliquijs locupletare ac nobilitare voluerit. Potest altera causa proferri, & verior, si marmor in ea æde quondam positum fidem facit, in quo legitur inscriptio, quæ docet temporibus Domini Stephani iunioris Papæ, illam fuisse vel dedicatâ, vel à Theodoto olim Duce, tunc Primicerio sedis Apost. et ab huius patre Benedicto Diacono à solo exstructâ pro remissione omnium peccatorum & animæ suæ salute. Placuit ergo religioso Pontifici templum sua aut dedicatū, aut cõditū atate hoc munere conneſtare. Ceterū hæc sacra ossa sub ara maxima eius Ecclesiæ cõdita, Pio IV. Pont. Max. cum illud altare, quod extra hemicyclū, seu tribunal, siue, vt Ecclesiastici scriptores loquuntur, absidē, hætenus fuerat, ad mediū hemicycli parietē transfervetur, detestata sunt, atque in loculum, siue arcū fenestratā, vitroque translucidam, vt populo ad pium cultum & venerationem statim diebus exponerentur, transposita. Cum vero per eam pietatis speciem, visendi-

que

176.

NOTAE.

que facultatem, multis Pontificis concessu aliquid ex Sanctis reliquijs auferendi praeberetur occasio, & in dies illae minuerentur, ideo anno salutis M.D.LXXXVII. ad VI. Kal. Octob. Marianus Perbenedictus Camers, Episc. Marturanensis, & almae urbis Gubernator, qui eius aedis olim Canonicus fuerat, sub eodem altari primario sancta ossa prae se more, nunquam deinceps visenda, reposuit, marmoreo sepulcro, quod suis fecit impensis, inclusa, & hoc epitaphio atque inscriptione signata,

SS. Martt. Symphorosa, eiusque viro, et. VII. Filijs

Mar. Perbenedictus Episcopus Marturan. Almae Urb. Gub. Aedis huius olim Canonic. Fecit. 1587.

EO ex loculo tunc VIII. fragmenta sacrorum ossium accepta sunt, & antea anno MDLXXXIV. sexto Kal. Decemb. Pontificatus Gregorij XIII. tertio decimo desumpta fuerant eiusdem Pontificis pia liberalitate haec pauca reliquia, De capillis ac velo capitis. S. Symphorosa; crus integrum, & capitis frusta duo, & frustum costae eorundem S. Symphorosa, eiusque viri, & filiorum: quae reliquia ea sunt condicione concessa, ut Tibur ad nouum templum Societatis Iesu ornandum deferrentur. Nam Tibure in tanto sacrarum aedium numero, quantum egregia veterum Tiburtinorum pietas & religio excitauit, nulla

NOTAE.

177

nulla B. Symphorosa, seu filiorum nomine constructa visebatur: quod ciues videlicet ea contenti forent, quam via Tiburtina, ubi sancta corpora quiescebant, septimo ab Tibure milliario positam, religiose colerent ac frequentarent. Sacris inde reliquijs Romam translatis, atque ecclesia temporum perturbationibus collapsa, Tiburtes sine dolore animi ob amissum tam pretiosum thesaurum, consternati, siue rei vel publicae vel priuatae angustijs impediti, neque veterem instaurare, neque nouam in urbe, cum maxime cuperent, condere potuerunt. Sed eorum pijs optatis ac votis diuina bonitas nunc demum respondit, cum templum Christiana munificentia Matthaei Contarelli (cuius egregijs virtutibus, & singularibus in Societatem Iesu promeritis nulla par esse potest oratio) S.R.E. in tit. S. Stephani in Caelio monte presbyteri Card. ad usum collegij Societatis Iesu optimo, & commodissimo urbis loco adificatum sanctae Symphorosa nomine sibi voluit dedicari. Quocirca eorum venerandae reliquiae, quas diximus, linguae effigie inaurata incluse sunt, capilli quidem & velum in cauo capite, ossa vero in pectore, vitreis pellucencia. In altera item effigie cranium S. Getulij eodem modo continetur (Hae effigies eam refert imaginem, quam S. Zotici nomine trabeatam cum corona depictam vidi in abside parua ac vetusta aedis S. Andreae cognomento in Pallara, quae quidem ades olim prope viam sacram & Titi Vespasiani fornice in ea parte adificata Palatii, cui Palladium fuerat nomen, a palladio, antiquissimo Palladis li-

M gneo

gneo simulacro, Troia aduecto, ibique collocato, po-
stea Ioannis VIII. Pöt. max. ornata est sepulchro, &
proximis hortis Capranicæ gentis, à Dominico S. R.
E. presb. Card. Capranico sub Xysto IV. summo Pon-
tefice paratis & instructis. ex Blond. lib. 1. Instau-
rare Romæ, 76. hic etiam annis abhinc cccc. mo-
nasterium, quod in Rituali Vaticano M. S. Palladij
nominatur, fuisse opinamur) Sunt & duo integra
capita ex XI. mill. Virgg. & theca cū reliquijs san-
ctorum Gregorij, Aleridi Episc. Hildesemensis, &
Paulinæ ex eodem sodalizio XI. mill. Virgg. Colonia
Agrippinensi allatis. Hæc omnia XVI. Kal. Aug. hoc
est, pridie natalis S. Symphorose ac filiorum, ma-
gna cum pompa, & celebri Tiburtis cleri populiq.
concurso Tibur delata sunt. æstiu tempore molestia,
& rei frumentariæ per id anni tempus in agris cu-
ram & sollicitudinem vicit hominum studium &
religio. Haud ita multo antè fama & spes sanctarū
reliquiarum, mirificam Tiburtibus expectationem
attulerat. Quapropter ingenti animorum lætitia, ma-
ximo plausu, piæ voluptatis sensu singulari, appa-
tu denique tanto exceptæ sunt, quantum tenues ci-
uium opes, & temporis angustia patiebantur. De-
portatæ sunt humeris sacerdotum Societatis Iesu
per vices sacro oneri subeuntium. Obuiā extra por-
tam inferiorem vsque ad B. Deiparæ Virginis adē,
villæ Mecænatianæ subiectam (in ea enim Eccle-
sia, quam Societas Iesu XLV. iam abhinc annis pos-
sidet, substituerunt sacræ reliquie) supplex processit
cum Episcopo clerus, & omnium ordinum sacræ fa-
milie,

miliæ, laicorumque cum suis vexillis collegia & so-
dalitates. Tota vrbe parietes, quæ pōpa ducebatur,
aut peristromate, aut arborum erant ramis prætex-
ti: fonticuli passim per canaliculos deriuati: Arcus
seu fornices honoris causa varijs locis ad tēpus ex-
structi, atq. apto carmine inscripti, et pictura ornati.

Primus ad Episcopium hos sub imagine Sancto-
rum, habebat uersiculos.

Saluete, inclyti martyres
Nostri, nunc ciues cælici;
Vestris orationibus
Nos ferte in cælestia.

Alter ad primarium templum S. Laurentij, in fo-
ro Vlmi,

Bellica victori panduntur stemmata Martis.

Quid tibi victrici? palma triumphus erit.

Tertius ad S. Valerij ædem

Cum martyr Christi redeas cum prole, triūphos

Constitui ciues hos voluere tibi.

Quartus ad Ecclesiam S. Dominici

Perpetuo Tibur respice, Diua, tuum.

Quintus ad forum triuij.

O sancti heroes; patrias agnoscite sedes.

Reliquijs veniat gratia vestra comes.

Supra ianuam noui templi Societ. Iesu.

Hanc ædem tibi, diua parens, natisque dicamus.

Tu modo in hac patriæ vota precelque iuuu.

Ad hos fornices, & ad templi fores Italica de-
cantata sunt carmina, atque in ipsis supplicationi-
bus per viam latini hymni, qui sequuntur.

VRRS clara prisco sanguine,
Ipsa que Roma antiquior,
Parens virorum fortium,
Ocellus orbis Itali;
Extolle pulchrum verticem,
Profunde lymphas largiter,
Lætosque pompa nobili
Effunde cœtus ciuium;
Tuamque ciuem maximam,
Sponsam Getuli martyris,
Septem beatam filijs
Nunc Sympherusam suscipe.
Hæc post pericla plurima,
Longumque & atrum carcerem
Ad Christianæ ducitur
Professionis glotiam.
Moles repente laxea
Sacro alligatur vertici,
Christum ipsa tollens laudibus
Amne in profundo mergitur.
Statim relicto corpore
Ad astra fertur spiritus.
Hic palmæ adeptus præmia
Cæli potitur gaudijs.
Vrbs Roma tota est hæcenus
Gauisa sanctis ossibus,
Orata sed nunc Tiburi
Partem remisit patriæ.
Te, Sympherusa, & coniunge,
Et prole felix liberum,

Nunc

Nunc obsecramus, vt tuæ
Semper memor sis patriæ.

Amen.

Pande triumphalem, Tibur prænobile, portam,
Clara triumphato ciuis ad hoste redit.

RECTOR supreme cælitum,
Et dux factorum martyrum,

Huc ad preces Tiburtium
Aures benignus admoue.

Sit fas tuorum munerum
Partem referre paruulam,
Vt mentelata & supplici
Grates agamus debitas.

A te datore scilicet

Vrbis situm pulcherrimum,
Cælum salubre agnoscimus,
Solumque frugum fertile.

Magna hæc: sed illa maxima,
Ad quæ, relictis ceteris,
Iustis repleti gaudijs

Luce hac canenda pergitus.

Lux nanque fulsit annua,

Qua Sympherusa filijs
Septem decora, vt solibus,
Auxit choros cælestium.

Hoc nempe præstat omnibus,
Nostri fuisse è ciuibus,
Quibus, tuo pro nomine

M 3 Vitam

Vitam dedisti vt funderent.
Accedit his sollempnijs,
Complura quòd post sæcula
Delata matris segmina
Romana ab vrbe visimus.
Tu nunc tuorum martyrum
Nostrium rogatu ciuium
Fac esse nos, vt poscimus,
Partem tuorum ciuium
Auctor piorum munerum,
IESV, tibi sit gloria
Cum Patre, sancto & Spiritu
In sempiterna sæcula.

Amen.

*Alia præterea epigrammata parietibus templi
affixa hic adscribenda existimaui.*

De SS. Martyribus Symphorosa &
septem filijs Epigrammata.

I

Igne perit genitor, mater pia mergitur vndis,
Et iaculo soboles, cuspide, fune cadit.
Conspirant elementa neci, nanq. inclyta virtus
Cunctorum vires perdo misse potest.

II.

Insolitam aspiciens ferri per Tiburis urbem
Pompam Anio, tales fudit ab ore sonos.
Agnosco causam: vobis hæc munera reddit

Et

Et decore, & nostris Tibris adauctus aquis.

III.

Obruta fluminibus cur saxo colla premuntur,
Corporis & molem mole grauare iuuat?
Artibus hoc faciat nigen instructa dolosis:
Ipsa quoque in cælum libera mēbra volent.
Terra bonis sed ne tantis viduata maneret,
Tibur habet corpus, spiritus astra tenet.

IV.

Aegra animo natos oculis & voce petebat
Ingenti sobolis vlneris fixa parens,
Et subito, ò duro, dixit, mihi parta dolore,
Nunc maiore etiam deripienda mihi.
Siccine mors pretio veniet, quo credita vita est?
Nec pluris vitæ munere funus erit?
Hæc illa: excepit superis sic nuncius oris:
Quæ dabitur natis vita, perennis erit.

V.

Inclyta quid septem muro quòd clauferis arces
Roma, triumphales tollis ad astra comas?
Cernis vt ætherios totidem Tiburtia montes
Mœnia circundant liberiore sinu?
Qui reliquos tantū superant in vertice, quantū
Auricomus Titan astra minora premit.
Desine nunc celsos iactare ad sidera colles
Desine Roma tuos, Tibure victa suis.

VI.

Aeterni cineres, & condita membra sepulchro,
Quorum animas virtus sidera ad alta tulit:
Cernitis vt gaudet meritos nūc Tibur honores

M 4 Reddere;

Reddere dum gremio condita templa fouet,
Mœnia tam sacro arrident celebrata triumpho,
Et patrio exultant reddita membra solo.
Lætatur magno tellus percussa fragore,
Et recinit lætos vocis imago sonos.
Sed quid cum superis mortalia munera donis?
Hæc homines præbent, præbuit illa Deus.

VII.

Tibure septenis surgebat fetibus arbos,
Digna arbos Latij nobilitate soli:
Impia gens rapidas Anienis merfit in vndas;
Sed meliore sui parte locata polo est.
At ferus stricto ferijt gens improba ferro,
Queis dedit ad cælum sanguinis vnda viam.
Gratia cur laticis, cur tanta est sanguinis? olim
Commisso Christus sanguine fudit aquas.

VIII.

Vt patria miserè pulsa est pia mater ab vrbe,
Est quam natorum casta sequuta cohors,
Vrbs duro ingemuit grauius concussa dolore,
Murmure & hos dulci visa dedisse sonos,
Haud ego te patiar, superis gratissima proles,
A patrio longo tempore abesse solo.
Aurea nanque ætas meliori pignora fetu
Cum dabit, o quantis es decoranda bonis?
Fausa dies iterum, qua vos lætissima visam.
Insolita dabitis qua mihi luce frui.

IX.

Funere mansuram peperit sibi femina vitam,
Femina sub fluuij gurgite mersa neci.

Non

Non satis hoc, septē comitata est mortua natis.
Pleiadum qualis sole cadente chorus.
Ciuibus æthereos auxisti femina ciues,
Edideras partu quos generosa tuo.
Præmia si tantos respectant vlla labores,
Septima sunt palmæ præmia danda tibi.

X.

Vrgetur pœnis natorum turba piorum
Innumeris: mater præcipiatur aquis.
Suspensi telis alij per inane petuntur:
His caput, his lacerum vulnere pectus hiat.
Morte cadūt varia, mors est tamē omnibus vnā;
Quòd parit hanc vnus relligionis amor.

XI.

Mortalem soboli vitam moritura dedisti,
Immortale decus prolis honosque parens.
Mortua iam cælo frueris melioribus annis,
Da tecum vita nunc meliore frui.
Te per & humana, supera vscemur & aura:
Parta erit hæc precibus, fletibus illa tuis.
Quis veram te dein nostri neget esse parentem,
Cum dederis vitam viuā, cadensque Deum?

XII.

Sensit vt illustri ferri sacra pignora pompa
Per iuga, aquis Anio facta superba suis;
Lætus arundineum vitreis caput extulit antris,
Et simul hos rauco fudit ab ore sonos.
En nostris ditatus aquis quàm digna rependit
Pro tantis Tiberis munera muneribus?
Currite vos liquide strepitati murmure lymphæ
Vnum hoc pro cunctis sat mihi munus erit.

Filij ad matrem. XIII.

I felix, i sacra parens in prælia sæua:

Nec tua natorum pectora turbet amor.

Te quoq. mox sequimur, simul hinc, simul ibi-
mus vnâ,

Membra feris dantes dilaceranda modis.

Qui te cunque manent isto in discrimine casus,

Et nos, cara, manent, quos habet vnus amor.

Eia age, quid cessas? septem redimita coronis

Conscendas pedibus sidera celsa tuis.

Mater ad filios. XIV.

Quid trepidant animi, matris certissima proles?

Dulce est pro sacra religione mori.

Mors breuis æternos pariet sine fine triumphos:

Ecce patet cælum; fer generosa gradum.

Prima necesse subeo, princeps per vulnera in astra

Tollor; adhuc metues me super astra sequi?

Ecquid erit, quâdo comitata in vulnera matrê,

Conspicuo soboles scander honore polum?

Filij ad matrem. XV.

I dilecta Deo genitrix, imitata maritum,

I celer, & fuso sanguine in astra vola.

Matris ad exemplum proles in funera curret,

Vulnere & excepto matre cadente cadet.

Verè aquila es; natos docuisti prima volatus:

Te sequimur passî vulnera, tela, necem.

Illo biduo templum frequentissimum fuit, & pie-
tas ciuium magna propter noui edificij pulchritudi-
nem, & sanctarum religionem cultumque reliquia-
rum

rum, et causam Iubilei suscipiendi, quod eam ob rem
Xystus v. Pont. Max. libens conceaserat. Neque ve-
ro postea alacritas populi studiumque deseruit, ne-
que pius animorum calor refrixit, sed potius in dies
inualuit, hodieque accrescit, sanctis nimirum marty-
ribus suorum ciuium, & piorum ad suum patrocini-
um gratiamque cōfugientium mentes ac vota re-
spicientibus, ita prorsus, vt nunc demum Tiburtina
ciuitas sanctos alumnos ac patronos videatur agno-
scere: dum illorum opem ac patrocinium experitur;
& memoriam suorum martyrum tot seculis apud se
pene intermortuam renouat, & quanta potest ma-
xima reuerentia colit. Ad sunt, adsunt suis cultoribus
& clientibus beatissima illa animæ, quæ corporis
vinculis gloriôsè feliciterque solutæ ad cælum euo-
larunt, vbi sempiterno æuo fruuntur. Testis est præ-
ter ceteros vitæ integritate, prudentia, & morum
gravitate insignis sacrorum antistes, qui pro fratris
sui filio paruulo ægroto, atque in vitæ discrimine addu-
cto hos sanctos martyres cum nuper eo in templo
supplex oraret, voti compos illico factus, incolumita-
tem puero impetrauit. Idem templum paucis post
diebus, hoc est, XIII. Kalen. Octobr. eiusdem anni
M D LXXXVII. auctum est ab integerrimo do-
ctissimoque viro Io. Andrea Crucio, ciue & episc.
Tiburtino alijs sacrosanctis reliquijs, partim in æde
S. Angeli, quæ est in montis eius cacumine, qui
altissimus ad meridiem vergit, distatque ab Tibu-
re III. prope mill. partim in Ecclesia S. Sabbæ,
episcopio proxima, XVI. Kal. eiusdem mensis reper-
tis,

tis, quas indicat hæc altaris inscriptio.

Anno Domini MCXXXVIII. Indictione XI. Mense Decembri, die XXIII. ad honorem Domini N. Iesu Christi, & B. Mariæ semper Virginis, & B. Andreæ, & Sabbæ, & ad honorem Sanctorum, quorum reliquiæ hic sunt, de ligno crucis, de vestimentis Domini, de veste M. D. & I. B. Stef. M. D. S. Sabbæ, Cæsarij, Hippolyti, Nicolai. D. L. S. D. Zotici, Felicis. *Altera item inscriptio in marmore templi S. Angeli alias ostendit reliquias,*

Anno Domini MCXX. Indictione XIII. mense Iulio, die III. translata sunt Sæctorum reliquiæ in monasterium S. Angeli de monte Vallinarcensi.

S. Primitiui, Zotici, Amantij, & Quirinæ sub temporibus Domini Io. Andreæ Abbatis.

Anno deniq. MDLXXXVIII. XVI. kal. Aug. in eadē S. Symphorose effigie, cuius supra fecimus mentionem, posita sunt alia reliquiarum fragmenta, illa, quæ ante descripsimus, una cum vitreo vasculo, quo sacri eorundem sanctorum martyrum pulueres & fragmina cõtinebantur, ex eadem arca S. Angeli in foro piscario sumpta.

Faxit Deus, ut sua cum gloria, suorumque honore Sanctorum in terris & veræ pietatis cultus, & optata salus animarum in perpetuum propagetur. Ipsi Deo, Deique Matri, & beatis martyribus, Sanctisque omnibus sit honor, & gloria in omnem æternitatem.

F I N I S.

INDEX IN NOTAS.

A	
Edis, pro ædes in nominatiuo. 41.	Claudius Venardus Gallus. 120.
Aesculapij ædes Romæ. 40.	Competentes, qui dicantur. 24.
Albulæ aquæ. 88.	Constantinopolis quando dedicata. 138.
Albunea nympha seu Sibylla. 92.	Consulatus aliquando Præfectus vocatus. 37.
S. Alexander Papa & martyr. 122.	Crucis signo magica omnia reprimuntur. 160.
Altus pro profundo. 92.	Cyathius Sabellus Card. po. 47.
Amantius Tribunus. 22.	Rea Honorius III. 47.
Anienis ortus. 112.	D
Aqua Marcia. 105.	Dæmones unde dicti. 143.
Anienis. 107.	Defensoris officium Ecclesiasticum. 127.
Arx, pro coll. 80.	Dies variis modis accipitur. 60.
Atefinorū horti Tibure. 95.	Dij quarundam gentium. 141.
Audiens & Auditor, pro catechumeno. 31.	157. 159.
B	E
Baptizandis quid faciendum, 24. & seq.	Emplastratio, genus infectiois 89.
S. Bartholomæi templum Romæ. 41.	Eretum, hodie Mons rotundus 48.
S. Benedictus Abbas. 109.	S. Euphemie templum Tiburæ. 124.
Bibliothecæ insignes Ital. 84.	Eusebij Cæsariensis. vita. 56.
Biothanatos quid. 171.	S. Exuperantius. 50.
C	F
Catechismus quid. 30.	Fauni ædes Romæ. 41.
Catechumenus quid. 30. 31.	Febbris sanum Ro. 441.
Cerealis Vicarius. 20.	Fœderis formula. 65.
Christianorum persecutio sub Traiano & Hadriano. 9.	Fœderatæ ciuitatis ius. 74.
Christo templum ædificare voluerit Hadrianus, & Alexander Imp. 5.	Fridericus I. Imp. Tibur restituit. 113.
	Gaulis,

G

Ganis, Sabinorum ciuitas. 19.
38.
Gelafius 1. Pont. Ecclesiam S.
Euphemie Tibure dedicat.
124.
SS. Generosus & Quirinus mar-
tyres. 121.
S. Gellius, siue Zoticus. 12.
Gregorij. Neocæsariensis exem-
plum. 153.

H

Hadrianus Imp. Christianos.
persequitur. 9. Iudæos de-
let. 14.
Hadriani ortus & obitus. 10.
epistola. 13. villa. 97. 129.
S. Herculanus martyrium. 113.
Hierosolyma solo æquata. 14.
restituta & Aelia nuncupa-
ta. 14.
Honorius 1. Pont. templum S.
Seuerini Tibure ædificat.
124.
Hortorum Atestinorum descri-
ptio. 118.

I

Idolum, quid. 138.
Insula Tiberina Ro. 41. 42.
S. Ioannis Calybitæ templum.
41. Nofocomium. 42.
Iouis Feretrij, Statoris, Capi-
tolini, Custodis, Sponsoris,
Victoris, Vltoris, Tonantis
templa Romæ. 38. 39.
Italia in xvij. prouincias di-
uisa. 36.
Iudæi sub Hadriano casti. 14.
Iudæos primus Pompeius do-
muit. 35.
Iulius Africanus histori-
cus. 56.

L

Lacus Regillus, nunc S. Praxe-
dis. 65.

Laici Christianam doctrinam
tradunt. 21.
S. Laurentius Tiburtinorum
patronus. 121.
Libamen, pro sacrificio Mis-
sa. 32.
Libri Elephantini qui. 84.

M

Magica artes inanes. 150.
Marci Ant. Mureti carmen de
hortis Tiburtinis Atestino-
rum. 120.
Marianus Perbenedictus Epi-
scopus Marturan. 176.
S. Martinæ Ecclesia Romæ. 45.
46.
Martis templa Romæ. 42.
Martyrio affecti sub Hadriano
12.
Matthæus Contarellus Card.
16.
Minutius Fundanus Asiæ pro-
cos. 13.
Missa, unde dicta. 31.
Missa, pluribus nominibus ap-
pellata. 32.

O

Otho III. Imp. Tibur obsidet.
113.

P

Pænitentia necessitas. 24. 25.
Palatium Romæ unde appel-
latum. 130.
Palatium Neruæ, Constantini,
Severiani, Licinij, Decij,
Antonini Pij, Dioclet. 133.
Palma & colaphus. 165.
Pantheon templum Romæ. 39.
Pentapolis. 174.
Perusia à Totila obsessa. 113.
Phantasia quid. 34.
Phantasma quid. 25.
Plinius Secundus iudex aduer-
sus Christianos. 9.
Proconsul qui. 37.

Reli-

R

Reliquiæ SS. Symphorose &
filiorum Romæ reperta. 16.
Reliquiæ aliorum Sanctorum
Tibure. 122. 123.
Remissa, pro remissione. 32.
Rituale vetustissimum Cenci
Sabelli. 47.
Roma, vrbs domina, æterna, or-
bis regina. 59. capta à Go-
this. 111. suo ambitu septem
montes complexa. 130.
S. Romualdus Abbas. 113.
SS. Romula & Redempta vir-
gines. 122.

S

Sabini agri fines. 18.
Saluatoris imago à D. Luca pi-
cta. 121.
Serenius Granius Legatus A-
fiz. 13.
S. Scuerinus conf. 121. eius tem-
plum. 124.
Sibyllæ quot. 92.
Sibyllæ Tiburtinæ templum. 93.
Simplicius Papa Tibure Eccle-
siam S. Petri condidit. 124.
S. Symphorosa, unde dicta 61.
matrona Tiburtina mar. 125.
S. Symphorose templum. 16.
176. reliquiæ. 16. 176.

T

Tiberis, antea Tibris. 89.
Tibur, vrbs à quo condita. 62.
Herculi sacra 81. à Gorthis
capta. 110. ab iisdem instau-
rata. 112. ab Othone iij. ob-
sidentur. 113. à Friderico I.
ampliatur. 113. multis san-
ctis ciuibus celebris. 121.
Tibur altum. 87. dulce. 86. fer-
tile. 87. gelidum. 86. glacia-
le. 86. Herculeum. 81. hyber-
num. 86. humidum. 81. pomu-
sum. 87. pronum. 72. super-

bum. 80. supinum. 72. vacuū.
86. vdam. 80. vuidum. 81.
Tiburis antiquitas & nobili-
tas. 63. amœnitas. 78.
Tibure custoditur Syphax rex,
& Zenobia regina. 99. mori-
tur Eugenius iij. Pont. 116.
Tiburtes Herculeum colebant.
81. Lunonem. 86.
Tiburtina arx à Pio iij. extru-
cta. 114. bibliotheca 82. uua
oleagina, ficus nigra de præ-
cocius. 89. calx, charta em-
poretica. uua duracina. 90.
Tiburtina amœnitate aut se-
curitate delectati permulti.
90. 91. Catullus. 79. 94.
Horatius, & Augustus. 96.
Torilas. 109. Fridericus
I. Imp. 113. Eugenius.
iij. Pontif. 114. Frideri-
cus Ahenobarbus. 117. Ho-
norius. iv. Pont. 117. Pius iij.
Pont. 118. Atestini Cardina-
les. 118.
Tiburt. oleum. 90. Lapis 88.
fructus omnis generis. 90.
oues. 90. hædus. 89.

V

Vicarius quis dicatur. 201
Villa unde dicta. 133. eius par-
tes. 134.
Villa magnificentiſſimæ in Ti-
burtino, Cassij. Pisonis, Va-
ri. 91. 95. Metelli. 94. 95. Le-
pidi, Mecænatidis. 94. Vopi-
ſci. 95. Patroni, nunc Cru-
ciorum, Centronij. 97. 105.

X

Xystus. 1. Pont. 29.

Z

Zenobia regina capta à Rom.
99. & in triumphum ducta.
S. Zotici caput, & corpus. 16.
SS. Zotici plures. 17.

ERRATA.

Pag. Lin.	Errata	Corrections.
14	25 que.	quæ.
15	27 caracteribus.	characteribus.
29	27 manu sobire.	munus obire.
49	12 instituebant.	instituebant.
61	6 in choat.	inchoat.
67	23 Tiburtinsque.	Tiburtinisq.
70	16 Nomentanque.	Nomentanique.
	25 Tirbutes.	Tiburtes.
78	20 Abluncæ.	Albuncæ.
79	2 autumnant.	autumant.
	6 seu Tiburs.	sive verius Tiburs.
	8 expulsi.	expuli.
87	12 valer.	valet.
92	30 catarra.	catara.
93	29 front.	fronte.
102	19 aut.	vr.
103	21 tumultu.	delectatur coma.
	22 Augusta.	Augustam.
107	20 inchoauit.	inchoauit.
108	27 dustus.	ductus.
121	11 in compertum.	incompertum.
128	26 tonurare.	tonsurare
129	16 putas.	putat.
133	12 spendoris.	splendoris.
137	6 Verbone.	verbone.
142	7 venerabuntur.	venerabantur.
163	28 cruciantur.	Crucientur.

